

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИНИНГ ОРГАНИ

ОЙЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-
СИЁСИЙ
ЖУРНАЛ

Бош редактор:
Эркин ВОҲИДОВ

Редакцион коллегия:
Саид АҲМАД,
Гулчеҳра ЖУРАЕВА,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Олимжон ИСМОИЛОВ,
Фёдор КАМОЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Омон МАТЖОН,
Сулаймон РАҲМОН
(масъул секретарь),
Йўлдош СУЛАЙМОН,
Худойберди ТҲХТАБОЕВ,
Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ,
Улмамбет ХУЖАНАЗАРОВ,
Абдулла ШЕР,
Урие ЭДЕМОВА,
Иброҳим ҒАФУРОВ,
Ўткир ҲОШИМОВ.

1982
ЙИЛ,
АВГУСТ

ТОШКЕНТ
Ўзбекистон ЛКСМ
Марказий Комитетининг
«Ёш гвардия» нашриёти

МУНДАРИЖА

НАСР

- Асад ДИЛМУРОДОВ. Шердор. Ҳикоя. 5
Мурод МУҲАММАД ДУСТ. Галатепага қайтиш
ёхуд саодатманд Ғайбаров ривояти. 20

НАЗМ

- Омон МАТЖОН. 3
Усмон АЗИМОВ. Бахшиёна. Шеърлар. 18
Эркин САМАНДАР. 49
Азим СУЮН. 57
Собир ЖАББОР. 59
Жаҳонгир ИСМОИЛОВ. 68

ҚАЛДИРҒОЧ

- Матназар АБДУЛҲАКИМОВ. Шеърлар. 4

КАМАЛАК

- Андрис ЯКУБАН. Бу ажиб юлдузлар остида
Ҳикоя. 50

НАФОСАТ ЧАМАНИ

- Рафаил ТОҚТОШ. Изланиш йўлида 58
Любовь АВДЕЕВА. Хелк ёди — хазина. 65

ОИЛА — ЖАМИЯТ ҚУРКИ

- Ўткир ҲОШИМОВ. Товус гўштини еб бўладими? 60

«ЁШЛИК» ПОЧТАСИ

- Б. ХУДОЙҚУЛОВ, Ғ. ҲАКИМОВ ва бошқалар.
«Муҳаббат — ахлоқий гўзалликдир». 63

МУАММО. МУЛОҲАЗА. МУҲОКАМА.

- Жўра САЪДУЛЛАЕВ. Қишлоқ жозибаси йўқол-
моқдами? 69

ИШЧИНОМА

- Нусрат РАҲМАТОВ. Бехуда ҳомийлик ёки пайраҳа
ҳиди. 71

«ЁШЛИК» БАҲСИ

- Ҳусан ИБРОҲИМОВ. Устозликка муносибмисиз? 74

«ЁШЛИК»ҚА ЖАВОБ БЕРАДИЛАР

- А. УРКИНБОВ. Истиқболни кўзлаб. 76

ЁШЛИКНИНГ АҚЛ ТИШИ

- Қувноқ ҚИТМИР. Туя лўк-лўк этади. 77
Манзура ЭГАМБЕРДИЕВА. Шунчаки гаплар.
Шеър. 79
Фарид УСМОН. Бизлар. Шеър. 79

МУҲТАРАМ ЖУРНАЛХОН!

1983 йил учун

«Ёшлик»

журналига

ОБУНА

бошланди.

Обуна

«Союзпечать»нинг
барча бўлимларида

қабул қилинади.

Обуна баҳоси

бир йилга — 6 сўм,

олти ойга — 3 сўм.

МУҚОВАДА

Биринчи бет: Гул шайдоси.
Иккинчи, учинчи ва тўртин-
чи бетлар: Тошкентнинг 2000
йиллиги олдида. Яқинда қад рост-
лаган муҳташам «Москва» меҳмонхо-
наси. Ўзбекистон кўчасида қурилиб
фойдаланишга топширилган Киночи-
лар уйи шаҳар аҳлига муносиб совға
бўлди. Б. И. Ленин номидаги Халқлар
дўстлиги саройи рўпарасига ўрнатил-
ган ёдгорлик совет халқлари чина-
кам дўстлигининг рамзидир.

М. ШАРОПОВ фотолари

Журнал эмблемасини расм
Турсунали ҚУЗИЕВ чизган.

* * *

Кўрдим: Шукур Бурҳон «Ҳамза»дан чиқиб,
аста-аста яёв кетди бир кўни.
Бир ён гавжум кўча, бир ён расталар,
оломон...

Кўпчилик билмади уни.

Репетиция ўтган. Мана, у борар
чарчоқ ва парвосиз ҳаракат аро.
Ҳозиргина улўғ Шоҳ Эдип эди,
энди фуқаролар аро фуқаро.

Устоз, замонларнинг дўниш макрини
кўчада гримсиз кўрсатишми бу!!
Кеча йиғлаб сизга талпинган жонлар
бугун танимасдан ўтарлар, ёҳу!

Тирсақлар, қоринлар, кўкрак, елкалар
сизни туртиб-суриб шошар ўзича.
Томоша бўлганин сезмасалар, ё раб,
шундай буюк актёр юзи-кўзича.

Калтабин «билимдон» бу салт юришни,
«Даҳо халқ ичра!» деб жўшиши мўмкин.
Кўрмаски, даҳога йўл бермас ҳеч ким,
базўр бормоқда у, қисилиб, мўнкиб.

Халқ эмиш—кабобпаз, ана, «Келинг!» дер,
кўзидек гезариб сихда чандири.
Лунж қизил, сомсапаз пиёз қоради,
уятдан қизариб, чатнаб тандири.

Халқми шу, бировни ҳақини гизлаб,
беш-ўнни юлишни пойлаб турганлар!
Халқми шу нуроний сиймолар қолиб,
Сохта сўмбатларни сийлаб турганлар!

Халқми шу, хаёлу орзуларини
ўзидан баландроқ тиклолмаганлар!
Халқми шу, халқининг номидан сўзлаб
мингдан бир ваъдасин оқлолмаганлар!!

Халқ улким, ўзининг пешанасида
юлдузлар борчини сезса, қувонса!
Халқ улким, ғурури бўлса ўзидан!
Асилга ишонса, сохтадан тонса...

Бу шеърни кўрсангиз балки койирсиз:
«Одамни қўй-да,— деб,— ҳоли-жонига...»
Билдим,

сиз пиёда жим етмоқчисиз
ҳув, мағрур ҳайкаллар хиёбониға!

Унгача анча йўл бор-да, устозим,
юрманг бу ўр-сурда саланг-бўш бўлиб.
Грим билан чиқинг, гулдираб чиқинг,
ҳеч бўлмаса, ўша Ялангтўш бўлиб...

* * *

Кетишим шарт эди. На илож, кетдим,
ёлғизлик қаърида қолдириб сени.
Шу маънос кўзларга жо бўлар энди
тун деган азобнинг бўйи ва эни.

Хуш дамлар ҳамдами — кўзгу бу кеча
тикка турган кўлдек ютишга тайёр.
Бир пайтлар тақдирдан шаҳодат бўлган
юлдузлар бу оқшом олис ва бекор.

Оқ ёстиққа бошни маълул босасан,
оқликда илинжсиз тўлғанар гавда.
Сочларинг юзингга айлана тортар
гутилган қуёшдек қора, безовта.

ОМОН
МАТЖОН

Соат бирми-икки.
Туриб юрасан
ёстиқ сезмасин деб қалб санчигини.
Кулиб, жим қучасан ҳалигина мен
ўтирган курсининг суянчигини.

Кўнглим, ўзингдан кўр: энди ҳеч тинмай
таъқиб этар сени ул маънос нигоҳ —
аёлни тун билан ёлғиз қолдирмоқ
гуноҳлар ичида энг оғир гуноҳ!

* * *

Ҳой, қарғавой муборақ бўлсин,
довинг келиб қоптими, ўртоқ!
Нечук сенга етишиб қолди
қумриларга тегмаган пишлоқ!!

Жимсан!
А-ҳа, чамамда сенга
назар сопти-ёв каттароқ биров!!
Бундаймасдинг. Сал нарса сезсанг,
қағ-қағ этиб қўярдинг дарров.

Омадингни берсин!
Ҳай, айт-чи,
намунча қиш чўзилиб кетди!!
Ёзни кута, йўғон чўзилиб,
ингичкалар узилиб кетди...

Гапирсанг-чи лунжингда ўша
агар тилло пишлоқ бўлса ҳам!
Билдир меҳмон келишин ёки
қағиллаб қўй шунчаки беғам.

«Оғиз очсам — пишлоқ тамом», деб,
қўрқма, ҳеч паст кетмас камина!
Сенинг ризқинг бизга ош бўлмас,
санчилгандай томоққа нина.

Йўқ, миқ этмас қарғаси тушкур,
тили пишлоқ билан қотгандай,
гўё яқин орадаям ҳеч
янгилик йўқ деяётгандай!

Тағин уч юз йил яшайди-я,
дунё шу-да, ким ҳам тўйибди!!
Нафс қурсин, ҳатто қарғани
тил-забонсиз этиб қўйибди!

Ёлгончи дунё хақида Жуманиёз Қўзиёв монолоғи

Жуманиёз Қўзиёв ўзим бўламан,
қисинчоқ эл билан саваш бошлайман.
Файласуф эмасман, лекин дунёга
баландроқ маснаддан назар ташлайман.

Баҳорий чақиндек ўтади умр,
тутиб улгурмайсан ҳеч бир нарсани.
Хаёлот берилган лекин одамга
йиллардан ўздирмоқ учун лаҳзани.

Лекин, муни кўринг, э-ҳа, бировлар
қаноат қилмайди ўз нонини еб.
Жон куйдириб кўрмай, адолат учун
сўкар: «Ҳақиқат йўқ ёлгончида!» деб.

Не сўз, тўкис эмас оламда вафо,
нодир ганжларига ёлгондир тажжор.
Лекин кўк тубидан туриб, қалблардан
гашликни қувловчи одил қуёш бор...

Кўрдик-ку, ёлгон шахд, шюрлар билан
адашиб юрмишлар кимлар, қайдадир.
Бахтимиз-кимнингдир илтифотимас,
ўзимиз курашиб етган жойдадир.

Лекин нима кечар оқиллар ҳоли
хаёт нодонларни этса кадхудо!
«Ҳов, нега мундай!», деб бонг урурларми
ёки куярларми: «Ёлгончи дунё!»

Ҳой, оға, ҳай, дўстим, укам, ҳой, синглим,
билмадим, ёшингиз каттами, кичик,
илк сароб кўрибоқ мақсаддан қайтиб,
дунёни ёлгончи этишлик нечук!!

Ҳей! Минг бир турланиб чиқавермасми,
асло ён бермасмиз алдов риёга:
Ёлгончи дунёни рост этмак учун
аканг қарағайлар келган дунёга!

МАТНАЗАР
АБДУЛҲАКИМОВ

Баҳорнинг сўнги қўшиғи

Ям-яшил ўйларга толиб кетаман,
Хазон бўлмай, ҳар йил ғолиб кетаман.
Гарчи менга андуҳ буткул бегона.
Лоқайдлардан нолиб-нолиб кетаман.
Умидворман, бир кун мен уларни ҳам
Муҳаббат дардига чалиб кетаман.
Борлиқ бери турсин, ҳар бир япроққа,
Минг-минглаб мўъжиза солиб кетаман.
Мени бир ўйлаб кўр зерикканингда,
Олис-олисларга олиб кетаман.
Ўтиб кетади деб ким айтди мени!!
Сенинг юрагингда қолиб кетаман.

Агар...

Кўкка боқиб энтиқилмаса,
Суртилмаса кўзга тупроқлар,
Хазон йиғлаб, куртак кулмаса,
Лоқайд бўлса яшил япроқлар,
Бугдой бўлиб янчилмаса сўз,
Хирмон бўлиб йиғламаса шеър,
Туғдай бўлиб санчилмаса сўз,
Сурон билан туғилмаса шеър, —
Юраккамас, фақат майдонга
Ўрнатилса қутлуғ ҳайкаллар,
Илм ўргатиб соҳир қўшиқлар,
Янграмаса қўшиқдек фанлар,
Керилсаю хомсемиз ёлгон,
Таъзим қилса хипча ҳақиқат,
Фироқ йиллаб дилни қилса қон,
Висол даврон сурса дақиқа,
Самимият маҳзун юрса-ю
Кек, адоват турса ҳиринглаб,
Илму амал мум тишлаб турса
Гапирганда олтин жиринглаб,
Хатчўп эмас, эгалласа пул
Ўқилмаган китоб қатини,
Икки юрак бир-бирин севиб,
Айтолмаса муҳаббатини,
Ялтиллаган яшин деб эмас,
Тушунилса қанд деб чақмоқлар...
...Доноларнинг устидан шунда
Қаҳ-қаҳ уриб кулар аҳмоқлар.

АСАД
ДИЛМУРОДОВ

ШЕРДОР

ҲИКОЯ

Хижрий бир минг ўттиз тўртинчи йил кўклами Самарқанд вилоятига тўсатдан кириб келди. Кечагина қир-ўнгирларни қоплаб ётган қорлар бирдан эриб, бўтанага айланди. Обираҳмат билан Сиёб қирғоқларига сиғмай қолди. Афросиёб харобаларининг уйқуси қочди. Наврўз шабадаси оламга ялпиз ҳидини таратди.

Шаҳристон сабззорлар қўйнида роҳатланар, гоҳо ёмғир севалаб, куртак ёзган дарахтлар, қайроқтош ётқизилган кўчалар чангини ювар, ҳаял ўтмай увада булутлар орасидан қуёш мўралар эди.

Муҳандис-меъморлар маҳалласи ҳам навбахор ҳукмига жимгина қулоқ тутиб мудрамоқда. Кун тиғида товланган мусичалар гўё ана шу ҳукми ўқиётгандек...

Маҳалла ўртасидаги гувала девор билан ўралган бу мўъжаз ҳовлида ҳам баҳор нафаси: куртаклаган дов-дарахтлар оҳиста шовиллайди, ёмғирда нураган эски паҳса устида ийманибгина очилган танҳо қизғалдоқ қизариб кўринади.

Кунботардаги қўштабақа ўймакор дарвозага болохона ва пешайвонли уй туташтириб солинган. Устунлар, эшиклару болорларгача ажиб нақшлар ўйилган, супадан долонга қадар тўртбурчак пишиқ гишт ётқизилган.

Ганчкор хоналар баҳаво, шинам. Тахмонлар адрасу бахмал кўрпа-кўрпачаларга тўла, тоқчаларда тизилган чинни-сопол идишлар ярқирайди.

Тўрдаги даҳлизнинг панжарадор деразаси олдида меъмор Муҳаммад Аваз Самарқандий ҳорғин ва ўйчан қиёфада ташқарига тикилиб турарди. Хушбичим қоматида куч-қувват, думалоқ, оқиш юзида қатъият ифодаси зоҳир бўлса-да, нечундир ҳаракатлари паришон эди. Қуёш нурлари ҳовли адоғидаги дарахтлар оша панжарага санчилганда унинг хаёли яна Регистонга оғди.

«Ун беш йил ўтибдур! Ун беш йил! Ҳамон ягона мадраса тарху оғтамали ила оворамиз!»

Расмни **Б. ЖАЛОЛОВ** чизган

Мадрасанинг беҳад забардастлиги безовта кўнгилга бир нав таскин

бергандек бўлди. Бу улуг иморат тамалига илк ғиштни устоди мулла Абдужаббор қўйган эди. У пайтда Муҳаммад Аваз ҳали меҳрга зор бир ўсмир эди, волидасининг куюнчак даъвати билан устод саховатпешалигига мафтун бўлиб, унга шогирд тушган эди.

«Ҳа, вақтга тобеликни эмди англамакдамен! — Муҳаммад Аваз баттар маъюсланди. — Во дариг! Устод ҳоримиш... Қарилиғ фариштаси унинг қўлига асоу тасбеҳ тутқазмиш. Агар ул зот...»

Беш йил бурун устод ўзига мубошир меъморлик ёрлигини топширганини эслаб, Муҳаммад Авазнинг кўнгли алланечук қалқиб кетди.

Хаёлида ҳамон маҳзун ўйлар чарх ураркан, ок ипак салласини ҳафсаласиз ўради, кеча жума бозоридан олган янги кавуш-маҳсисини, наврўз кирганда волидаси ўз қўли билан тикиб ҳада этган йўл-йўл беҳасам тўнини кийди.

Муҳаммад Аваз айвонга чиққанида кимдир даричани тақиллатди. Меъмор шоша-пиша бориб зулфини туширди: остонада узун пушти кўйлаги, зарбоф

нимчаси қадди-бастига ярашган бир аёл турарди. Аёл чимматини кўтариб, ҳайратда қотган уй хўжасига сурмали кўзларини қадади, «Ушбун маликам бериб юбормишлар!», дея тоза сурпга ўроғлиқ алланарса узатиб, изига бурилди. Муҳаммад Аваз ҳам унинг юзига тузукроқ қарашга улгурмади, қўлида тугунча билан анграйиб қолаверди.

Ҳайрати чандон ошиб, тугунчани очаркан, хушбўй атир ҳиди анқиди, кўз ўнгида нимадир ёнгандай бўлди: палак, ҳаворанг палак...

Бундай ғаройиб палакни илгари сира кўрмаган эди. Мато гирди зар билан ҳошияланиб, игна учидек ингичка, нафис чизиклар бирлаша-бирлаша ажиб гуллар бино қилибди. Хаёлий бир боғ ўртасида икки тоифа жонлуғ суварти ипак билан чекилган...

«Ажаб, икки адад шер, икки адад кийик!»

Муҳаммад Аваз охулар қиёфасидаги ҳадик билан шерлар тасвиридаги таҳдидни ипак қусурсиз англаганига ҳайратланди. Бу ажиб муаммо тагига етолмай, палакни қўйнига солди.

II

Улар бултур ёз адоқларида юзлашган эдилар.

Самарқанд ҳокими Ялангтўшбий Баҳодир вақт пугурдан кетказган саройни таъмирлашга амр этди. Уймакорликми, наққошликми, жамики оғир юмуш Муҳаммад Аваз зиммасига юкланди. У мадрасадан узилиб, шогирдлари Аҳмад Валихон ва Абдуллоҳ билан фармони олий ижросига киришди.

Хобгоҳда бир ойча ганч, нақш ва заррин гуллар зарб этишди. Беҳад кенг, шифти баланд узун хонага ўтилган, Муҳаммад Аваз Моҳбонуни тез-тез кўрадиган бўлди. Малика канизаклар қуршовида нимқоронғи йўлакдан чиқиб келаркан, бақувват бармоқларида ганчхок қотган меъмор ёнида баъзан бир лаҳза тўхтар, яшарган безакларга диққат билан тикилар, сўнг энгил одимлаганча жимгина илгарилар эди.

Бир куни Моҳбону муваққат ёғоч ҳавозадан бери-роқда тўхтаб, одатдагидан хиёл узокроқ туриб қолди. Уша куни Муҳаммад Аваз илк дафъа унинг овозини эшитди.

— Меъмор жаноблари! — Малика беихтиёр юзидан харир парда четини кўтарди. Муҳаммад Аваз ҳам беихтиёр унга кўз қирини ташлади. — Нечун ислимиий гуллар бу устунда ингичка-ю, бунисида йўғон тортибдур?

Муҳаммад Аваз ёқасини ушлади. У кеча мадраса қурилишидан хабар олмоққа бориб, тутилиб қолган, шу боис саройга келолмаган эди. Шогирдлари қўл қовуштириб ўтирмоқни эп кўрмай, бир устунга ислимиий зарблашибди. Муҳаммад Аваз эрталаб устунга кўзи тушган захоти гуллардаги дағалликни дарҳол пайқаган, бироқ эндигина уймакорлик кўчасига мўралаган йигитлар кўнглини оғритишни хоҳламай, индамаган эди. Шогирдларга хатоларини ётиғи билан ту-

шунтириш, тарҳга зид гулларни қайтадан тиклаш хусусида бош қотираётган пайтда берилган бу савол уни хийла довдиратди. Аҳмад Валихон билан Абдуллоҳ шапалоқ еган болалар каби бир-бирларига жовдираб қарашди.

— Маликам, кечиргайлар! — деди Муҳаммад Аваз хушини йиғиб. — Қусур камина кўзидан қочибдур. Иншоллоҳ, бугуноқ тузатурмиз!

Моҳбону мамнун бош ирғади, латиф дудоқларида табассум жилвалангандек бўлди.

Бу оний суҳбатдан сўнг малика негадир бошқа кўринмади. Муҳаммад Аваз ўзи сезмаган ҳолда йўл қарар, ҳамто баъзан кун бўйи қўли ишга бормас, шогирдларини ҳайратлантириб, соатлаб хомуш ўтирар эди.

Муҳаммад Аваз ўшанда малика нигоҳларида ёнган учкўн боисини англаб етмаган экан. Ахир, эндигина ўн олтига тўлган қизнинг моҳир мусаввира эканини туш билибдими? Палакдаги жонлуғлар қиёфатидан кўринадики, маликанинг қўллари қилқаламга мойил, қувваи ҳофизаси хаёл янглиғ учқур...

Муҳаммад Аваз хўрсиниб, кўзларини юмди. Шабнам чайган гул яроғидек беғубор чехра, бахмалдек қош-кўзлар, бодом қовоқлар, қирмизи дудоқлар...

«Нечун бу совға?.. Ёинким, мени хунаридан воқиф этмоқчимми?»

Унинг юраги ажиб бир туйғудан орзиқди. Наврўз баҳонасида Моҳбону йўллаган ҳада аршу аъло инояти, чинакам саодат далолати бўлиб туюлди.

Қуёш бош кўтармасдан ҳаловати бузилган Регистонга кириб келганида ҳам меъмор ҳамон сармасту бахтиёр эди.

III

Улугбек мадрасаси қаршисида кошинкори либос кия бошлаган иморат ярадор қуш каби бағрини ерга бериб ётарди...

Муҳаммад Аваз ҳавоза зиналаридан тўппа-тўғри жанубий гумбаз учига кўтарилиб, усталар билан ғишторлик қилди. Сўнг пештоқ тарафга ўтди, пештоқ гардиши учун дандона тарашлади. Пешинга яқин ички айлана йўлакдан шимолый минорага чиқиб, муқарнас шарафаларини зарб этиш билан машғул бўлди.

Тушлиқдан кейин Регистон кучли шовқин-суронга кўмилди. Иморат айланасига ўрнатилган паст-баланд ёғоч ҳавозалардан қўллар, мардикорлар: «Бўл, ҳа,

бўл!», дея қичқирганча обаки ғишт ва тайёр кошинбуриш бўлақларини юқорига узатишарди.

Майдонда оёқ қўйгани жой топилмайди. Ҳавозалар тағида ғишт ва сиркор кошинлар тўдаланган, яроқсиз буюмлар, арча, терак пайраҳалари, мрамар синиқлари...

Афросиёб хумдонларида пиширилган ғишт ва кошин тўлдирилган кажавалар, қамиш кашшуклар ортилган сон-саноксиз туялар, хачирлар майдонга тўтовсиз келиб турарди. Ора-сирада устидаги тоғдек юкни писанд қилмай лаланглаб келаётган ҳинд филлари ҳам кўзга чалинади. Туябонлар, филбонларнинг,

жаҳл билан қичқириб сўкинишлари қулоқни қоматга келтиради.

Муҳаммад Аваз қўли ўнганган шогирдларини минорада қолдириб, ўзи пастга тушди. Таниш-нотанишлар унга парво ҳам қилишмас, ким қандай юмуш билан машғуллигини билиш амримаҳол эди. Бу бесаранжомлик ғашини кўзгади, беихтиёр устод билан дардлашгиси келди.

Мулла Абдуҷаббор ҳовлидаги тахбинда¹ шогирдлари билан ичкари пештоқ кошинбуришини тараётган эди. Белбоғига икки тарафи ҳам ўткир теша, қулоғига қалам қистирилган, оппоқ яктагининг енги, елкаларига гард-ғубор қўнган. Шогирдлар узатган кошинларни синчиклаб текширгач, аста жойига қўяркан, ёнидаги йигитга юзланиб:

— Кошинбуриш — пештоқ зийнати, — деди устод. — Унга уннамоқдан аввал пештоқ ўлчамларини пухта билмоқ лозим.

Муҳаммад Аваз, устод бир маҳаллар бу сўзларни ўзига ҳам қайта-қайта ўқирганини эслади, эсладию унинг қавариб-буришган қафтларига тикилди. Кошин тўдасига суяб қўйилган эгик ҳасса устод қариллик сари юз тутганини таъкидлаётгандек, мунғайбгина турарди.

— Нечун хомушсиз, ўғлим? — деб сўради устод четроққа ўтиб нафас ростлагач. — Бирор кор-ҳол бўлдимми?

- Тангрига шукрим, осойишталик.
- Унда не маломат қайғусини чекурсиз?
- Камина қайғуси устодимга аёндир.
- Қайғунгиз бисёр. Қай бири хусусида сўзлайдурсиз?

— Камина бунда кун сайин бебошлик илкени тутта бошлогон тартибни айтамен. Сезишимча, усталар девон мирзоси Набиҳўжага норозилик изҳор этибдурлар ҳам кўплари юмушларидан совибдурлар.

- Боис?
- Боиски, Набиҳўжа аларга уч ойдин буён ваҳди маошни тўламабдур. Бу аҳволда бунда яна ўн беш йил зардоб ютмоғимиз муқаррар. Ахир, мадрасани Улуғбек бор-ўғи беш йилда бино бўлган!

Устод хомуш тортди, кўксини тўлдирган оппоқ соқолини силаб, суқутга толди.

— Бу гумроҳликдан Ялангтўш беҳабардур, деб ўйлаймен, — деди бир оздан сўнг. — Иккиламчи, Улуғ-

бек боғлаган камар Ялангтўшга тўғри келмайдур. Шунга англайдурсизми?

— Англайдурмен, пийри комил. Аммоким, Баҳодир куч-қувватда ўзини салафларидан кам санамай-дур.

— Биллоҳ, бунда ҳақиқат бор, ўғлим. Очиғи, ул зот мадрасани муаззам қурилишидин тилағонимизни аяғон эрмас. Тилломи, донми... Ҳатто уч минг қулини ҳам ихтиёримизга бермиш. Бир ҳукмдордин яна не кутмак? Таассуфлар бўлғайки, Набиҳўжага ўхшағонларнинг густоҳлиги ишимиз белига тепадур. Боз устига, ўзимиз ҳам андак ношуд, жидду жаҳдимиз сўниркоқ чоғи.

«Ўзимиз!» Муҳаммад Авазнинг мияси чатнаб, ёрилгудек бўлди. У ўзининг ношудлиги ёки ожизлиги ҳақида сира ўйламаган эди. Баъзан истаса-истамаса теварагини қуршаган усталар қусурига кўзи тушганда ҳам ўзининг қандай кимса эканини назардан кечирмабди. Ҳозир кўнглини қандайдир изтироб зирқиратаркан, бирдан ҳушёр тортди. Қусур битта-яримтаникими, кўпчиликкимими, бари бир, жами имконни комига ютаверар экан-да!

«Каминадин не гуноҳ ўтди? Чамаси, бонийлар² ва меъморлар бошини устод каби қовуштиролмадим. Устод танбеҳи ўринлидур...»

Муҳаммад Аваз шу топда устод ўнгитларига интиқ турган шогирдлар ёнига қўшилгиси келди. Устод унинг муддаосини тушунгандек кулимсиради, рангпар ёноқларидоги ажинлар янада чуқур тортди.

— Ортиқча куюнмак бенаф, ўғлим, — деди секин. — Қирқига чидаган киши қирқ бирига ҳам чидайдур.

Мулла Абдуҷаббор тағин тахбинга эгилди. Кошинбуриш пири бўлган бу одам ўз ишидан қониқмасликка кўниккан, бирон жойда тарҳ андак бузилса, ҳаммасини қайтадан бошлар эди. Ҳозир шогирдлар унинг кошинбуришга миҳланган нигоҳини юрак ҳовучлаб кузатишарди. Устод барваста қаддини ростлаб:

— Дўғоб³ қорингиз! — деганда шогирдларнинг юзи ёришди.

Муҳаммад Аваз, яримлатиб сув солинган тоғорага эланган ганч сепла бошлаган шогирдлар юмушини бирпас кузатиб тургач, дарвоза томон юрди.

«Камина янглишибмен — устод жидду жаҳди ҳамон йигитларники каби. Ҳунар кишини қаритмас».

IV

Муҳаммад Аваз ўша тун мижажа қоқмади. Маликани, ҳаворанг шоҳига чекилган ғаройиб тасвиротни ўйлаб тонг оттирди. Гоҳ юраги сиқилиб айвонга чиқар, кўклам осмонига илтижоли боқар эди. Увада булутлар орасида совуқ милтираётган юлдузлар гўё ўчоқдаги чўғдай бир-бир сўниб борарди.

Тонгда палак тахнини ёзиб, бошқатдан томоша қилди, сўнг қибла томонга авайлаб осиб қўйди. Остонадан қараганда жонлуғлар тирикдай кўринар, ҳозир хона ичига сакраб тушадиган каби туюлар эди.

«Ажаб, бунга не маъно яширинган? Ақлига не келган маликанинг?»

Меъмор палакдан кўз узолмасди. Ипак чизиқлар жилоси дилида кўмилиб ётган хотираларни уйғотди.

Саройда кечган кунларини, ўзи қадрига етмаган дамларни эслаб энтикди, атиги бир бор нигоҳи тушган мунис чехрани кўмсади. Қани энди, қанот боғлаб саройга учиб борсаю...

Азобга айланган бу истакнинг ушалмоғи маҳол эканини биларди. Қалин деворлари кўк билан бўйлашган, дарвозаси олдида попуқдор найза ушлаган баджаҳл навкарлар важоҳат тўкиб турадиган арка кириш мушкулотини ўйлаганда жигари зардобга тўлар-

ди. Қурилиш аҳволини суриштирмоқ учун Ялангтўш чорлаганда ҳам малика билан юзлашиш иложи йўқ эди. Саройга келиб-кетувчиларни хуфия айғоқчилар қадам-бақадам таъқиб қилишарди.

«Энди бошимни қай тоғнинг тошига уриб ёрамен!»

Бир кун хуфтонда ана шу маҳзун фикр билан юраги эзилган меъмор Регистондан қайтмоқда эди. Азбаройи паршонлигидан жинкўча муюлишидаги садақайрағоч тагидан соядай лип этиб чиққан чимматли аёлни ҳам пайқамасди. Аёл эҳтиёткорлик билан шарпасиз одимлаб келаркан, унинг ёнидан бегона йўловчи сингари ўтаётди, қўлига бир қоғоз қистирди-да: «Маликам жавоб кутадулар. Эрта оқшом яна шу ерда ҳозир бўлурмен», дея шипшиди.

Кўча ўртасида кўз очиб юмгунча рўй берган бу воқеа Муҳаммад Авазни ҳушидан айраёзди. Хат олганини гўё биров кўргандек чўчиб, остонадан ҳатлаб даричани ёпганида ҳам юрагининг гурс-гурс уриши тўхтамади.

«Бу ўша аёлми? Мактуб келтирибдур. Ажаб! Мен эса гунг каби раҳматни ҳам насия қилдим».

² Бонийлар — бинокорлар.

³ Дўғоб — ганч қориниша.

¹ Тахбин — кошинбуриш териладиган текис супа.

Муҳаммад Аваз гангиб ўтираркан, бир муддат мактубни очишга ботинмади. «Ё парвардигор! Малика неларни битди экан?» Сири фош бўлишидан чўчиб, волидасига ўзини хотиржам кўрсатишга тиришди. Назокатбону ўғлига қайлани гўжа сузиб бериб, ўзи юмуш билан ҳамсоиянига чиқди. Эшик ёпилган замон Муҳаммад Аваз қоғозга кўз югуртирди:

«Меъмори замон Муҳаммад Аваз жанобларига!

Ушбу дуои салом қатига жону жаҳоним ҳам мужассам бўлғонини билдирмоқдин тийиллолмагонимни маъзур тутгайсиз. Мендек ожизаи муслимани боши берк кўчага бошлагон дард сизни ҳайрат гирдобига итқитса ҳам ажаб эмас. Зеро, каминани илму фунун дунёсидан кўра кўпроқ нақшлар, алаҳусус, қилқалам қудрати сўҳрағони орқасида сиздек мусаввири моний, наққоши якто зебу нур бергон иморатларни кўриб, салоҳиятингизга ғойибдан ҳавасим ортарди. Во ажабки, хаёлимда сизга не бир суварат ва сийрат ато айлағон эрсам, ўшандоғ, ундан ҳам чандон зиёдроқ бўлиб юзланғон эрдингиз. Сиз саройда таъмир юмуши билан бўлгон кунларни эсласам ҳам маънос тортамен, ҳам кўнглум алланечук яйрайдур. Ушанда чеккан нозик нақшларингиз нафақат девордан жой олмағонидан сиз албатта беҳабардурсиз.

Бунчаликка этгон аҳволи ранжиятимга кулғу ихтиёр этмангиз. Камина сиз ҳатто хаёлга сиғдирмоқдан огринадурғон бир тилла қафасда муттасил изтироб чекурменки, эмди анинг устига яна бир бедаво дард қўшилди. Кўнглум фақирона, очуғликдаги ҳаётни тусайдур...»

Бундай фавқуллода изхори дилни кутмаган Муҳаммад Аваз аввал қўрқди, сўнг ҳаяжонланди. Маликанинг аҳволини тасаввур этмоқчидай, кўзларини юмди. «Ажаб, ахир аҳли сарой ҳудудсиз бахтга фарқ кишилар эмасми? Кун ҳам, ой ҳам ўшалар учун чиқмасми? Зеб-зийнату жавоҳиротга кўмилган, беҳишт неъмат-

лари пойига тўкиб ташланган маликаки бу қадар оғриниб оқ урса...»

Муҳаммад Аваз тоқчадан довол ва қоғоз олди. Патқаламни сиёҳдонга ботириб, қоғозга узоқ термилди. Маликанинг журъатига жавобан у ҳам юрагини очиб мактуб битмоқчи эди. Аммо сўзлар қовушмас, ҳаяжон ва эҳтирос тизгин бермас эди. Сахаргача ёзиб-ўчиргани ва ниҳоят, қум тикилгандек ачишган кўзларини уқалаб оққа кўчиргани шу бўлди:

«Маликам!

Бир фақир ул-ҳақир меъморга кўргузган мурувватингиз бошимни кўкларга етказди. Бул айём шундоғ қолдаменки, хаёлим ошиёнасида ёлғиз жамалингиз шуўласи. Камина қўлингиз ҳам сиз янглиғ бедаво дард ситамига гирифтормен. Тўхфаи ганжинангиз қўлимга теккон кундан бу дард аланга оташга айланмишдур. Нодир санъатингизга тасаннолар ўқиғонимни айтмоқдин бағоят хушбахтормен.

Алҳол, ушбу сўзларимга алоҳида тақаллуф айлангиз: сиз фақироналикни тусаш ила кун кечираётганингизни иншо этибсизким, бундоғ аҳдингиз каминани андишага қўядур. Бунингдек оғир кунларда ул каби тақдири таназулни сиздек очилмағон гунчаи насринга эгам асло раво кўрмасун. Шундоғ ҳам салтанатимиз ситам шаробига тўйғон муслиму муслималар мамлақатидур.

Маълумингизким, камина қўли қисқа бандамен. Аммо ўзимни ҳамиша сизнинг паноҳингизда деб овуғоним тўфайли бул қусури ғамнишингиз сезилмайдур. Аксинча, бағримда туғанмас бир куч уйғонганини туюмен. Шундоғ эркан, хаёлингизни асир этмиш миннатни бўйнимга олмоқликдин чўчимасмен.

Умрини сизга бахшида этмоқ орзусини кўнглига тугиб қолғувчи Муҳаммад Аваз Самарқандий».

Эртаси шом пайти канизак қайрағоч тагида унга маликанинг саломини топшириб, қатига райҳон солинган мактубни олиб кетди.

Онаизор ўғли дилида нелар кечаётганидан беҳабар эди. Уйчан ва киртайган кўзларига тикилганда, бу мадраса ташвиши болам бечоранинг силласини қуритди, деган фикрга бориб, ич-этини ерди.

Назокатбону биргина армон ҳаловат бермайди: ўглининг мўйлага сабаза ургандан бирор таглихтагли хонадон билан қуда-анда бўлмоқни хаёл қилади.

У ҳали чимилдигини узмасдан эридан айрилган, шу бир парча этни деб бошқа эркак отини тутмаган эди. Жигарбандини еру кўкка ишонмай, қош-кўзига гард кўндирмай ўстирди. Ун ёшида Мовароуннаҳр муҳандисларининг султони Мулла Абдуҷабборга «Эти сизники, суяги бизники», дея не-не умидлар билан шоғирдликка берди.

Ялангўшбий Баҳодир Регистонда фунун уйи қуришни ният қилиб, Мулла Абдуҷабборни мубошир меъморликка тайинлаганда Муҳаммад Аваз ўн иккинчи қоралаган эди. Ҳукмдор хомчўтидаги муаззам мадраса тарху амали кекса меъмор учун тоғ ағдарш билан баробар эди. У Ҳукмдор ҳурматини сақлаб, ўн йилча қаддини дол қилиб тер тўқканидан сўнг, мубошир меъморликни ўзининг йигит чоғини эслатувчи суоқли шоғирди Муҳаммад Аваз зиммасига юкламоқ пайига тушди. Ҳукмдор билан кенгашиб, кўнглидаги ниятини очик баён қилди: «Воҳиди замон! Қарилик бадбахтликдур. Аввало, буни инобатга олғайсиз, баъзада камина ўрнимга андоғ бир зоти шарифни тавсия этурменким, кўнглингиз хушвақтликка етишур! Ул ашроф фақир тарбиятда шоғирд билан аллақачон мустақил эрур ҳам шул кунларда вилоятимизда Муҳаммад Аваз

Самарқандий ибн Бобо Миршароф исми шарифи ила машхурдир. Анинг қўвави ҳофизаси тарху амал бобида беназир. Жазм этганингиз савоб юмушни шу йигитдан бўлак кимса оёқлатмоғига кўзим етмайдур».

Ушанда Ҳукмдор хийла вақт ўйга толди. Сухандонлик ҳам покдиллик билан айтилган бу сўзлар беихтиёро юрагига жижиллаб тегди. Муҳаммад Аваз Бобо Миршарофдан қолган ёлғиз ёдгор эканини билгандан кейин унга ногоҳ қизиқиши ортди ва дарҳол одам юбортирди...

Шу тариқа устоднинг икки оғиз сўзи билан ёш меъморнинг бошига бахт қуши қўниб, Самарқанд жамоаси ва сарой аҳли ўртасида нуфузи ошди.

Назокатбону ўглининг мартабасидан бошқача таскин излади. Энди у ақлини танишига, рўзгор, бола-чақа хусусида бош қотиришига ишонди. Афсус, бу умиди ҳам чиппака чиқди. Бир ташвиши минг бўлган Муҳаммад Аваз Регистондан бери келмай қўйди. Уйда фақат кечалари бўлар, қаттиқ толиққанидан тезда ухлаб қолар, эрталаб онаси билан икки оғизгина сўхбатлашгани ҳам фурсатини қизғанар эди.

Охири Назокатбонунинг сабр косаси тўлди. Аввалига ётиги билан гапирди, ўғли қулоқ осавермагач, йиғлаб нола қилди: «Бир оёғи тўрда, бир оёғи гўрда турган нотавон волиданга шафқат қилмайсенми? Мен ҳам мундоғ келин тушириб, орзу-ҳавас кўриб, сўнг оёғимни узатиб омонатимни топширсам дейман. Майли, ҳали пушаймон қилурсен, афсус, унда фойдаси бўлмағай!» Уғли бепарволик билан: «Кўп шошилмангиз. Бир келин бўлса, етишурсиз!», дея қилган жавоб суяк-суягидан ўтиб кетди. «Э-э, бўлди-е! — деди зарда би-

лан. — Шунча сийлаганим етар! Энди сен билан адибади айтишиб ўтирмасмен. Эртагаёқ Раҳматулла мисгарникига совчиликка борамен!»

Қайда, Муҳаммад Аваз пинагини ҳам бузмади. Қулоғига тош битган ўғлининг қайсарлиги онаизорга баттар нашъа қилди. «Умрим бўйи шунинг кўйида бир рўшнолик кун кўрмасам-у, бу бебошвоқ бола зарра ачинмаса!.. Боя бормасам ҳам энди борамен. Пешанасини қайси деворга урса урсин!»

Назокатбону қаттиқ қасдланди-ю, адоғини ўйлаб, тайсаллади. Мисгар ўзига тўқ, эл-юрт орасида керилиб юрадиган назиктаб киши. Ёлғиз ўзи сўппайиб борса, кўнглига гумон оралаб, оғзи гапга етадиган тузукроқ одами йўқ экан, демайдими? Яхшиси, ишни энг ичида битирадиган бирор баобрў мўйсафидни жўнатгани маъқул.

Онаизор шу хаёл билан бошига неки ташвиш тушса, баравар баҳам кўрадиган Мулла Абдужабборга шу оқшомдаёқ муддаосини билдириш ниятида ўйни супуриб-сидиришга киришди.

Узун тоқча-жавондаги бахмал, кўн муқовали, сийму зар билан ҳошияланган рисоаларни тартибга келтира бошлади. Мир Алишер Навоий «Чор девонининг муқовасини артаётганида китоб орасидан бир қоғоз сирғалиб тушди. Бу юқорида зикр этилган мактуб эди. Қизиқиб ўқиди, ўқиди-ю, эти жимирлашиб ҳолсиз ўтириб қолди.

«Ё парвардигор! — дея пичирлади китобни жойига қўяркан. — Узинг қўлла! Ўғлим нечун кўрга ўхшайдур, десам... Наҳотки, малика ила... Бул туш каби-дур!»

Мактуб Назокатбонунин мисгарникига совчи жўнатиш фикридан қайтариб, Муҳаммад Аваз оғзини пойлашга мажбур этди. Ахир, бир кун бари бир ёрилади-ку!

Дардни яширсанг, иситмаси ошкора қилади. Муҳам-

мад Аваз зоҳиран хотиржам кўринса ҳам, чеҳраси синиқиб борарди. Илгарилари буни чарчоққа йўядиган Назокатбону энди ўғлидаги ўзгариш боисини билар, бироқ дардини ўзи ошкор этишини кутар эди. Аммо тошдан садо чиқса чиқади-ю, бу қайсардан...

Бир оқшом Назокатбону бозордан шошиб қайта-ётиб муюлишдаги садақайрағоч тагида чимматли аёл билан пичирлашиб турган ўғлига кўзи тушиб қолди. «Ҳаҳ, бола, охири сиринг фош бўлди-ку!»

Қадам товушларини эшитган Муҳаммад Аваз бирдан хушёр тортиб атрофига аланглади. Канизак эса юзига чимматини апил-тапил ёпиб, секин қайрағоч панасига яширинди.

— Ким ул заифа? — деди кампир ёлғон таҳдид билан.

— Ул каминага нотанишдур! — деди Муҳаммад Аваз саросималаниб.

— Номаҳрам ожиза ила нечун юз кўришиб турибсан? Кишилар кўзи тушса, не дейдур?

— Бунча куйинасиз, волидаи меҳрибон?

— Сирингни нечун мендин яширасен, болам? Шунга куйинамен. Ахир, сенга ҳам падар, ҳам волидамен. Ҳаловатинг бузилғонини сезмайди, деб ўйлайсанму?

— Ҳаловатим шукр, жойидадур.

— Утруклайсен!— Ҳовлига кириб даричани занжирлагач, кампир овозини баландлатди.— Бу қилиқ сендек беҳзодга ярашмас. Магарким оғринаётган эрсанг, ўзим айтамен: сен «танимайдурғон» ўша аёл Моҳнонунинг элчисидур!

— Э-э, фол очаётирсизму, волидаи меҳрибон?

Муҳаммад Аваз ҳовлини бошига кўтаргудек қаҳқаҳ отиб кулди. Онаизор дийдаси қаттиқ ўғлидан астойдил хафаланди ва: «Сенингдек гўдакни мубошир меъмор қилиб кўтарғонларига куяйму?», дея минғирлади.

VII

Муҳаммад Аваз волидасининг ишонч билан айтган гапларига ёқасини ушлаб, ҳайратини кулги билан иқоблади. Лекин, энди нима қилмасин, дардни яширишга имкон қолмаган эди. Она-бола суҳбат қуришди.

Эрталаб Муҳаммад Аваз устодникига жўнади. Ёндарига зўрға илиниб турган пастак, кўҳна эшикни оҳиста итараркан, дили умид ва ҳаяжонга тўла эди. Тўрт киши зўрға айланадиган, бир даҳлизу бир меҳмонхонаси бўлган бу ҳовлига у шогирдлик ёшидан қатнайди. Не-не маҳобатли иморатлар бунёд этган Машҳур Мулла Абдужаббор меъмор мана шу кулбада ғарибона тирикчилик қилади. Оллоҳ устодга тирноқ ато этмади. Бултур қиш чилласида кампири қазо қилганидан буён ёлғиз...

Устод меҳмонхонада китоб кўриб ўтирарди. Муҳаммад Аваз қўл қовуштириб салом берди:

— Ассалому алайкум, устод! Остонангизга бемаврид келдим, узр.

— Йўқ, ўғлим, субҳи муборак ила кириб келдингиз. — Устод япалоқ юзига ярашиб тушган кўркама соқолини сийпаб фотиҳа қилди. — Тушимда аён бўлиб эрди. Тинчликми, ўғлим?

— Пийри комил, сизнинг беиннат ҳожатбарор эканингизни билганимдан оромингизни буздим.

— Қулоғим сизда, ўғлим.

Муҳаммад Аваз бошини эгиб, бир муддат сукут сақлади. Сўнг юрагидаги дардини ҳазин бир ҳасрат билан аста сўзлади. Устод чурқ этмай тинглади, кейин, уялинқираб ерга тикилган шогирдидан секингина сўради:

— Бу савдодан волидам воқиф дедингизму?

— Воқифлар, устод. Ҳузурингизга йўллаган ҳам шу кишидур. Маслаҳатингизга муҳтожмен, пийри комил.

— Фақир не ҳам дер эдим. Кўнгил иши, сизни йўлдан урмоқчи эмасмен! — Устоднинг товуши жиддийлашди. — Аммо ҳукмдор сизни... писандига илмаслигидан кўрқаман, ўғлим.

Муҳаммад Аваз хомуш тортиди.

— Ҳар нечук, чиқмагон жондин умид демишлар. Сиздек пийри комил бош қўшсалар...

— Ҳай, майли, бўтам, сиздек зоти шариф раъйини синдирмоқ каминага раво эмасдур. Алҳол, рост сўзладингиз. Ҳукмдор то ҳануз бир сўзимни икки қилмагон. Ишқилиб, бахтингиз очилғай, ўғлим!

— Ташаккур, устод!

VIII

Эртаси жуман муборак эди. Бибихоним масжидида пешин намозини ўқиб чиққан аҳли мўмин бозорга, растаю дўконларга тарқаган маҳал Мулла Абдужаббор билан Назокатбону сарой сари йўл олишди. Арк дарвозасининг соқчилари устодни кўрган заҳоти тавозе билан йўл бўшатишди. Қизғиш қум тўшалган кенг

йўлакдан илгарилашаркан, сарой эшиги олдида яна сарбозларга рўбарў келишди.

Саройнинг кўз кўриб, қулоқ эшитмаган безаклари, айниқса, хосхона ҳашамати кампирни ҳовлиқтирди. Лекин ҳозир кимдир буларни ўғли зийнатлаганини айтса, ишонмай елка қисиб қўя қолиши тайин эди.

Чунки, назарида, Муҳаммад ҳали ҳам гўдак, ҳали ҳам оқ-қорани танимайдиган болакай—она бундан бошқасини тан олмас эди.

Тўрдаги баланд тахтада чап қўлини тиззасига қўйиб, ўнг қўли билан исфаҳоний ханжарининг дастасидан тутиб ўтирган Ялангтўшбий Баҳодир ўй сурармиди, қовоғи солиқмиди, билиб бўлмасди. Қошлари ўсиқ, туташ, қалин қовоқлари остидан тик боқувчи кўзлари тошни кесгудек ўткир, бурни япасқироқ, сергўшт ёноқларидан қон томади. Оқ оралаган патак соқоли барваста гавдасига ўзгача салобат бағишлаган.

— Қадамларига ҳасанот, меъмори замон! — Ҳукмдор оғир кўзғалиб қўйди. — Нечук шамол учирди? Хуш келибсиз!

— Қуллуқ, ҳазратим!

— Бир муслимаи мўминани етаклаб келмишлар?

— Олампаҳо! — Мулла Абдуҷаббор ҳукмдор ово-зидеги пичингдан хижолат чекди. — Бул муслима музаффар қўшинингиз сардорларидан саналғон раҳматли Бобо Миршароф ҳазратларининг — жойи жаннатда бўлғай — завжаи ҳалоли, яъниким, мубошир меъморингиз Муҳаммад Аваз жанобларининг волидаи муқаррамларидир.

— Андоғ демайсизми? Хуш келибсиз, Назокатбону! — деди ҳукмдор ўйчан. — Кўришмоқ насиб этмағон эрса-да, сизни биламен. Биллоҳ, ҳар ракат намозга юқунганимда Бобо Миршарофни ёдга олиб, халлоқи олам раҳматини тилаймен. Ул саройга садоқат кўргузган жасур сардор эрди. Таассуфким, умри кискя эркан... Хўш, жаноби меъмор, тилагингиз недур?

— Агар бир қошиқ қонимдан кечсангиз, муддаоимизни билдирмакка рағбатланур эрдим.

— Кечдим! Сиздек покиза зот яхшилиғ сўроғлаб келмоғига ишончим комил.

Моҳбону совчилар ташрифидан беҳабар, ширин хаёллар, эртанинг ёди билан машғул. Саройнинг со-вуқ суқунати, маҳобатли қаср ичра беиз йўқолади-ган кунлар бағрини эзади. У фақат канизаклар давра қуриб базм тузганда бир оз овунар, боғда узоқ-узоқ танҳо кезиб кўнгиладаги чигални ёзар эди.

Бугун ҳам кечки салқин чоғи боққа ёлғиз чиқди. Падари бузруқвори хуш кўрадиган баҳаво шийпонча-да дарвоза тарафга термилиб ўтирди. Қош қорая бошлади ҳамки, канизак дараксиз эди.

Боққа қоронғилик чўкди, кулранг осмоннинг бир четида Зухро милтиради. Моҳбонунинг юрагига гўл-гула тушди. Устида тирандозлар юрган қалин, шинак-ли девор таги билан дарвозага борди, таскин топол-май, умидсизланиб изига бурилди.

Хобгоҳига киргач, тилла қафасга тушгандек, синиқ хўрсинди: «Маним телбалигим!.. Оҳ! Шундоқ фаросат ва малоҳат соҳибини ҳам бесаранжом этдим. Нечоғ уят бўлди, уят!»

Нақшинкор бағдоди эшик оҳиста очилиб, канизак кирди. Моҳбону ярадор қушдек патирлаб ўридан қўзғалди. Канизак остонада хотиржам жилмайиб ту-рарди.

— Уз кўзингиз билан кўрдингизми, жоним Ҳаби-ба? — дея пичирлади Моҳбону.

— Ҳа, маликам! — Канизак ҳам ҳадик билан ши-вирлади. — Ул киши беҳад маҳзун кўринадилар.

— Нечун?

— Боисини сўраган эрдим, сукут қилдилар.

— Не гап тайинлади?

— Битик бердилар. Аҳволингизга бисёр лафз сол-дилар, сўнг... «Маликам истаги камина учун фармони олийдур. Ихтиёрлари ила иш тутсинлар», дедилар.

Моҳбону Муҳаммад Аваз нимага ишора қилганини тушунмади. Ҳайрону паришон, мактубни ўқиркан, бир-дан канизакка қаради, карахт бўлиб қотди.

— Қуллуқ, олампаҳо! — Устод бирмунча тетик-лашди. — Сизнинг гулшанингизда бир гул бино бўлиб-дур. Бу муслиманинг фарзанди аржуманди ўша гул назокатига асир тушибдур...

Мулла Абдуҷаббор сўзларкан, ҳукмдорнинг қиёфа-си сўниклашди, тикан устида ўтиргандек, безовтала-на бошлади.

— Юрагингиз тоғ эркан, устод! — деди ниҳоят, бежо кулимсираб. — Аммо бу журъати беандишали-гингиз жаллод қиличи ила сийлов топмоғи хаёлингиз-дан кечмадимиз?

— Элчига ўлим йўқдур, ҳазратим?

— Ҳа, хайриятки, элчига ўлим йўқдур! — Ҳук-мдор ханжар дастасига қўл юборди. — Аммо инсоф юзасидан айтингиз, қизимни ҳатто минарга оти бўл-магон бир ялангоёққа берсам бўлурми?

Мулла Абдуҷаббор сўз тополмай, мажолсизлан-ди — мўйсафиднинг ғурури поймол бўлган эди.

— Олампаҳо! — деди Назокатбону товуши тит-раб. — Кўзим қароғини бунчалик ерга урмангиз. Ул теурийзодадур. Падари бузруқвори кимлигини ҳозир ўзингиз таъриф этдингиз.

Бундай дадил жавобни кутмаган ҳукмдорнинг қиё-фаси баттар тундлашди.

— Анинг арвоҳини тинч қўйингиз! — деб ўшқир-ди бирдан. — Анга бўлган ҳурматимни бўйнимга сирт-моқ қилмангиз! Биллоҳ, остонамизга бу янглиғ ният билан баъдаз оёқ қўймангиз!

Ҳукмдор вужудига ёвуз бир зилзила қўзғалган эди. Шу зилзила ичида чақинга айланган гавдаси оғир теб-рэндию оғзидан қаттол сўзлар олов каби уфур-ди.

Совчилар мулзаму музтар бўлиб, саройдан бош эгиб чиқдилар.

IX

«Совчилар қувилғон?»

Унсиз бу нидо кўксини оғу каби ловиллатди. Қуюқ киприklar соясидеги жон ўртовчи кўзларида ёш ҳал-қаланди. Ҳабиба уни юпатмоқ ниятида кўрпачага чўк-калаганда, эшикда катта маликанинг басавлат қомати кўринди.

Ҳабиба қўл қовуштириб остонага тисарилди. Упкаси тўлган Моҳбону юзини парқу ёстиққа босиб, нозик елкалари силкиниб йиғларди. «Не гап? Дарёйи ашк нечун?» дея саросима билан сўради Хуршидаойим ва шоша-пиша қизи устига энгашди. Моҳбонунинг пари-шон ёйилган қирқ кокилини авайлаб силаркан, ёстиқ четида бояги мактубни кўрди. Очиб ўқидию ҳуши бо-шидан учди.

«Эвоҳ, бу не кўргулик!»

Хуршидаойим қизини ҳам унутиб, дарҳол йўлакка чиқди. У бир неча собакорни кейин хобгоҳда алланечук қисиниб турар, қай йўсинда сўз очишга ҳайрон эди. Ширакайф ҳукмдор милт-ми-т қисилган кўзларини сузди:

— Паришонсиз, маликам?

— Ёлғиз чирогимиз ташвишини чекадурмен, ҳаз-ратим!

— Нечук?

— Мубошир меъморингиз совчилари қуруқ қайтга-нига қасдма-қасд маликани олиб қочмоқчи эмиш!..

— Нима?! Бу гапни қайдин олдингиз?!

Малика жавоб ўрнига мактубни узатди. Ҳукмдор қозогағи гижиниб кўз югуртираркан, бароқ қошлари орасидеги тугун янада чуқурлашди.

— Ҳм! Мен ул нобакорни зиндон қиладурмен!

— Шошилманг, ҳазратим. Моҳбонунинг ҳам анга кўнгли борга ўхшайдур. Кўз ёшлари устидан чиқдим.

— Кўз ёши эмиш!.. — Ҳукмдор белпанд қўл силта-ди. — Қизингизга етказинг, ул бетавфиқ кўз ёшига арзи-майду!

— Албатта, ҳазратим. Аммо мубошир меъмор эл

орасида бирмунча обрў топган кимса. Бундай кишига бирдан қаттиққўллик кўргазсангиз, улус назарида ёмонотлиғ бўлиб қолмасмикансиз?.. Ҳар не тадбирга кенгашиб ботинсангиз, ҳазратим.

Ялангтўш сукутга толди. Анчадан кейин бошини кўтариб, бурчакдаги зар юритилган хонтахтада турган балбалага¹ ишора қилди. Хуршидаойим хитойи чиннига май куйиб узатди.

X

ором бермайду, — деди ҳукмдор. — Боз устига, маликанинг бу бебошлиги... Фикримча, анинг бошини боғламоқ фурсати етибду.

— Саройга муносиб кимса бўлса, чўриларингизда эътироз йўқ, ҳазратим.

— Саройга муносиб кимса — Бобоҳўжа Сафо жанобларининг ўғлидир. Анинг совчилигини қабул эт- сак, не дейсиз?

— Аҳду қавллари муборак ўлғай!

Хуршидаойим ҳукмдорни яна бир бор муборакбод айлаб, хушхабарни маликага етказмоққа ошиқди.

Моҳбону боғда, маликалар қуршовида сайр қилиб юрарди. Хуршидаойим уни шийпончага иллаб чақир- ди. Кўзларига тикилиб кулди, бирдан жимида, тарад- дудланди, охири чидаёлмай, ҳукмдор аҳдини шивир- лади: «Бахтинг очилди, қизим!» Моҳбону ҳанг-манг бўлиб қолди, шийпонча панжарасига ҳолсизланиб су- янди, сўнг, бошига гурзи тушгандек, хушсиз йи- қилди.

Гангиган Хуршидаойим уни кўтариб кўрпачага ёт- қизди, бўздек оқариб жонсизланган юзига совуқ сув сепди. Моҳбону бир сесканиб кўз очди. Қорачиқла- рида аллақандай бир мунг тош қотган эди. Бошида эзилиб турган онасига қарамай, ҳазин овозда базўр шивирлади: «Валинеъматимга айтингиз, мендан рози бўлсинлар!»

XI

— Сўзлангиз! — деди ҳукмдор ва негадир бетоқат кўзғалиб қўйди.

— Бур гуруҳ меъмор ва бонийлар юмушидин оғ- ринадулар.

— Боис?

— Боиским, таъминот мирзоси Набиҳўжа жанобла- ри уч ойдин буён важҳи маошдин қиссон эрканлар. Ҳукмдорнинг юзига қон тепиб, Бобоҳўжага ялт этиб қаради. Вазир ўғлининг номини эшитгандаёқ адои тамом бўлган эди, ҳукмдорнинг нигоҳи уни ер- га киргизиб юбораёзди. «Бандаи ожизни кечиргай- сиз. қиблагох!», дея базўр товуш чиқарди.

Шу пайт Набиҳўжа ҳаллослаб келиб, бақалоқ гав- дасини ҳукмдорнинг оёқлари остига ташлади. Боши- дан учиб тушган кўкиш салласи чуваланиб кетди. Ҳукмдор аянчли қалтираётган Набиҳўжанинг кўтир башарасига тикиларкан: «Зап кувё топибмен! Нимаси- га учдим бунинг?!», деб фикрини.

— Нечун бу каби ўзбошимчалик? — деб сўради у қаҳри кўзиб.

— Пуштипанох, авф этингиз! Ҳисоб-китобда жиндай чалкашлик бор эрди. Шу сабабга кўра...

— Жиндай чалкашликни уч ой мобайнида бартараф этмаган мирзога не жазо лозим, халойиқ? — Ҳукм- дор меъмор ва бонийларга кўз ташлади, ҳеч кимдан садо чиқмагач: — Узим айтамен! — деди: — Қирк даора, олиқ ойлик зиндон!..

Бобоҳўжа ҳукмдорнинг этагига ёпишди, илтижо би- лан ёлворди. Ҳукмдор этагини силкиб тортиб олди- да, ясовулбошига имо қилди. Мурдадек оқариб кет-

Ҳукмдор тун бўйи шаробхўрлик қилиб, тонгга яқин жиндай мизғиди. Эрталаб хосхонага ҳеч кимни йўлат- май кейинги кунларда эшиги турумини бузаётган сов- чиларни бирма-бир ҳаёлидан ўтказди. Афсуски, улар- нинг бирортаси дидига ўтиришмасди. Фақат, ўнг қўл вазири Бобоҳўжа Сафо Самарқандий ҳазратларининг ваколоти сал нуфузлироқ эди. Уламолар, қаландару дарвишларга раҳнамолик қилгувчи бу зот шаҳристон- да хийла обрў топган, ўзи ҳам салтанат ишларида унга суюниб қолган эди. Бултур сўзини синдиrolмай, ўғли, Набиҳўжани мадраса қурилишига таъминот мир- зоси қилиб тайинлади. Кейинроқ вазир совчи бўлиб ҳузурига кирди. Ушанда унга тайин бир жавоб айтма- гани устига, то ҳануз бирор қарорга келолмай юрарди.

Муҳаммад Авазнинг мактуби ҳукмдорнинг қарорини қатъийлаштирди.

Оқ оралаган соқолини тутамлаганча, араби гилам- лар тўшалган салқин хобгоҳда узоқ мулоҳаза қилган ҳукмдор чорасизликни чорасизлик билан енгмоқчи бўлди-да, эшик оғасига буюрди:

— Хуршидаойимни чақиртирингиз!

— Бош устига, давлатпаноҳ!

Хуршидаойим эрининг таъби хуфтонлигини пайқаб, жимгина оғзини пойлади.

— Маълумингизким, кейинги кунларда совчилар

Мана, уч ҳафтадирки Моҳбону кўрпа-тўшак қилиб ётибди. Унинг кундан-кунга оғирлашаётган аҳволи Хуршидаойимдан ҳам кўра Ялангтўшни кўпроқ довди- ратди. У сарой табиби Қулаҳмад Давоийни ҳар соатда ҳузурига чақириб, қизининг соғлигини суриштиради. Чамаси, Моҳбонунинг аҳволи айтгулик эмасми, табиб синиқ товушда: «Иншоллоҳ, ўзи шифо бергай!», деб уни тинчитмоқчи бўлади.

Ҳукмдор умрида биринчи марта ҳеч ерга сиғмай қолди. Кўнгли бирдан овни, шикорни тусади. Аммо тезда бу фикридан ҳам қайтди. Бир куни эрталаб ар- кони давлатни йиғиб, Регистонга отланиш ҳақида фар- мон берди.

Шарқий Эронга юриш қилганида тоғлиқ бир амир жавоҳирли юган-абзали, тилло узангиси билан тортиқ этган оқ бедовда Регистон сари елиб бораркан, Ялангтўш эгарда безовта тўлғанарди. Майдондаги жўшқин ҳаракат, қурилиш шовқин-сурони уни маҳзун ўйлардан сал бўлса-да чалғитди.

Ҳукмдор отдан тушиб, мубошир меъмор билангина қўл олишиб сўрашди. Одатдагидек, қурилишнинг икир- чикирларигача қизиқди. Сўнг, ўзга гап тополмай, қо- воғини солди. Муҳаммад Аваз Ялангтўшнинг аҳдидан воқиф эди. Узини зукко таъб санайдиган ҳукмдор чертиб-чертиб танлаган куёвни эшитгандан буён «На- ҳотки гунчадек нозик маликанинг манглайига шу тўн- ка битган бўлса?», дея ҳам афсусланиб, ҳам нафрат- ланиб юрарди.

— Уз аҳволингиздан нечун сўзламайсиз, жаноби мубошир? — дея кутилмаганда сўради ҳукмдор боти- ний истеҳзо билан.

— Соия давлатларида аҳволимиз аълодур! — деб жавоб қилди Муҳаммад Аваз истеҳзони сезмаган- дек. — Фақат... бир қошиқ қонимиздан кечсангиз, бир арзимиз бор эди.

¹ Балбала — май идиши.

ган Набихўжани майдон ўртасига судрадилар, елкаси-ни яланғочлаб юзтубан ётқиздилар, қўлларини «гуноҳ ходаси»га тортиб боғладилар.

Вазир илтижоси бенаф эканини англаб, ночор қолди. Қаршисида тупроққа қоришиб ётган одам ўғли эканига ишонмас, дарра ҳар гал ҳавода визиллаганда кўзларини чирт юмиб олар эди.

Ярим соатлардан сўнг елкаси моматалоқ бўлиб қип-

қизил қонга бўялган Набихўжани замбилга солиб, зиндонга олиб кетдилар.

Ялангтўш таъминот мирзосини ўзгартиришга буйруқ берди. Янги мирзога уч ой ваҳжи маошдан бенасиб бўлган усталарга зудлик билан танга тарқатишни амр этиб, мубошир меъмор ҳамроҳлигида пештоқ томон одимлади.

XII

Муаззам мадраса қад ростлаб қолган эди.

Пештоқ ёнбошидан тикланган икки гумбаз ва икки минора кўкка мағрур бўй чўзган. Минораларнинг кўзикорин салласини эслатувчи гулдасталари камалакдай ёнади. Пештоқ сарҳадлари ҳам кошинлар жили-сидан ярқирайди. Катта равоқнинг ислимий гуллари, морпеч¹ бурама безаклари нур жилвасида тўлқинланади.

Ҳукмдор пештоқ ўртаси зийнатланмаганини назардан қочирмади. Муҳаммад Аваз хиёл тараддулланиб: «Иншоллох, пештоқ таъбингиз гавҳари бўлғай!», демоқ билан кифояланди.

Ялангтўш бош ирғаб, равоқ тагига ўтди. Икки қадам ҳам босмай, беихтиёр жойида тўхтади. Нозик ўймакорлик қилинган, жийда гулидек майда нақшлари бир-бири билан чирой талашган қўш табақали дарвозадан² нигоҳ узолмай қолди.

— Бундай хунар устаси ким экан?

Муҳаммад Аваз бежирим кузалган, оқиш чехрасига ярашиб тушган қуюқ соқолини тутамлаганча одоб сақлаб турарди. Ҳукмдор ҳайрат ичра берган саволини унутиб, яна дарвоза нақшларига тикилди. Қурилиш мутасаддиларидан бири орқадан сўз қотди:

— Бул жавоҳирга мубошир меъмор жаноблари бир йил сайқалу жило бердилар.

Ҳукмдор беихтиёр Муҳаммад Авазнинг елкасига қўлини қўйди. Нигоҳида: «Фақат сиздек наққоши якто бундай мўъжизага қодир эрур!», деган маъно бор эди.

Ҳовлига киргач, кўз олдиларидан буткул бўлак манзара жилваланди: ранглар гўё осмон билан бирлашиб қуюқлашган, арқдан ложувард нур эмас, ловиллаб ёнаётган бўёқлар оқиб тушмоқда...

— Во ажаб! Ақл бовар этмайдур! — Ҳукмдорни яна бояги завқ чулғади. — Бул не синоатки, оддий тупроқдан шунчалар мўъжиза бино бўлса! Нечун индамайсиз, жаноби мубошир? Ёинким, биздан ранжиганингизни сукут билан яширмакчимисиз?

— Андоғ гапга не ҳожат, ҳазратим? — деди Муҳаммад Аваз. — Фақат, камина ҳайратланмакка бирон бир асос топмадим.

— Кўрмаётирсиз? Ғалат!.. Шошманг, ҳужралар нечта эди?

— Қирқ иккита.

— Туйнуқларидан ёруғлик соз тушадурми?

— Бисёр мўл тушадур.

— Талабалар қишда совуққотмасму?

— Йўқ, давлатпаноҳ. Бул ҳужралар қишда иссиқ, ёзда салқин тутадур.

— Ажаб фазилат...

Ҳукмдор мусоҳабага киришмак ниятида тарҳу амалнинг аллақандай чигал ҳандасавий ҳисоб-китобига қизиқди. Муҳаммад Аваз, энсаси қотиб турган бўлса-да, лўнда жавоб билан жумбоқни ечди. Ялангтўш унинг қувваи ҳофизасига пинҳона тан берди.

Қайтишда дарвоза олдида яна бир фурсат тўхтади. Ҳукмдорнинг завқи бунчалик жўшганига аъёнлар ҳайратда эди.

Ялангтўш ҳушвақт кайфиятда илгари юраркан, дарвоза гулларига қарай-қарай, ўйлади: «Бул зот имонини қувликдан айри тутадур. Серғайрат, зукко йигит экани аён. Олло таолло қарам айлаб, анга беадад истеъдодни раво кўрган! Минг таассуфким, истеъдоддан бўлак ҳеч нимараса раво кўрмаган!»

XIII

Ҳукмдор тилло узангига оёғини илдирган чоғда Мулла Абдужабборни сўради. Муҳаммад Аваз бирдан маъюсланди. Устодни қурилиш залвори эмас, поймол бўлган ғурур йиқитганини айтмоққа чоғланди-ю, тилини тийиб, унинг беморлигини билдириб қўя қолди. Ялангтўшибий барваста қоматини эгарга олди ва индамай жиловни силтади.

«Соя каби йўқолур... Бетининг териси бунча қалин? Орадан ҳеч не ўтмагандек муносабат билдирадур!.. Маликанинг ҳоли не кечмакда? Падари бузрукворининг зуғуми бошига тош бўлиб ёғилмадимикан?»

Муҳаммад Аваз ғишт ва кошин тўдалари оралаб, узоқ тентиб юрди. Ҳукмдорнинг зийнатланмаган пештоққа эътибор берганини эслаб хомушланди. «Нечун тисариламен? Ўшандоғ бўлса-чи? Ялангтўш не деркин? — У Улуғбек мадрасаси томон ўйчан одимлади. — Не деса ҳам фарқсиз, пештоқ кўнгилдагидек чиқса кифоядур! Алҳол, ислимий безаклардан ул минг чандон афзал эрур. Ахир, салафлар ҳам пештоққа илмий муаммоларни, фалак буржлари билан боғ-

лик файласуфона мантиқ ва мазмунни пинҳона зарб этишган-ку! Ана, Мадрасаи Улуғбек пештоқи бунга гувоҳ! Ундаги тасвир шунчаки безак эмас, илму нужум сеҳри, юлдузларнинг баҳри маъвода жойлашувини ифодаловчи фалакиёт жадвалидур!»

«Фалакиёт жадвали!», дея пичирлаб такрорлади Муҳаммад Аваз ва ўнгдаги ҳужрага кирди. Ҳужра тўридаги тоқчадан чанг босган ўрама самарқанди қоғозни олди ва узун хонтахта устига ёзди. Бу бир маҳаллар чала ташлаб қўйилган тасвирий кошинбуриш тарҳининг хомакиси эди.

Хомаки ҳали қоқсуяк, этга муҳтож эди. Аммо ма-на шу қовушмаган чизиқлар ҳам аллақандай бир маъно англагарди. Бу маънони қачонлардир устоди ҳам эътироф этган: «Ўғлим, кошинкорлик сири — бўёқларда. Қачонким, бўёғини топсанг, қиёфат жонланур!»

Устод эътирофини малика тухфа этган палак ҳам тасдиқлайди: ипак жонлуғлар қиёфатини тирилтирибди. Пештоқда бу нозик ва мураккаб вазифа мудадо-ни кошинлар орқали ўринлатмоқ даркор.

Мўйқалам учини пешонасига тегизиб, қоғозга эгилганида кўз ўнгида ўша мунис чехра пайдо бўлди, сўнг узоқлаша-узоқлаша нуқта каби кичрайди... Меъмор кўнгли тўлиб уҳ тортиди. Агар ўша мунис чехрала

¹ Морпеч — равоқ гирдини ҳошяялайдиган кошинкор безак.

² Бу дарвоза ҳануз кўркини йўқотмаган.

малак ҳозир ёнида бўлганида, нажоткор бўёқларни ўзи топиб, ўрнига иншо этарди ва кулимсираб дерди: «Бу катакларда оху нигоҳи... Буниси арслон кўзлари...»

Қоғоз гўё тасавуридаги тасвиротга торлик қилаётгандек эди. Мўйқалам ўжарлик билан амрга бўйсунмайди, хаёлдаги рангларнинг топилмоғи маҳолдек туюлади.

«Охулар ва шерларнинг қарашлари суву ўт каби тўқнашадур. Бирисида мунислик, бирисида ваҳшат. Бири субҳнамо, бири шомсифат бўлган бул хислатларни не тоифа ранг берадур?»

Муҳаммад Аваз шу тариқа узоқ мулоҳазалардан сўнг хомакини ўраб, тоқчага иргитди. Бурчакдаги қоғоз тахлами орасидан бошқасини суғуриб олди. Мўй-

қалам ҳамон тихирлик қилади, тасавуридаги қиёфатлар қоғоз бетига кўчмоққа ҳамон шошилмайди...

Қоронғи чўкиб, қурилиш майдончаси ва ҳовлида ҳаракат тинганда ҳам меъмор ҳужрада ёлғиз ўтирарди. Шамдондаги яримта шамни ёқди. Ҳужра ёришиб, самарқанди қоғоз нуқра каби жилваланди.

«Бу катакларда оху нигоҳи... Буниси арслон кўзлари...»

Муҳаммад Аваз оҳиста пичирларкан, хаёлида яна бояғи сиймо жонланди. Ажаб, у шундоққина қаршисида турарди. Ҳатто жилмайгандек бўлди! Шунда кўзларида Муҳаммад Аваз интиқлик билан излаётган нимадир учқундек ялт этиб ёнди.

«Маликам! Охулар кўзига бўёқни алардин олсам бўлмасму?»

XIV

Бу савол ҳукмдорнинг вужудида яна зилзила кўздади.

— «Самарқанд тахти фақат темурийларга муносиб», демишсиз! — дея ҳукмдор илжайишга уринаркан, бетлари пириллаб учди. — Хўш, биз темурий эмасмизму? Ул ўзбекнинг барлосидин эрса, биз олчиниданмиз! Сиздек мухтарам зот уруғ суриштиргони, қон айирғонига қуямен!

— Ҳазратим!..

— Бас! Андоғ айиришлар танимизга чиққан чипқон эканидан гофил кимса эркансиз!

— Ўтинамен, камина иззатини бунчалик...

— Иззатни англамас экансиз! — дея пишқирди ҳукмдор ва мунозарага аралашолмай, бир чеккада қотиб турган вазирага зимдан қаради. — Домодлик даъвоингизни ҳам энди фаҳмладим. Шунингизим, биз Самарқанд тахтига осилмак ниятини қилгонларнинг дасти ифлосини эмас, бошларини ҳам чопиб ташламоққа қодирмиз!

— Андоғ пастарин ният фақирнинг тушига ҳам кирган эмас.

— Бир гуруҳ меъморлар ила тил бириктириб, бизга қарши фитна ҳозирлаётганингиз ҳам тушингизга кирмагандур?

— Ё раб? — Муҳаммад Аваз буткул гангиб қолди. — Меъморлар мадраса ташвишидан бошқа ташвишни ўзларига бегона биладурлар, олампадох.

— Ҳушингизни йиғингиз, йўқса, оқибати вой бўлур!

Муҳаммад Аваз ҳукмдорнинг кўзларида бир чақин кўрди. Ёндирмоқдан кўра кўпроқ музлатувга мойилроқ туюлган бу чақин кўз соққаларидаги кўрқинчли, бесаранжом ифода билан қоришиб кетган эди.

Бу бесаранжомлик Муҳаммад Авазга ҳам юқди. Қулоқлари чиппа битган каби, ҳукмдорнинг дўқ-пўпсаларини ортиқ эшитмай қўйди. Ақлу ҳуши совуқ чақин чақнаётган ваҳшатли нигоҳларда эди:

«Бунисида арслон кўзлари...»

XV

Муҳаммад Аваз ўзини зиндонга солишларини юрак ҳовучлаб кута-кута изтиробли икки ой қандай ўтганини билмади. Кажрафтор фалакнинг жами ғурбатини чекиб, ҳар бир ғанимат дақиқани тиллога тенг қилиб туну кун шитоб билан ишлади. У шошилар, кўнглидаги мақсадни имкони борича тезроқ амалга оширишга ошиқар эди.

Бир куни тарҳ устида бош қотириб ўтирганида кимдир эшик дастасидан оҳиста тортиди. Тол ҳасса суняиб қолган устоди Мулла Абдуҷаббор ичкари кирди, шогирди билан сўрашгач, қуроқ кўрпачага инқиллаб чўқди, хонтахтага тирсагини тираб, нозик иншо этилган тарҳга тикилди.

Эртаси саҳардан ҳужрага қамалиб, қоғозга юзланганида тасавури тагин хиралашди. Қилқалам равои сазлиши учун алланарса етишмаётганини сездию хаёли оғди: сарой сукунати, ганч нақшлар, заррин, кошникори безаклар. Ганчхоқ қотган қўлларини таъкиб этаётган томошабин кўзлар... Бу кўзлар паноҳ ва нажот истайди, қорачиқларида ҳадик яширин...

«Ё фалак! Малика палакка ўз кўзларини чизгон экан-да? Сўқир ақлим буни нечун шу маҳалгача илғамди?»

У оху кўзлари нақшланадиган катакларни чамалаётганда, Набихўжа ўрнига ёрлиқ олган Воҳидбек кириб, олампадох йўқлатаётганини хабар қилди. Мўйқалам ҳукмдори бутинан оғриниб, бандалар ҳукмдори ҳузурига йўл олди. Девонга қадам босганида ҳам қоғозга кўча бошлаган жонлуғлар қиёфати хаёлида чарх уриб айланарди.

Ҳукмдорнинг қоғозидан қор ёғиларди. Пойгакда қўл қовуштирган мубошир меъморга зимдан қаради. «Сегамен, думчаси сув олмиш! Истеъдоди тенгсиз-у, нияти беҳад бад эрур! Хайр, майли, мадрасаи муаззам битган куни бул кўрнамакни гўмдон қилурмен!» Шу фикрлар кўнглидан кечаркан, дўрдоқ лабларидаги киноя юз-кўзларига ҳам ёйилди. Тили танглайига ёпишган каби, бир сўз демай, Бобоҳўжа Сафога мужмал ишора берди.

— Жаноби Мубошир, — деди вазир қироат билан, — давлатпаноҳимиз эшикларига совчи юборганингиз ростму?

Муҳаммад Аваз ерга тикилган кўйи сукут сақлади.

— Хўп! Темурийлик даъво айлаганингиз-чи?

— Даъво айламак не ҳожат? Каминанинг темурий экани ҳеч кимсага ниҳон эмасдур.

— Аммо темурийзодалик паноҳида тахти муборакка раҳна солмоқ пайига тушганингиз-чи?

Муҳаммад Аваз арк дарвозасидан пўла қилинган анордай эзилиб чиқди. Ноиб уста Пўлат ва Мулла Абдуҷабборнинг жиёни Солиҳ ўймакор зиндонбанд этилганини йўлдаёқ эшитди. Ҳар иккиси мубошир меъмор билан тил бириктириб, саройга қарши фитнакорликда айбланган эди.

«Фитнабоши» нечун ҳибсга олинмади?»

Бобоҳўжанинг кўппакдай ялтоқланиши, ҳукмдорнинг тўнини тескари қийиб олгани Муҳаммад Авазга шубҳага солди. У аламзада вазирнинг макру ҳийласини англади. Ҳа, Бобоҳўжа қасд олмаққа киришган, ундан омонлик кутмоқ беҳуда эди!

— Аввал нусха тарҳ қайда қолди?

— У тарҳ бекор бўлур, устод.

Шогирди шундай жавоб қилишини кутгандек, Мулла Абдуҷаббор неғадир таажжубланмади, нурсиз кўзлари яна тарҳга миҳланди. Мусаввир наққош ранглари адашмай топа олганини кўриб, кўнгли ийиб кетди. Ёши етмишдан ошиб, умрининг энг гуллаган фасллари меъморлигу наққошлик билан кечган, тенги топилмайдиган не-не безаклар бино этган устод унча-мунча нарсага ҳайратга тушавермас эди. Аммо бўёқ ва

қоғоз бу қадар сеҳрғар бўлишини, бу қадар бийрон забон билан сўзламоққа қодир эканини биринчи мартаба кўриб турарди.

— Уғлим, бошингизга ғавғо орттирмасангиз эди,— дея хомуш сўзланди у.

— Устод, пештоқ ҳусни камоли шу тахлит бўлишини оллоҳдин тиладим.

— Ниятингиз олижаноб эканига шубҳам йўқ. Аммо Ялангтўш тарҳга киритмиш таҳрингизни пайқаса, жонимиз азобда қолур!

— Фикри, ожизимча, ҳукмдорга ҳар не тарҳнинг фарқи йўқдур!

— Янглишасиз, ўғлим!— Устод оғир бош чайқади.

— Пийри комил, агар шул тарҳни пештоққа зарб этиш насиб ўлмасе, дунёдан армон билан ўтамен. Магарким, бирор кимсе йўлимга ғов тураркан, вилоятдин бош олиб кетурмен.

— Қарилик — қўрқоқликдур, ўғлим. Биллоҳ, қўрқоқлик заманида эҳтиёткорлик ҳам ётадур. Ҳар нечук,

ортиқча ошиқмай, Ялангтўшнинг сафари қаришини кутсангиз. Анинг билан кенгашайлик. Маслаҳатли тўй тарқамас.

— Устод, анинг маслаҳати не бўлиши ўзингизга аёнду. Оллоҳ мададкор, лафзимни синдирмасмен. Кейин, майли, ҳукмдор истаса, вайрон айласун!

Ситамдийда меъмори аҳдидан қайтармоққа уриниш беҳуда эканини англаган устоднинг шогирдига баҳоли қудрат кўмаклашмоқдан ўзга иложи қолмаган эди.

XVI

Ҳукми олий қатъийлашгач, тўрт тарафга отлиқ чопарлар учди...

Муҳаммад Аваз жума тонгини орзиқиб кутди. Ҳали осмон бўзармасдан, оҳорли яктагини эгнига кияркан, онасига кўз қирини ташлади.

— Волидаи меҳрибон, бугун Регистонга қадамранжида қилингиз. Намози асрдан сўнг жамоа йиғини бўлур. Ҳукмдор мадрасани кўргани келадур.

— Гўдаксен! — деди Назокатбону қовоғини солиб. — Иморатни битказганинг учун терингга сизмайсенму ёки ҳукмдор кўрмоққа ихтиёр этганигаму?

Онасининг хафагазаклиги боисини билгани туфайли Муҳаммад Аваз индамай қўя қолди. У ҳар гал волидасига қулоқ осиб жабридан қочарди. Бироқ она нигоҳидан яширинса ҳам, дилидаги изтироблардан қутулиш маҳол эканини кун сайин яққолроқ сезарди. Ёшлик фаслини Ялангтўшнинг ҳою ҳаваси билан қуррилган иморатга ўғирлатганидан қандай кўз юмсин, ахир! Бундан бир амаллаб ўзи тонсин, борингки, ёр-биродарлари ҳам тонсин, аммо, Ҳақиқат отлиқ ҳукми қаттол фаришта-чи?!

Эрталабдан майдонни тўлдирган ҳангоматалаб оломон оқимини ёриб бораркан, кимдир қулоғи остида: «Эй, бандаи ожиз! Эй, соддаи нотавон! Ададсиз жидду жаҳдинг учун оллоҳ раҳматидан ўзга савобга ноил бўлғаймусен?», дегандек бўлди. Яхшилаб эслаб кўрса, бу иддаони бир вақтлар волидаси писанда қилган экан. «Ўғлидан мурувват кўрмаган онаизор! — Унинг қуруқшаган лаблари секингина пичирлади. — Бандасига оллоҳ раҳматидан ўзгаси не ҳожат?»

XVII

Майдонга зимистон дилларни ҳам ёриштирадиган бўлакча бир файз кирганини меъмор дарҳол фаҳмлади. Уфқдан порлаб чиққан қуёш улуғвор ва муаззам иморат нақшларидан оташ туси олди. Гумбазу минораларнинг ложувард бўёқлари кўкда гулхан каби ловилларди.

Икки мадраса гўё енг шимариб, тўшларини очиб, майдон талаб қилган паҳлавонларни эслатади. Оломон эса уларнинг бел олишини бетоқат кутаётгандек...

Муҳаммад Аваз мадраса пештоқига тutilган сурф парда элнинг сабр косасини тўлдирганини сезиб турарди. Пештоққа тасвирий кошинбуришни зарб этишгач, Муҳаммад Аваз парда тутишни тақлиф қилган ва: «Бул жонлуғлар қиёфатини ҳозирча ёмон кўзлардан асрайлик!», дея қулган эди.

Букун ўша жонлуғлар қиёфатини намойиш этмоқ муддати етди. Оломон тобора қалинлашиб борарди. Майдон ўртасида алланечук ҳаяжонланган меъморлар, бонийлар, шогирдлар... Улар орасида уста Пўлат ва Солиҳ ўймакор йўқлигини эслаб, таъби бирдан хира тортди. Уларга барот² беришни сўраб, ҳукмдорга юкунмоқликни кўнглига тугиб қўйди.

¹ Имомқулихон — Бухоро хони (1611—1642).

² Барот — оқлик қоғози

Йиғинга Самарқанд элатидан ташқари Панжикент, Сир бўйи кентлари ва овулларида кўплаб нуфузли элчилар келишган. Имомқулихоннинг махсус фармони билан вазир Абу Абдулмалик Бухорий, девон ҳисобчиси Мирзо Акбархон, мадраса мударриси Қози Сайфулло ибн Қосимбек Бухорий ҳам хутба маросимида ҳозир нозир бўлишган эди.

Жоме масжиди тарафдан Ялангтўш ва аёнлар минган отлар, сарой тарафдан маликалар ва канизаклар тушган аравалар кўринган заҳоти карнай-сурнайлар садоси кўкка ўрлади.

Аёнлар мўр-малаҳдек ёпирилиб келган халойиқни лоқайдгина кузатишарди. Янги мадрасага истар-истамас қарашар, кўпириб-тошаётган оломон қизикқан, илҳақ кутаётган нарсанинг улар учун парда тутилган иморатга юзлангандан кейингина барча аёнлар гимирлаб қолишди. Ҳукмдор Кеш сафарига отлангунга қадар ҳафта ой сайин қурилиш аҳволидан хабар топиб турган, ҳар гал синчиклаб томоша қилган бўлса ҳам, бари бир ҳайратини яширолмади: «Хўб нафис зарбланган-а!» Жавобга шай вазиру вузаро бараварига бош эгди: «Ҳазратим башорат айладилар!»

Ялангтўшбий Баҳодир кўнглидаги завқ фақат ўнг қўл вазир Бобоҳўжа Сафо Самарқандийга таъсир этмади. У қўлларини икки ёнга осилтириб, таёқ каби жонсиз, сас-садосиз турарди.

Ялангтўш туйган қаноат ўнг қўл вазирга асло татилади. Унинг кўзига на пештоқ, на тинмай гувиллаётган халойиқ кўринарди. Хаёлини бир гирдоб ютган, аламзада вужуди шу гирдоб ичра хас каби чириллаб айланар эди.

Бобоҳўжа пештоққа бир қараб олди, тасвирдаги жондорлар гўё кўзига сакраб тушадигандек, хиёл сесканди. Танида қўзғалган титроқни зўрға босиб, ҳукмдорга юзланди.

— Воҳиди замон! — деди имкони борича хотиржам кўринишга тиришиб. — Бир қошиқ қонимдан кечингиз. Таъби феъллим бир ранж исканжасида қийналмоқдадур.

— Кечдим, вазири якто! — деди Ялангтўш. — Не ранж эрур?

— Халойиқ, сиз ҳам қулоқ беринг! — Майдонда осойишталик чўкканидан кейин Бобоҳўжа сўзида давом этди: — Кўрдикким, улуғ меъморларимиз қурғон ушбу иморат мақтовлар зарбидан титрамакда. Таассуфким, кўз боқи тўймайдурғон ушбу обида малоҳатида фақир икки қусур кўрамен.

— Қусур?!

— Шундоғ, қиблагоҳ! Ислон ул-шариат жонлуғ сувратини иншою тасвир этмакни гуноҳи азим санаб таққилайдур. Мубошир меъморимиз бу ҳикматдин воқиф ҳолда нечундир андин кўз юмибдур. Ва охири оқибат, кўриб турганимиздек мадрасаи муаззам пештоқини булғабдур.

— Эвоҳ! — деди ҳукмдор ва пештоқ тарҳи бошқача бўлганини тўсатдан хотирлади. — Нечук бу ҳол хаёлимдин фаромуш бўлибдур?

— Дини исломнинг аълои ақидалари топталган жойда парвардигор сўйган сиздек беҳзод номига хутбаи муборак ўқилиши ножоиз эрур. Баллоҳи аълам, сизга ихлос боғлаган ҳеч бир комил мусулмон бунга ризо эмасдур.

— Минг таассуф! — деди Ялангтўш бўшашиб ва Мулла Абдуҷаббор билан Муҳаммад Авазга ўқрайди.

— Кўп таассуф! — дея сўз қўшди вазир Абу Малик. — Бобоҳўжа жаноблари ҳақиқатни аён этдилар. Нечунким, тариқат ва шариат аҳли бу каби бадномликка йўл қўйса...

— Парда нечун, жаноби мубошир?

— Ҳазратим ижозат этсалар...

Ҳукмдор розилигини олгандан кейин Муҳаммад Аваз пештоқ устидаги шоғирдларга ишора қилди. Михларга боғланган ипак иплар ечилди. Сурф парда охишта сирғалиб тушди.

Ола-говур бирдан тинди, майдонни гўё тубсиз пўртана ютиб юборгандек эди...

Ҳукмдор тарашадай қаттиқ панжаларини лабларига ихтиёрсиз тегизди. Аёнлар, маликалар, канизаклар, ясовуллар, ялангоёқ томошабинлар — ҳамманинг нигоҳи пештоққа қадалган...

Наққош шууридан кошинга кўчган хаёлий боғда ногаҳоний тўқнашув тасвири акс этган эди. Икки мунис оҳу икки даргазаб шер таъқибдан жон талвасасида боғ тўрига чопмоқда... Жонлуғлар нигоҳидаги таҳдид ва маъсумлик ғоят назик ифода топган эди.

Сукутга кетган оломон, ниҳоят, жонланди. Зилзила кўпгандек, майдон силкинди, гувиллади. Меъморлар шаънига таҳсин ёғилди.

Муҳаммад Аваз хижолат тортиб бир чеккага қисинди, вужуди кичрайиб қолгандек бўлди. Ҳукмдор олдинда шишиниб гурар, олқишлар гўё ўзига аталгандек, иззат-нафси ором олмақда эди.

XIX

— Қулингиз тағин шуни илғадики, — дея давом этди суянчиқ топилганига севинган Бобоҳўжа, — мубошир меъмор жаноблари пештоққа аччиқ киноя яширибдур. Бу тасвиротнинг маъноси шулким, ул фуқарони оҳуға, сиз каби ҳукмдорларни шерга ўхшатибдур. Яъниким, улус шер чанғалидаги оҳу, демакчидур.

— Ё алҳазар! — Ялангтўшнинг кўз қорачиқларида Муҳаммад Авазга таниш бўлган, тошни ёргудек қаҳр ёнди. — Бул чинму, меъмор жаноблари?

— Вазири аълам кўп донолик қилдилар, — деди Муҳаммад Аваз ўзини аранг босиб.

— Аввалги тарҳни нечун инкор этдингиз?

— Ҳазратим, пештоққа бундан зиёдроқ фазилат бағишламоқ гумондур. Ягона имкон билан ҳисоблашмаслик, нодонлик саналмайдиму?

— Сиз аҳли нодонни атрофингизга тўплаб, ўзбошимчалик қилмишсиз!

— Маъзур тутгайсиз, ҳазратим, аҳли нодонни ким ёнига тўплаганини мана халойиқ кўриб турибдур. Минг шуқрим, фақирга донолар ила юмуш адо этмоқ насиб ўлди. Агар, алар ичида икки нодон бўлса — бири, битта бўлса, ўша менинг ўзимдур. Бир нақл эшитибменки, нодонлар ичра доно бўлгондин, донолар ичра нодон бўлгон афзалдур!

Ялангтўшбий Баҳодирни совуқ тер босди. Ханжар дастасига чўзилган қўли алланечук оғир титради. Қани эди, ҳозир арши аълодан ваҳий келиб, пештоқ кулаб туцсаю сароб каби ғойиб бўлса!..

«Сичқоннинг ўлгиси келса, пишак билан ўйнашадур! — дея қаҳр билан ўйлади ҳукмдор. — Маликага оғиз солиб, обрўйимни тўкди. Индамадим. Фитнабоши бўлиб, тахтга кўз тикди. Индамадим. Истеъдодини аядим. Эмди бул беандишалик... Хутбаи олийни ҳам барбод айлади!»

Ҳукмдор бу шармисорликка бухоролик олиймақом азиз меҳмонлар шоҳид эканини ўйладию ерга кириб кетгудек бўлди. Тишларини фикрлатиб, меъморга қичқирди:

— Ниятингиз аёндур! Фақир ҳам эшитғоним бир нақлни айтурмен: букрини гўр тузатадур. Сизни эса... дор! Ясовулбоши!

— Валинеъмат, шошмангиз!

Халойиқ юрак ҳовучлаб, совуқ сукунат чўккан маҳалда янграган бу нидони эшитди Муҳаммад Аваз ба-данига тиг теккан каби сесканди.

Ҳарир парда ичида жаннатдан қанот боғлаб учиб чиққан фариштадек беозор кўринган Моҳбону югурганча келиб Ялангтўш пойида тиз чўкди.

Кечалари тушига кириб чиқадиган, неча йилдан буён оромини ўғирлаган малак сиймосига кўзи тушган замон Муҳаммад Авазнинг вужуди шамдек ёниб, шамдек эрий бошлади.

— Валинеъмат! — Моҳбонунинг илтижоли товуши билан унинг кўксига бир оғриқ кўзгалди. — Бир қошиқ қонимдан кечингиз!

Моҳбону отасининг қаттол нигоҳидан кўрқиб, ногоҳ журъатсизланди, гапини йўқотди. Ҳарир парда ортидан пештоққа ҳайрон тикиларкан, араби ёзувлар, ислимий гуллар қуршовидаги жонлуғлар суврати қорачиқларига кўчдию кўнгли ёришди: «Арзимаган бир нарса шундоғ улўғ юмушга асос бўлажаги ҳушу тушимда йўқ эди!»

Муҳаммад Аваз маликанинг нигоҳини пайқади. Қон қочган юзига маънос бир табассум югурди, юраги ўртанди: «Бул тасвирот асли сиздек оқиланинг қувваи ҳофизаси мевасидир. Каминадек укүвсиз нусхакашни кечиргайсиз, маликам!»

— Валинеъмат! — деб хитоб қилди малика энтикиб. — Вазири аъзам сиз ила халойиқ кўзини бўямоқчидур!

— Ё парвардигор! — Бобоҳўжа кўллари омонга чўзди. — Бемаҳал ўлиму қуруқ тухматдин осрагайсен!

— Қиблагоҳ! — Моҳбону вазирага эътибор бермай яна ҳукмдорга юзланди. — Беҳзод сингари, Маҳмуд Музаҳҳиб сингари мусаввир аждодларимиз мўйқаламини тақиқламагон исломи шариф нечун эмди бул зотлар ҳунарини тақиқлайдур?!

— Қуръони шариф қонунларини бузмоқ кофирликдур, қизим.

— Авф этингиз, бузруквор! — Малика яна таъзимга эгилди. — Қуръон, ҳунармандлиғ саодатмандлиғ эканини таъкидлайдур. Баъдаз, пештоқдаги тасвирот вазири аъзам талқин этган каби эмасдур!

— Ажаб, яна қандай маъноси бор эркан?

— Пештоққа икки фалак буржи иншо этилгон.

— Фалак буржи?!

— Ҳа, падали бузруквор! — Моҳбону оғир тин олди. — Пештоқдаги икки шамс — шамсия, куёш йилига ишоратдур.

Жамоа ҳам, ҳукмдор ҳам, вазиру вузаро ҳам, элчилар ҳам лолу ҳайрон эдилар. Фақат Муҳаммад Авазнинг кўзлари закийлик билан чақнар, маликанинг ҳар бир сўзини бош ирғаб қувватлар эди. Бу улкан майдондаги сон-саноқсиз одамлар орасида шу икки дилгина бир-бирини англаб, бир-бирига ҳамоҳангу вобаста эди.

— Сизга аёнким, валинеъмат, куёш йил бўйи ўз чизиғида жойлашган ўн икки юлдузлар туркумини — ўн икки буржни босиб ўтадур, — дея давом этди Моҳбону ҳаяжондан титраб. — Илму нуҷум соҳиблари йиллар баробарида фалак буржларини ҳам ҳайвонлар номига менгзаганлар. Шунга биноан, бешинчи ой, асад, яъни шер, ўнинчи ой — жаддий, яъни кийик қиёфатида тасаввур қилинадур. Пештоққа шулар кошинкори бўлибдур...

— Қиблагоҳ! — дея хитоб қилди Бобоҳўжа Моҳ-

бону сўзини бўлиб. — Маликам не даъводалар, каминага қоронғудир. Биллоҳ, мазкур тафсилотлар меъмор айбини ёполмас! Зеро, калом ул-оллоҳ ҳар не андишаю мулоҳазадин, ҳар қандоғ тафтишдин дахлсиз ва баланд турадур.

Ялангтўшбий Баҳодир ўрнидан турди-да, соябон аравалар томон назар ташлаб:

— Аҳли ҳарам ва заифаларга ижозат! — деди.

Бир зумда канизаклар маликани қуршаб соябон аравага олиб кетдилар.

Муҳаммад Аваз сўнги дамда Моҳбону билан унсиз видолашмоққа улгурди, холос.

«Бобоҳўжа бир балони биладики, зўр бериб куйинадур. Ҳар нечук, ҳозир дини ислом дастаги кўлида, ўчакишмаган маъқул. Тахт паноҳидаги бу нобакор меъмор эса заҳарли илондурким, бошини янчмоқ керак!»

— Ясовулбоши! — дея қичқирди ҳукмдор қатъий қарорга келиб. — Қуръони шарифни топтаган, фармони олийга итоат этмай, хазина маблагини беҳуда совурган бу кофир меъморни дорга тортингиз!

Муҳаммад Аваз бир сескандио тош каби қотди. Майдон довулдан кейинги уммон янглиғ тинчиди-қолди. Кутилмаганда қандайдир аёл фарёди атрофни ларзага солди. Назокатбону тўзгиган сочлари кўксига ёйилиб, оломон орасидан олдинга талпинди, бироқ ҳушдан кетиб йиқилди...

Мулла Абдуҷаббор титраб-қалтираб майдонга тушди, ҳукмдор хизматида букилган қаддини ҳукмдорга яна бир бор бўкиб, илтижо қилди:

— Олампаноҳ, истеъдоди ҳаққи-ҳурмати, ёш жони-га раҳм этингиз...

Ҳукмдор кекса меъморга кўз қирини ташладию: «Тақсир, фармони олий қайси замонда бекор бўлибдур?», дея юзини бурди. Мулла Абдуҷабборнинг назарида майдон чайқалди, аллақандай соя кўкка липиллаб ўрлади...

Шогирдлар устодни суяб ҳолироқ ерга олиб чиқишганда найзодор навкарлар Муҳаммад Авазнинг кўллари орқасига қайриб боғламоқда эди. Ҳукмдор тескари ўғирларкан, нигоҳи иморат бўёқларига тушди. Лов-лов ёнган ранглар жилосига маҳлиё бўлиб, бир зум ўзини ҳам, ўзгаларни ҳам унутди. Назарида, пештоқ тўсатдан жонлангандек бўлди, шерлар, оҳулар бараварига шивирлашди: «Истеъдоди ҳурмати!..»

Ердан, кўкдан акс садо қайтди. Ҳукмдорнинг ўзи ҳам аста: «Истеъдоди ҳурмати!..», дея пичирлади. Кейин бирдан... барчани танг қолдириб, баланд товушда амр этди:

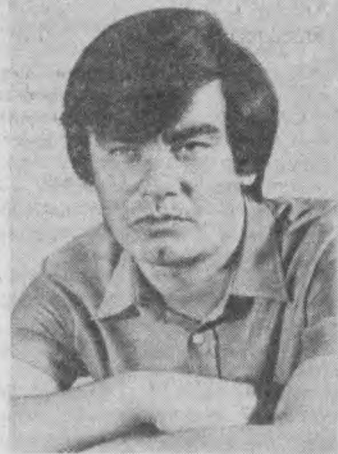
— Ясовулбоши! Дор ҳукмини бекор қиламен. Бу гумуроҳ ўлимдин ҳам оғирроқ жазога лойиқдур. Виложатдин бадарға айлангиз, қайтиб бу юртга оёқ босмасин!

Муҳаммад Аваз оғир уҳ тортди, ўлим ҳукмини эшитганда ёш келмаган кўзлари энди намланди. Ёноқларидан думалаб, оёғи остига томган икки томчи ёшни ҳеч ким сезмади.

Видолашувга фурсат берилмади. Меъмор, кўзлари нам, боши ҳам, сарбозлар қуршовида йўлга тушди. Муштилар волидаси, бахтиқаро устоди, бағри қон маҳбубаси билан хаёлан хўшлашиб бораркан, сўнги бор орқасига қайрилиб, умрини бахш этган муаззам иморат пештоқиға ҳасрат билан термилди. Пештоқда, жаннатмисол боғ ўртасида дарғазаб шерлар ваҳшат билан наъра тортаб, ҳуррак, мунис оҳулар жон талвасасида қочиб борар эди...

Шу йилнинг июль ойида Грузияда ўтказилган Бутуниттифоқ анъанавий Маяковский кунларида шоир Усмон Азимов фаол иштирок этди. «Шоирнинг шеърлари юксак гражданлик туйғулари ва самимийлиги билан ўзига жалб этади», дейди у ҳақда академик шоир Григол Абашидзе. Усмон Азимовнинг Владимир Маяковский номидаги юксак мукофотга сазовор бўлганлиги навқирон ўзбек шеъриятининг ҳам жиддий ютуғидир.

УСМОН
АЗИМОВ

БАХШИЁНА...

* * *

Шундай қилиб, биродарлар, Алпомиш Қалмоқдан қайтмади.

Қалдирғоч ойим туя боқиб юриб, кўздан ёши оқиб юриб, бир сўз деб турган жойи экан:

Саҳар чоғи мизғигандим, бир туш кўрдим,
Бир чоҳ кўрдим, чоҳ тубинда бир қуш кўрдим.
Қанотлари синган қушнинг суратинда
Ака, сизни нохуш кўрдим, нохуш кўрдим.

Ёрни излаб Қалмоқ сари учган акам,
Нодон акам, зиндонларга тушган акам,
Ун минг уйли элинг мадад бера олмас,
Соғ бормисан, зах тўпроқни қучган акам.

Қора кунлар Қоражоннинг бошидадир,
Мушфиқ синглинг Бойсун тоғу тошидадир.
Шўрлик Барчин Ёдгорингни қучиб йиғлар,
Сарқамишнинг чўли қонли ёшидадир.

Ака, энди Қўнғиротга дунё торма,
Ғаним учун тўй-томоша, бизга дорма,
Ҳеч бир эл-юрт эрларидан айрилмасин,
Сабр битди. Бойчиборни, ака, чорла!

Туя боқдим, товонларим гижжа тикан,
Сен келмасанг Асқар тоғ ҳам чўкадиган,
Сабр битди, Бойчиборни, ака, чорла,
Ҳар бир элга бир эр йигит керак экан.

Алқисса, Қалдирғоч ойим бу сўзни айтди.
Алпомиш чоҳ тубида ётиб, сингелисининг но-
ласини эшитди.

Юрт эгасиз қоладими, Алпомиш ёвни енгиб,
Бойсун — Қўнғиротга қайтди.

У, биродарларим-а, Фозил шоирга етиш кўп
қийин, ҳамма билганини айтади-да...

Менам билганимни айтдим.

* * *

Элбек бахши эл бахшиси эди, бахши бўлган-
даям, бахшиларнинг энг яхшиси эди. Ана шу
Элбек бахшидан: «Чиройли нима?», деб сўра-
салар, у шундай жавоб қилипти:

Осмонда юлдузлар чиройли,
Дунёда кундузлар чиройли,
Тўйларда кулганлар чиройли,
Вақтида ўлганлар чиройли.
Баҳор сели билан чиройли,
Йигит эли билан чиройли,
Деҳқон дала билан чиройли,
Аёл бола билан чиройли.

Яна Элбек бахшидан: «Ёмон нима?», деб сў-
расалар, шундай жавоб қилипти:

Юлдуз йўқ осмон ёмон,
Кундузи йўқ жаҳон ёмон.
Тўйларда йиғлаган ёмон,
Вақтида ўлмаган ёмон.
Баҳорсиз келган сел ёмон,
Ботирсиз қолган эл ёмон,
Даласиз деҳқонлар ёмон,
Боласиз армонлар ёмон.

Элбек бахшидан: «Нима йиғлатади?», деб
сўраганларида, у яна шундай деган экан:

Осмонсиз юлдуз йиғлатар,
Жаҳонсиз кундуз йиғлатар,
Бўлмаган тўйлар йиғлатар,
Бемаҳал ўлган йиғлатар.
Тирамода¹ дард йиғлатар,
Элсиз қолган мард йиғлатар,
Деҳқонсиз дала йиғлатар,
Энасиз бола йиғлатар.

¹ Тирамоҳ — қуз.

Элбек бахши «Нима энг чиройли?», «Нима энг ёмон?», «Нима энг кўп йиғлатади?» деган саволларнинг жамига ёппажовлик қилиб, бундай жавоб айтган экан:

Энг чиройли Жасоратдир,
Энг ёмони Хиёнатдир,
Жон чиққунча йиғлайверинг,
Улдирсалар Диёнатни...

Элбек бахшига яна кўп саволлар бердилар, у даврадаги йигитларга қараб: «Ҳамма саволга жавоб — ўзларинг», деди-да, этагини қоқиб, ўтовдан чиқиб кетди.

* * *

...Ўша кунини уззукун уруш бўлди, ҳеч ким ёвга бош эгмади.

— Бу элнинг шоирини топинглар,— деди шунда ўнг қўл вазир.

От чоптириб бориб жанг майдонида ярадор ётган Элбек бахшини топиб келтирдилар.

— Бизни мақта!— деди чап қўл вазир.

Бахши эшитмаганга олди.

— Бизни мақта!— деди ўнг қўл вазир.

Бахши гум-гурс тураверди.

— Бизни мақта!— деди подшоҳ аъзам.

— Подшоҳ бўлсанг ўзингга,— деди шунда бахши бир тўлғаниб,— шоирингни опке, гапласам шоиринг билан гаплашаман.

Бир шоирни келтирдилар.

Элбек бахши жавоб беришга ҳозирланиб, ҳалиги шоирнинг «Бизни мақта!», деб турган жойи экан:

— Элбек бахши, бу дунёнинг ўтарин айт,
Бу дунёга умр келиб-кетарин айт.
Манов бизнинг паҳлавонлар кўкрак кериб —
Майдон кирса, фалакни ҳам йиқарин айт.

— Мен кўрганман осмонларнинг тиниғини,
Тошлар тегди, териб олдим синиғини.
Бешикдаги гўдакларга тиг санчдилар,
Шунда билдим мардларингнинг қилиғини.

— Тоғдай бўлиб турган одам — навкарбоши,
Улчаб кўргин, ер-осмонни босар тоши.
Элбек бахши, мақтайвергин, кам бўлмайсан,
Марднинг шундай бўладими кўзи-қоши!

— Нодон шоир, буғдой дейсан тариниям,¹
Кўргин, ахир, бу саройдан нариниям.
Навкарбошинг ордан келиб пичоқ санчар,
Тўғри келса енголмайди ариниям.

— Элбек бахши, тилгинангни тийиб сўйла,
Етти эмас, юз ўлчаб, бир қийиб сўйла.
Манов турган хазиначи — номдор одам,
Мол-дунёнинг қулфи шунда, суйиб сўйла.

¹ Тариқни ҳам дейилмоқчи.

— Бахши дединг, бахши руҳи осмондадир,
Кўлмакка жо бўлганим шул замондадир.
Номдор одам кўзларини олиб қочди,
Асли унинг ҳовли-жойи зиндондадир.

— Элбек бахши, унга эмас, менга гапир,
Сабил бўлиб қолмагандир жонинг ахир.
Мақтовини келтирабер, аҳмоқ бўлма,
Чап қўл вазир ёмон эмас, бола фақир.

— Сен нимани билар эдинг гапдан бошқа,
Чап қўл вазир йўлни билмас, чапдан бошқа.
Саройдаги аёлларнинг бари бир-бир —
Сел бўлишиб суйкалишган шул қум-тошга.

— Элбек бахши, бошинг кетар билмайсан-а,
Бу дунёни назарингга илмайсан-а.
Ана, турган ўнг қўл вазир — доно одам,
Хизматлари оша-тоша, жўшиб сана.

— Кул эдим мен, ёв олдида кетдим ёниб,
Уч оларим бор экан-ку, қониб-қониб.
Бу донишманд подшоҳингнинг теграсида
Айланади тўн ичига пичоқ солиб.

— Элбек бахши, бўлма бунча «ширинзабон»,
Тилларингдан айланайин, ҳолинг ёмон.
Тўрда турган подшоҳимиз, ҳеч бўлмаса,
Шуни мақта, юрай десанг элда омон.

— Мени қўйгил, менга тақдир тошдир азал,
Аммо дунё тўғри сўзга очдир азал.
Шоҳинг кимдир! Қўрқоқ, қонхўр, хиёнаткор,
Бузуқларнинг даврасига бошдир азал.

— Мард экансан, аммо феълинг азоб тугар,
Подшоҳимиз ҳар бир сўзни дилга тугар.
Ҳазабланиб лашкарига, «кесгин», деса,
Элбек бахши, элинг тугар, юртинг тугар.

— Ҳақ гап учун ҳар бир ишга кўнади эл,
Тўғри сўздан кўпаяди, тўлади эл.
Дордан кўрқиб, ёлғон айтиб турганим йўқ,
Шоирлари ёлғон айтса, ўлади эл.

Ана энди ёвнинг шоири «оҳ» уриб, пешанасига муштлади...

Мен ҳам шундай айтишувларнинг ошиғиман-да, мана, неча йилдирки, суриштираман: бу айтишув нима билан тугади? Элбек бахшининг ҳоли не кечди?

Аниғини билай деб, Элбек бахши билан айтишган шоир элатини даракладим, суриштирдим, тарихни ковлаштирдим. Аммо ҳеч натижа чиқмади. Айтишувдан кўп ўтмай, бу халқ осмонга чиққанми, ерга кирганми — ишқилиб, изсиз йўқолган. Шунда шоир шўрликнинг «оҳ» ургани маънисига етгандай бўлдим...

Ночор, бу қиссани Элбек бахши авлодлари — боболаримдан эшитганимдай қилиб ёзиб қўйдим.

МУРОД
МУҲАММАД ДЎСТ

ЁХУД

САОДАТМАНД

ҒАЙБАРОВ

РИВОЯТИ

8. ШОИР

Шоир барча шоирлар каби содда ва ишонувчан эди. Гўёки беш яшар бола бир кечада катта бўлиб қолгандай. Сал-пал мақтанчоқлиги ҳам бор. Кимнидир яхши кўрмаса туролмайди. Бир куни сочлари патила, найнов бир йигитни бошлаб келди.

— Жамол, — деб таништирди. — Қисқача айтганда, Жек. Жуда ажойиб йигит, қишлоғида неча қалдирғоч борлигини ҳам билади.

Чамаси, у бирор жойда қалдирғочлар ҳақида шеър ўқигану Жек-Жамол билан ўша ерда танишиб қолган эди. Ҳар ҳолда, Шоирнинг ўзига яраша эътибори бор, дўстлари Жек-Жамолни илиқ қарши олишди, меҳмоннавозлик роса бир ҳафта давом этди, гоҳ уникида, гоҳ буникида. Зиёфат айни қуюқ бўлган кунги мезбон — Абдували Соқол Жек-Жамолдан сўраб қолди:

— Қишлоғингизда неча қалдирғоч бор ўзи?

— Икки юзта, — деб жавоб қайтарди Жек-Жамол узоқ ўйланиб ўтирмай. — Жарқалдирғочлар ҳисоб эмас, уларни санаш қийинроқ, лекин уй қалдирғочлари икки юзта, қишлоғимизда жами бўлиб элликта уй бор, демак, ҳар бирида ўрта ҳисоб билан тўрттадан қалдирғоч бўлса, ҳаммаси икки юзта, нари-бери фарқи ўнчага бўлиши мумкин, бундан ошмайди...

Жек-Жамолни даврадан иззат-икром билан кузатишди-ю, Шоирнинг ўзи кулгига қолди. Гапнинг пайрови қалдирғоч билан бошланарди, яъни, Самаднинг Қўштепасида беш юз уй бор — қалдирғочи икки мингта, Қобилнинг қишлоғида уч юз хонадон бор — қалдирғочи бир минг икки юзта... Ғайбаровнинг қалдирғочлари ҳамманикидан ҳам кўпроқ чиқди: унинг Галатепасида нақ икки минг уй бўлиб, уларда саккиз минг қалдирғоч яшарди, нари-бери фарқи беш юзта, битта ҳам ортиқ эмас. Биргина Шоирнинг қалдирғочларини санаб бўлмади: унинг қишлоғи ўн беш йилдирки, шаҳар номи билан юритилар, уйлар сони ҳам кун сайин ўсиб борар эди.

Шоир жўрабозлигини ташламади. Навбатдаги гал дўмбоққина бир йигитни эргаштириб келди.

— Бу дўстимиз Тайлоқов бўлади, — деди. — Математика фанлари кандидати, касби кибернетик, лекин ўзи ғирт адабиётчи!

Буни эшитган Ғайбаров думалаб қолгудай бўлиб кулди.

— Математика фанлари кандидати, касби кибернетиг-у, лекин ўзи адабиётчи! — деб такрорлади у. — Э, ўлманг, Шоир... Мен сизга айтсам, бизнинг Гала-тепадаги Отабой бўёқчига ўхшайсиз. Уша Отабой бўёқчи, Салим қароқчининг ўғли Нурмамаат армиядан уйланиб қайтганда, келинини кўриб, «Нурмамаат ўрис хотин опкелибди, сариққина, худди немисга ўхшайди, немисга ўхшайди-ю, лекин ўзи украин», деган экан...

Шоир ундан хафа бўлмади. Тайлоқов ҳам ортиқча оғрингани йўқ. Бемалол ўтириб олиб, адабиётдан сўз очди. Даврада Шоирдан бошқа адабиётчи йўқ эди, ҳамма мум тишлаб ўтирди.

— Мен ҳар бир ёзувчига биттадан дафтар очдим, — деди Тайлоқов. — Кимки янги қаҳрамон яратса, ўшани шартта эниб қўяман. Кейин ўзбек адабиётида яратилган барча янги образларни сарҳисоб қиламиз, қани, ким қанча янги қаҳрамон яратибди экан!.. Бу жуда оғир иш, менинг бир ўзим эплашим қийин, бирор ўнга ёрдамчим бўлса қанийди!..

У ишонч билан гапирарди. Ишончи бошқаларга ҳам юқарди. Тайлоқовнинг обрўси дақиқа сайин ошиб бо-раётганини кўриб, Шоир ўзида йўқ қувонди.

— Сизга ўзим ёрдам бераман! — деб ваъда қилди у.

У ҳар куни Тайлоқов ишлайдиган илмий марказга қатнай бошлади. Озиб-тўзиб кетди, шеър ёзишни ҳам бас қилди. Ҳарне гапининг бисмиллоси «янги қаҳрамон» билан бошланади, ҳар куни келиб Тайлоқовнинг ҳисобдон машиналарини мақтайди:

— Улай агар, жуда ақлли машиналар!.. Кеча Тайлоқов ўзининг расмини ишлатди, худди Соқол чизгандай, фақат машина бўёқ ишлатмас экан, бирорта ҳарфни оладю бошдан-оёқ суратингни ўша ҳарф билан чизиб қўяқолади! Тайлоқов энди машинага шеър ёздирмоқчи, ёздирса зўр бўларди, мен ўзим сал-пал қалам тегишиб, катта журналда чоп қилдираддик. Мен унга тахаллус ҳам топиб қўйдим: «Маштай», яъни Тайлоқовнинг машинаси, тўғри, сал форсча бўлди — машинаи Тайлоқов, лекин «Таймаш»дан «Маштай» яхшироқ жаранглайди!..

Энди Шоир ўзи хуш кўрмайдиган ёзувчиларнинг асарларини ҳам битта қўймай сотиб оларди. Бойлам-бойлам китоб кўтариб, Тайлоқовнинг ёнига югуради, гўё Тайлоқовнинг машинаси очофат бир юхою фақат китоб ейди!..

— Булар ҳали оз, Тошпўлат, — дерди Шоир қувониб. — Биз ҳали адабий аҳолининг юздан бирини ҳам ҳисобга олиб улгурмадик! Менинг араби имлодан ма-зам йўқроқ, Тайлоқов ҳам билмайди, инқилобдан кейинги йилларни ўрганишда сиз ўзингиз ёрдам бера-сиз...

Кейинчалик Ғайбаров уларнинг ишидан хабардор кибернетик олимдан эшитди: Шоир билан Тайлоқов уч ой мобайнида бутун бошли бўлимнинг роса бир йиллик ишини бажарган экан, лекин бу ишнинг нимага кераклигини ҳеч ким тушунолмабди.

Агар Соқол аралашмаса, ким билади, Шоирнинг Тайлоқовга мафтунлиги яна қанча муддат чўзиларди. Ушанда Соқол Самад билан Маъсуманинг суратини чизаётгани баҳона, деярли ҳар куни уларникида йи-гилишарди. Соқол, эгнида чарм пешбанд, қўлида мўй-қалам, папирос тишлаган, тиқ этган товушга тоқат қилолмас эди. Шоир эса, турган-битгани шовқин, иш-нинг белига тепди, келасолиб, Самаднинг кўксига бош қўйиб, тек қотган Маъсумани ошхонага жўнатди:

— Қорин пиёзнинг пўсти дейсиз, келин! Мен-ку, юрган бир аҳмоқман, лекин Тайлоқовга нима бўлган? Поэзияда яратилган қаҳрамонларни паққос эздан чи-қарибмиз!..

Соқол бўёқтахтасини курсига қўйиб, қўлларини ар-ти. Бирор нарса десангиз-чи, дегандек Ғайбаровга

қаради. Ғайбаров бошини ҳам қилди — у Шоирнинг раъйини қайтариб ўрганмаган эди.

Маъсума Шоирга атаб, сергўшт қилиб шўрва кел-тирди. Сўнг ўзи тагин эрининг ёнига бориб, унинг кўксига бош қўйганча тек қотди — Соқол уларни шу ҳолда чизмоқчи эди. Шоир овқатни ҳам жимгина ема-ди, яна Тайлоқовдан гап очди: Тайлоқов ундай, Тайлоқов бундай!..

— Тайлоқов — телба! — деб бақирди Соқолнинг сабри тугаб.

Шоир дўсти Тайлоқовнинг камситилганига чидаб ту-ролмади, Соқолга зуғум қилди:

— Гапингни қайтиб ол! Сен Тайлоқовнинг тирноғи-га ҳам арзимаёсан! Тайлоқов зўр йигит, фидойи йигит!..

— Бўлди энди, Шоир, — дея можарога чек қўй-моқчи бўлди Самад, уй эгаси.

Шоир унинг ҳам ҳақини бермоқчи эди, Маъсума чаққонлик қилди: Шоирнинг қайнонаси туфайли Самад билан топшигани эсида, мулоийм жилмайди, эрининг оғзига кафтини босди:

— Сиз аралашманг, Самад ака!..

Самад, оғзи юмук, гапга аралашолмади. Шоир ҳам юмшади. Соқол баттар гижинди, мўйқаламига бўёқни қалинроқ суртиб, йўғон бир чизиқ тортдию кўнглида борини айтди:

— Тайлоқовга эргашиб, сен ҳам телба бўлдинг!

— Исбот! — деди Шоир. — Биз иккимиз савоб иш қилаймиз.

— Кечаси далага чиқиб, юлдуз санамаганингга шуқр, — деб гудранди Соқол.

Шоир тумтайди. Юлдузлар ҳақидаги гапни бутун шоир халқи шаънига отилган таъна тоши деб билди, лекин лабини тишлади.

— Тайлоқовга эргашиб юргунча мандан келиб сў-рамайсанми? — дея давом этди Соқол. — Ўзбек ада-биётида минг исмда миллионта қаҳрамон бор!

— Нега фақат мингта исм бўларкан? — деди Шоир куйиниб. — Ахир, ҳар бир қаҳрамон алоҳида бир одам-ку?!

— Ҳа бор, икки миллионта бўлсин! — деб кулди Соқол. — Майли, уч миллионта!.. Жиннисан, Шоир, қуруқ санокдан сенга нима фойда? Миянгни ачитмай, шеърингни ёзсанг-чи!

— Тайлоқовнинг меҳнати-чи? — деб сўради Шоир. — Ахир, у шунча меҳнат қилди, бир тийин олмасдан, ишдан бўш вақтларида!..

— Тайлоқов — лақма, — деди Соқол. — У лақма адабиётчи эмас, бориб турган кибернетик, сен эса, кибернетик эмас, шоирсан, шоир бўлганда ҳам ғирт лақма шоир!..

Шоирнинг эътирози сусайганини кўриб, Соқол да-диллашди, Тайлоқовни аямай яқсон қила бошлади. Шоир енгилди. Аразлаб чиқиб кетди. Маъсума унинг ортидан югурмоқчи бўлган эди, Самад кулиб қўл силтади:

— Кетгани тузук, — деди у одатича дангал қи-либ. — Иккови ҳам кетса бўларди, лекин Абдували ҳозирча керак, суратимизни чизаяпти.

Маъсума хижолат бўлиб илжайди.

— Қулманг, жиддий туринг! — деб ўдағайлади Соқол. — Бошда қандай бўлса, шундай туринг!.. Хо-тинингизга айтинг, Мансуров, сизни ўйласин, фақат сизни!..

— Сиз одамнинг ўйини чизмайсиз-ку? — деб эъти-роз қилган бўлди Ғайбаров.

— Билмаган нарсангизга тумшуқ суқманг, дўстим! Ғайбаров индамай қолди. Ортиқ ўтиролмади, Шоир-нинг ортидан жўнади.

Бир ҳафта ўтиб, Шоир Тайлоқов иккаласи сотиб олган китобларини машинага ортиб Ғайбаровнинг уйига келди.

— Булар сизга, Тошпўлат, — деди. — Ўзимга ке-раклисини олиб қолдим, бирор элликтача бор.

— Шунга кутубхонада ўқисангиз ҳам бўларди-ку, — деб койиди Ғайбаров.

— Эсга келмабди...

У келтирган китоблар беҳисоб эди. Жавону дераза рафлари тўлиб кетди, ортиб қолгани ошхонага ўтди.

— Тажриба тузукроқ ўйланмагани рост,— деди Шоир хўрсиниб. — Лекин Тайлоқов бари бир зўр йигит! Сиз ишонмайсиз, Тошпўлат, лекин у зўр йигит!..

Ғайбаров кулиб қўяқолди. Унинг ўзи ҳам Тайлоқовнинг ёмон одам эмаслигини биларди.

Шоир ўзининг янги тўпламидан, радиога элтган туркумларию Берлиндаги таржимонларидан гапириб ўтирди. Ахйири бўлмади, юзидан пардани сидирди:

— Пул қолмади, Тошпўлат, — деди. — Тайлоқов-даям сариқ чақа йўқ. Соқолда кўп, лекин сўрагани уяламан...

Ғайбаров бор пулининг ярмини берди.

Шоир «тажриба»га пулни кўпроқ сарфлаб юборган экан, ярим йилгача хийла қийналиб яшади. Лекин тавбасига таянмади. Ҳатто ночорлигидан ҳам ўзича бир завқ топарди. Уша — камхаржроқ бўлиб юрган кунларидан бирида Ғайбаровни театрда ўтадиган шеърят кечасига судраб қолди. Минбарга чиқиб, бошқа шоирлар қатори шеърини ўқиди. Кейин, танаффус маҳали буфетга киришди. Тайлоқов ҳам шу ерда экан, қўшилди. Унинг ҳам чўнтаги пуч шекилли, машқи пастроқ кўринарди. Буфетнинг ганчор, ойнаванд зали одамига тўла эди. Турфа одамлар, турфа кийим-бош, башанг эркаклару сулув аёллар, ҳамма бисотида борини кийиб келган, қадаҳлар жаранглайди, шампан кўпираси, қораю қизил икра... Ғайбаров одмироқ кийинган эди, ўзини сал ўнғайсиз ҳис қилди. Тайлоқовнинг аҳволи ҳам ҳаминқадар... Биргина Шоирнинг парвойи-фалак, ўн беш тийинлик бутерброддан олтитасини олиб, уларга ҳам манзират қилди. Тайлоқовнинг бир тус ғариб турганини кўриб кулди.

— Қаранг, Тайлоқов дўстим! — деди ихлосмандининг елкасидан кучиб. — Тумонат одам, лекин биттаси ҳам шеър ёзишни билмайди!..

Ғайбаров кулгисини яшириб ерга қаради. Шоирнинг гапидан Тайлоқов баттар ўсал бўлди.

— Ҳа, энди... биз оми одамлармиз, — деб қўйди у.

— Йўқ, Тайлоқов, — деб хитоб қилди Шоир. — Сиз оми эмассиз, ахир, сиз менинг дўстимсиз-ку!..

Тайлоқов, илтифотдан хурсанд, камтарлик билан бошини қўйи солди. У ростдан ҳам Шоирга дўст эди. Ғайбаровга эмас, Самад ёки Соқолга эмас, Шоирга дўст. Шоирни бировдан қизганиш ҳеч кимнинг хаёлига келмасди. У барчага баробар дўст эди.

Ғайбаров шоирни кўрганда завқланарди. Унга аяқовлик ҳам, гўллик ҳам, соддалигу бориб турган шумлик ҳам, зукколигу худбинлик, мақтанчоқликдан тортиб фидойилликча — турфа хил ва зидма-зид хислатлар бирдай ярашарди.

— Сиз ишонмайсиз, Тошпўлат, — деди у бир куни терисига сиғмай қувониб. — Сиз ишонмайсиз, лекин мен бугун олимга ўхшаб қолдим... Тўмарисни эшитганмисиз?

— Албатта, — деди Ғайбаров. — Массажет маликаси, жасур аёл. Эрк учун курашган, ўғлидан айрилган.

— Доронинг бошини кесиб, қон тўла мешга тикқан, — дея давом эттирди Шоир. — Қонсираб келган эдинг, деб айтган, мана энди тўйгунингча ич!.. Юдифни-чи, Юдифни биласизми?

У, Ғайбаров Юдифни билмайди, деб ўйлаган эди, лекин Ғайбаров Юдифдан ҳам, Эсфирдан ҳам хабардор чиқди.

— Қандайдир ўхшашлик бордай, — деди Ғайбаров. — Юдиф ҳам Олофернинг бошини кесган.

— Йўқ, шошилманг, Тошпўлат! — дея хитоб қилди Шоир ҳаяжонланиб. — Сиз аввал Тўмарис ҳақидаги афсонани эсланг, ўша манзарани бир кўз олдингизга келтиринг...

Унинг ҳаяжони кутилмаганда Ғайбаровга ҳам юқди, у кўзларини чирт юмиб, дўсти айтган манзарани тасаввур этди: қилич сопидан қабарган, кесилган бошни тутган қўллар ва дағалроқ бир овоз — «Қонсираб келган эдинг, мана, тўйгунингча ич!..»

— Энди, кесилган бошни қўлида тутган эркак сар-

бозни ҳам тасаввур қилинг, — деди Шоир. — Хўш, нима дейсиз?

— Йўқ, — дея бош чайқади Ғайбаров. — Манзара жўнлашади. Хўп, нима бўпти, эркак эркакни ўлдирди, мана, бошини қирқиб олиб, мешга тикмоқчи бўляпти...

— Яшанг! — деди Шоир қувониб. — Афсонани тўқилган одам бунга яхши билган! Энди ҳалиги суратни эсланг, унда Юдифь Олофернинг кесилган бошига оёқ қўйиб турибди, этагининг кемтигидан ўнг бошиди кўринади, униси этак остидан сал буртган... тепароқда бели, кўкраклари ва ниҳоят — чиройли юзи!

— Соқол ҳам бунчалик аниқ тасвираши қийин, — деб уни мақтади Ғайбаров.

— Чалғиманг, андак сабр қилинг, — деди Шоир. — Хўш, кесилган бошга оёқ қўйиб турган ким? Юдифми? — Юдифь.

— Кесилган бошни мешга тикаётган аёл-чи? Тўмарисми?

— Тўмарис, — дея тўтиқушдай такрорлади Ғайбаров.

— Энди айтинг, уларнинг қайси бири кўҳна?

— Албатта Тўмарис, — деди Ғайбаров. — Лекин иккови жуда ўхшашдай туюлади.

— Балли! — деди Шоир ундан ҳам, ўзидан ҳам мамнун бўлиб. — Иккови қўйиб қўйгандай ўхшаш. Хўш, ким кимдан ўғирлаган? Массажетлар Тавротданми ёки Таврот массажетларданми?

— Массажетлар қадимийроқ... Афсона ҳам қадимий.

— Умуман, Тошпўлат, — деди Шоир, — бу афсона экани ростми? Ахир, кесилган бошлардан қон томиб турибдику?!

— Сиз... жиддий олим экансиз-ку, Шоир! — деди Ғайбаров чиндан ҳам ҳайратланиб.

— Сиз эса ҳақиқий шоирсиз! — деб мақтади Шоир ҳам ўз навбатида. — Шунақа гаплар, Тошпўлат. Шуларни ўйлаб, дунё топган тентакдай қувониб юрибман, Ғайбаров ака!.. Эсингиздами, илгари сиздан ўлгудай тортинардим, «Ғайбаров ака» деб атардим!..

— Эсимда, — деб жилмайди Ғайбаров.

— Мен энди жиддийлашдим. Энди проза ҳам ёзмоқчиман. Тўмарис ҳақида ёзаман. Дунёдаги энг зўр ҳикоя шу бўлади!

Ғайбаров унга заррача бўлсин ишонмади — Шоирнинг шоирлиги қолмаган эди. У энди «дунёдаги энг зўр ҳикоя»сини таърифлашга тушди:

— Тўмарис — жангчи аёл. Унга совут кийдираман. Битта темирчини ўйлаб топдим, Тўмарис унга совут буюради, қолгани осон! У ёғига Тўмариснинг бевосита иштироки шарт эмас. Темирчи совутнинг кўкрак қисмини ичдан ботик, сиртдан қабариқ қилиб ясайди. Сиз ўша темирчининг юрагини ҳис этасизми?

— Йўқ, дўстим, — деди Ғайбаров. — Ахир Тўмарис бутун бошли массажетлар уруғининг бошлиғи, кейин унинг ўғлини Доро ўлдирган, сиз бўлсангиз... Бу гапларингиз Тўмариснинг қадрини тушириб қўймасмикан?

— Тегманозик бўлманг-да, Тошпўлат! — деди Шоирнинг жаҳли чиқиб. — Нимасидан кўрқасиз? Ахир, совутни Доро Тўмариснинг ўғлини ўлдирмасидан олдин ҳам яшаш мумкин-ку? Жуда истиҳола қилсангиз, ана, борингки, Тўмарис бева бўлақолсин! Майли, темирчи ҳам бева бўлсин, шунда, эхтимолки, ўзбекчиликка путур етмас... Ана энди бева хотин бева темирчига совут буюради. У ўз уруғини ҳимоя этгани кўчмоқчи. Энди сиз темирчининг совут ясагини бир кўринг! Унинг бармоқларига қаранг! У қандай меҳр билан ишлаяпти, болғасининг зарблари қанчалар майин!.. Тўмариснинг бор гўзаллигини темирчининг бармоқларию болғанининг майин зарбларида ифода этса бўлади. Гўёки темирчи қаттиқроқ болға урса, сулув беванинг сийналарига озор етадигандай!.. Сиз бунга тасаввур этаоласизми, Тошпўлат, бундан зўрроқ ҳикояни ўқиганмисиз?

— Тезроқ ёзинг, Шоир, — деди Ғайбаров ўйчан оҳангда.

— Бирдан ёзиб бўлмайди, — дея мулоҳаза қилди Шоир. — Аввало, ўша замонда темир совут бўлган бўлмаганини аниқлаш зарур.

— Ахир бу афсона-ку?

— Бари бир шошмаслик керак...

Шоирнинг «дунёдаги энг зўр ҳикоя»си шу тариқа ёзилмай қолди. У тузуқроқ шеър ёзишга ҳам улгурмади. Энди унинг хаёли Қобил билан банд эди.

Қобил уларнинг сал зериккан ва димиққан даврасига тоза бир эркин бўлиб кирди. Йигирма икки ёшли, умидлари барқ урган кўркем бу йигитни ҳам Шоир бошлаб келди.

— Альпинист Қобил Муродов! — деб таништирди. — Дунёдаги энг зўр альпинист! Кўплаб чўққиларни забт этган!..

Қобил ўзидан беш-ўн ёш катта, кўпчилиги унча-мунча танилиб ҳам улгурган бу одамлар орасида ўнғайсизланиброқ турарди.

Жек-Жамолни ҳам, Тайлоқовни ҳам унчалик ёқтирмаган давра бу гал ийди: Қобил ҳамманинг дидига ўтиришди. У келдию Шоир энди тушларида тоғларни кўрадиган бўлиб қолди. «Ижодий командировка» баҳонасида қайларгадир ҳафталаб йўқолиб кетарди. У кетган пайтларда негадир Қобил ҳам ғойиб бўлади. Кейинроқ Ғайбаров улар иккиси альпинистлар лагерида машқ қилишгаётганидан хабар топди. Шоирга, болачақани ўйласангиз-чи, дўстим, деди, бир камингиз тоғма-тоғ юриш қолувди, аввал бир ишни эплаб маромга етказсангиз нима қилади?

— Қанақа иш? — дея ажабланди Шоир.

— Шеър, — деб эслатди Ғайбаров. — Сиз шеър ёзардингиз.

— Мен ашаяпман, — деди Шоир. — Ҳаётнинг ўзи шеър эмасми? Сиз билмайсиз, Тошпўлат, лекин Қобилдан ўтадигани йўқ, энг кучли, энг абжир, энг фаросатли альпинист! Мен ҳали у билан Галаба чўққисига чиқаман. Қобил жуда зўр!

— Жек ҳам зўр эди, Тайлоқов ҳам зўр эди! — дея кесатди Ғайбаров.

— Уларнинг ҳар бири ўз ишига зўр. Бировларни камситиш яхшимас.

— Айтинг-чи, нега Тайлоқовниям бирга олиб кетмадингиз?

— Тайлоқов — олим, — деди Шоир. — Олимлар паришонроқ бўлади, тоғда юриши хавфли.

У ўз билганидан қолмади. Қобилга қўшилиб, пастроқ чўққиларга чиқиб юрди. Бир кун, ўзида йўқ хурсанд, Ғайбаровнинг қулоғига шипшиди:

— Уч минг! Хотинимга айтманг.

— Уч минг сўмми? — дея овсарлик билан сўради Ғайбаров.

— Уч минг метр, — деди Шоир азбаройи ранжиб. — Одамни калака қилманг-да, Тошпўлат, мен сизни ҳеч калака қилдимми?

Уша гал Қобил Шоирни доғда қолдирди. Унга айтмасдан, бошқалар билан кетди. Шоир ҳали-ҳалигача

афсус қилади, мен борганимда бу кўргулик бўлмасди, Тошпўлат, дейди... Шоир ўзини қийнайди, билмайдики, уни Қобил чиқолмай қайтган баланд чўққининг ёнига ҳам йўлатишмаган бўларди.

Қобил бир ойча бедарак кетиб, кейин ҳеч қутилмаганда, ҳамшира хотин етовида, ранги бўздай синиққан, чап оёғи оқсаб, кўзларидан айрилиб қайтди. Тафсилотини ўзи айтмади, зорланмади ҳам. Жуда қистовга олишганида, сирпанчиқ экан, деди, икки кун чуқурда қолиб кетдим, кўзойнагим йўқолди, қорнинг оқлигидан кўзларим қамашди... Бунга Самадининг хотини Маъсума тугалроқ изоҳ берди, айтдики, тоғларда, ҳаво сийрак жойларда ультраринафша нурлар кучли бўлади, устига устак, Қобилнинг буйраги ҳам шамоллаган... Хуллас, йигит кўрмай қолди. Бирор йилча ўйдан чиқмади, юпатгучи чучмал сўзлардан кўрқди, домла ёллаб, бўртма-нуқтали алифбони ўрганди. Мазлумага, энди нима қиласан, деб оғиз солди, майли, менинг ҳам бир куним ўтар, сён ҳали ёшсан, бошқа бировни топ, сендан ҳафа бўлган номард. Мазлума йиғлаб тармашди, қўйинг, деди, топганим сиз ўзингиз, бошқани бошимга урамани, кўзингиз ўрнига кўз бўлай, қўлингиз ўрнига қўл бўлай, илоийм, жонингиз омон бўлсин. Қобилнинг хўрлиги келди, хотинининг сочларини силади, яна сўради: ростингми шу, Мазлума, ёки йўлига гап қиялсанми? Ростим, деди Мазлума, сизни ёлғиз ташлаб қўймайман, Қобил ака.

Қобил андишали йигит эди. Хотинига ўйлагани фурсат бермоқчи бўлдимми ёки ростдан ҳам ажралмоқчи эдим, туғилган жойи Нурогага кетиб қолди. Мазлума Самад билан бирга бориб уни олиб келди. Мазлума — оқибатли хотин, деди кейинчалик Самад Ғайбаровга, вафодор хотин, имоним қомилки, Қобилни ҳеч қачон ёлғизлатиб қўймайди, фидойи аёл. Шу гапларни айттуриб кўзлари ёшланди, Ғайбаровнинг елкасидан кучди, қандай яхши, қадрдон дўстим, деди, дунёда шундай аёлларнинг борлиги қанчалар яхши! Қанийди, тентак Шоир мана шундай аёлларни улуғлаб шеърлар ёзса!..

Лекин Шоир Мазлуманинг фидойилиги ҳақида шеърлар ёзмади. Қобилнинг бошига тушган қулфат сабаб, у ўта жиддийлашиб қолган эди. Касалхонага ҳар кун қатнар, ҳар борганида зиёда бир қатъият билан қайтар эди. Бир кун жуғрофия харитасини олиб, бармоғи билан нуқиб кўрсатди:

— Мана шу, падарига лъзнат!.. — деди овози бўғилиброқ. — У ҳали Нанга Парбат чўққисига ҳам чиқмоқчи эди... Алам қилади, Тошпўлат, бор-йўғи беш минг метр, сигир тегагидай пастак бир чўққи панд бериб ўтирса-я! Мен ўшанга чиқмасам бўлмайди, Тошпўлат! Қобилнинг ўрнига кимдир уни забт этиши керак-ку!

Ғайбаровнинг унга ишонгиси келди.

9. ИККИ КУН АВВАЛ

У директорга учрамоқчи бўлиб институтга кирди. Ҳайкал Ғаниевичнинг қабулхонасида котиба қиздан бошқа ҳеч ким йўқ эди.

— Домла сизни йўқлатган эдилар, — деди у Ғайбаровга. — Кираверинг. Табриклар қўйиш эсингиздан чиқмасин.

— Ахири беришибди-да? — деб сўради Ғайбаров. — Олдилар, — деди котиба қиз. — Эртага газетада эълон қилишаркан. Самад Мансурович айтди. Бугун домланинг кайфиятлари жуда яхши.

— Менинг ҳам кайфиятим яхши, — деди Ғайбаров. — Узингиздан сўрасак, Салимаҳон?

Салимаҳон қўлидаги журнални стол устига ташлаб,

эриниброқ жилмайди — унинг кайфияти, ёшлиги, афт-ангори — ҳамма нарсаси яхши эди.

— Кираверинг, Тошпўлат Раимович, — деб лутф қилди у. — Домла ҳозир ёлғиз ўтирибдилар.

Ғайбаров чарм қопламали эшикнинг шиша қабзасидан тортдию кабинет тўрида ўтирган Ҳайкал Ғаниевични кўрди. Имо бўлгач, ўзини ичкари олиб, домла кўрсатган жойга — узун стол ёнига тизилган курсилардан бирига чўқди, кабинет эгасини табрикларди.

— Ҳа, энди... камтарин хизматимиз... — деди Ҳайкал Ғаниевич хижолат чеккандай. — Шундай бун қолди... Сизни чақиртирган эдим. Ҳозир ёшингиз нечада?..

— Уттиз уч... — деди Ғайбаров сал ажабланиб.

— Кечирасиз, бу шунчаки савол-да, — деди Ҳайкал Ғаниевич. — Ёшингизни биламан, ўтган ҳафта ходимларнинг таржимаи ҳолини варақлаган эдим. Гап шундаки, Ғайбаров, бошқа одамлар...

— Бошқалар аллақачон бирор ишнинг бошини тутган, демоқчисиз-да? — дея чаққонлик қилиб сўради Ғайбаров.

Ҳайкал Ғаниевич тасдиқ маъносида бош ирғади.

— Албатта, қилган ва қилаётган бирмунча ишларингизни йўққа чиқармоқчи эмасман, — деди у. — Университетда дарсингиз ҳам бор, тузук. Лекин бу ҳали оз. Кеча Сотволдиев домла мени андак уялтирди. Бир ўзим ўтизта шогирд чиқардим, дейди. Сизу менга Сотволдиев домланинг мақтанчоқлиги аён, у аввал мақтанади, ваъда беради, кейин ўша ваъдасини бажармай иложи қолмайди. Балки шуни ўйлаб туриб атай мақтанар, нима дедингиз, Ғайбаров?..

Шу ерда Ғайбаров озгина талтайса бўларди — Ҳайкал Ғаниевич уни тенг кўриб, кимсан, академик Сотволдиев ҳақида кулги билан гапиряпти.

Ғайбаров илжайди: раҳмат, Ҳайкал Ғаниевич.

Ҳайкал Ғаниевич ҳам илжайди: тузук, Ғайбаров, ўзингизни тузук тутяпсиз.

— Мен, гарчи домла кўпиртириброқ гапирётганини сезган бўлсам ҳам, жуда уялдим, — дея тақорларди Ҳайкал Ғаниевич. — Ҳа, бугун ижтимоий фанлардан дарс берадиган муаллимларнинг семинарини чақиршган экан. Сиз тузукроқ кийинмабсиз ҳам...

— Далада ишляяпман, Ҳайкал Ғаниевич, — деди Ғайбаров.

— Майли, зарари йўқ, — деди Ҳайкал Ғаниевич. — Йигитни жанда ичиди ҳам таниб олса бўлади. Семинарда Самад Мансурович доклад қилиши керак эди, лекин ўзингизга маълум, унинг докторлик ҳимояси яқинлашиб қолган, шу сабабдан, ҳаддимиз сиғиб сизни безовта қилдик...

— Қўлимдан келармикан? — дея камтарлик қилган бўлди Ғайбаров.

— Келади, — деди Ҳайкал Ғаниевич. — Самад Мансурович ўз ўрнига сизни тавсия қилди. Ғайбаров ўрнимни босади, вақтида мен ҳам унинг учун хизмат қилганман, деб айтди.

— Ҳа, албатта, — деб ғудранди Ғайбаров, лекин Самаднинг ўзига қандай хизмати ўтганини эслаёлмади. — Биз у билан эски оғайнимиз, қўлимдан келса, бемалол...

— Исло мавзусида бирор соат гапириб берсангиз кифоя, — деди Ҳайкал Ғаниевич. — Самад Мансурович сизни ҳақиқий импровизатор, деб таърифлади.

— Ёлғон, — деди Ғайбаров. — Мен бадиҳагўй эмасман.

— Катта олимлардан ҳам икки-уч киши қатнашди, — деб оғохланганди Ҳайкал Ғаниевич. — Ўйлаб, пишиқроқ қилиб гапиринг. Институт маркази деган гап бор... Кейин яна бир масала... Командировка муддатингиз битай деб қолди, қилинган ишлар хусусида батафсилроқ ҳисобот тузишни ўйланг.

— Айтарли иш қилмадим, Ҳайкал Ғаниевич.

— Икки ой деган эдингиз, икки ойга рухсат бердим. Муддатни бошқа чўзолмайман.

— Илмий кенгашга ариза бериб кўраман, Ҳайкал Ғаниевич, — деди Ғайбаров. — Мен ибодат ашёларидан кўпроқ топгунимизча ўша ерда бўлмоқчиман. Ҳозирча қўлимдаги материаллар жуда кам.

— Менга, буддапарастларнинг ибодатхонасини топишди, деб айтишган эди-ку?

— Сурхондарёдаги йигитлар топишди, — деди Ғайбаров. — Бизнинг экспедиция ҳозирча сопол сениқларию базм тасвирларидан нарига ўтгани йўқ.

— Сиз диншуносиз, Ғайбаров, — деди Ҳайкал Ғаниевич норози оҳангда. — Ибодат ашёларини бевосита ўзингиз қазиб олишингиз шарт эмас.

— Менинг ўзим ҳам ниманидир топмоқчиман, — деди Ғайбаров ўжарлиги тутиб. — Кўнгил учун, Ҳайкал Ғаниевич...

— Кўнгилни қўятуринг, касбимга меҳрим сусайган,

деб айтсангиз тузук бўларди. Хаёлингиз паришон, Ғайбаров, мени сезмайди деб ўйлангиз хато қиласиз...

Ғайбаров индамади. Бир ҳисобда, Ҳайкал Ғаниевич ҳақ эди.

Стул четидаги сарғиш қутича қитирлаб, котиба қизнинг овози эшитилди:

— Эслатиб қўй, деган эдингиз, домла, семинарга ярим соат қолди...

— Раҳмат, Салима қизим, — деди Ҳайкал Ғаниевич қутича тугмасини босиб, сўнг Ғайбаровга юзланди: — Мени қабулхонада кутиб турсангиз.

У столидаги қоғозларни йиғиштиришга тушди. Ғайбаров қабулхонага чиқди. Эшик ёнидаги баланд ойнага қараб уст-бошини тутатган бўлди. Шимининг почаларини латта этик қўнжидан чиқарган маҳали тоза паркетга шувиллаб тупроқ тўкилди.

— Кечирасиз, — деди у котиба қизга гуноҳкорона қараб.

— Ҳечқиси йўқ, — деди қиз тумтайиброқ. — Панама сизга жуда ярашибди, лекин унияма қолдириб кетганингиз тузук.

Ғайбаров бош кийимини ечиб, бурчакдаги илгичга илди.

— Афсуски, сиз ҳали жуда ёшсиз, — деб кулди у қизга юзланиб. — Бўлмасам, бошдан-оёқ тиллага кўмиб ташлардим.

— Тиллангиз кўпми? — дея ўсмоқчилади қиз.

— Кўп, жуда кўп, — деди Ғайбаров. — Икки ойдан бери қазиб ётибман. Юзта Салиманинг ҳам маҳрига етади.

— Сиз бошқалари билан гаплашиб кўринг, Тошпўлат Раймович, — деди қиз, сўнг сохта афсус қилиб бош чайқади: — Йўқ, ойим рухсат бермайдилар, мен ёшман, сиз қарисиз...

Ғайбаров мулзам тортиди. Қиз қасос олганидан хурсанд, юзлари гул-гул ёнди, бўёқ тегмаган киприклари пирпиради, машинканинг икки қулоғидан тутган кўйи сас чиқармай кулди; ўн саккиз ёшли, ўйсиз, ташвишсиз, шафқатсиз — ҳавасни келтиргудай!

Кабинетдан кумуш сочларини тараганча Ҳайкал Ғаниевич чиқди. Бардам, кийими башанг, атрофга яп-янги чарм папка ва енгилгина фаранги атир исини таратиб чиқди. Котиба қизни бахтиёр кўриб, йигитга таънаомуз қаради.

Ғайбаров кўзини олиб қочмади.

— Кетдик, — деди Ҳайкал Ғаниевич ҳафсаласизроқ. — Сиз телефондан бохабар бўлиб туринг, Салима қизим. Бухородан Шамси Тўраевич кўнгироқ қилишлари мумкин.

Салима одоб билан бошини қуйи солди.

Залда турли ёшдаги, лекин бирдек салобатли юзга яқин одам йиғилган эди. Тўрдаги қизил мато ёпилган стол ортида академик Сотволдиев, Ҳайкал Ғаниевич ва яна икки-уч таниқли олим ўтирарди.

Рўзномадаги мавзу Самаднинг соҳаси эди: ўрта асрлар ўзбек шеърлятидаги антиклерикал ғоялар, ҳудога қарши шахслар исёни ва ҳоказо. Ғайбаров дўстининг «мулки»га дахл қилолмади: бу мавзунини Самаддан ошириброқ шарҳлашига кўзи етмасди.

Ғайбаровнинг номи эълон қилиниб, у минбарга чиққанида залдагилар сал нописандроқ қарашди. Ғайбаров бу қарашнинг сабабини ўзининг чанг босган эски костюмидан кўрди: танимасни сийламас ва умуман иззатни пулга сотиб бўлмайди, дўстим Ғайбаров, ҳамма айб ўзингизда!

У гапни ислом тарихининг олис бурчагидан бошлади; яъники у даврларда ҳозир кўриб турганимиз афсоналар силсиласи хийла тарқоқ эди, хурофий туйғулар, хурофий мавжудотлар, дейлик, девлар ва жинлар ақллироқ ровийларни, ровийлар эса яна бир зукко одамни — Муҳаммад пайғамбарни кутарди. Хурофий мавжудотлар, хусусан, жинлар кўп жиҳатдан одамларга ўхшаб кетади, лекин улар нисбатан камтарроқ, улар одамларни ақли санашади, ўзларига тенг ва балки устунроқ қўйишади, негаки, Довуд пайғамбарнинг муштумзўр ўғли Сулаймон ўзига итоат қилмаган

жамки жинларни тутиб кўзаларга қамаганда, ақалли бирорта ҳам жин ўртага чиқиб: «Э, Сулаймон, мундоқ тушунтир, сен ўзинг ким бўсан?», деб сўрамаган.

— Тақдир савол сўрамаганларни ёмон кўради, — деб гап қўшди Ҳайкал Ғаниевич президиум столидан.

— Жинлар Сулаймонни одамшаванда деб ўйлашган, — деди Ғайбаров. — Одам деганимиз ақлли махлуқ, ҳомо сапиенс, бинобарин, Сулаймон одамлигига бориб шу ишни қиялпими, демак, бунда бир ҳикмат бор...

Ғайбаров жинларни банди этиш манзарасини шундай чизди: денгиз соҳилига тахт қўйиб, унга Сулаймонни ўтказди, унинг ёнига саф-саф, лак-лак ва гурас-гурас қўшин — моридлар, одамлар, паррандаю даррандаларни берди. Бурғу чалинган, шакко жинларни бўйинларига чилвир солиб судраб келишди. Сулаймон имо қилган, жинлар жимгина, итоаткорлик билан кўзаларга киришди. Бирортаси миқ этмади. Хизматкорлар кўзаларнинг оғзига сўргич суриб, қатронга юмалатиб олишди, Сулаймон сўргич устидан узукдаги машҳур муҳрини босди. Сўнг хизматкорлар кўзаларни бирин-кетин денгизга улоқтиришди.

— Девлар жинларга нисбатан дадилроқ, — дея давом этди Ғайбаров. — Улар анча бадфеъл, урушқоқ. Гўё бу дунёда уларнинг биргина мақсади бор — ўзларига ажал ахтариши. Жонларини, сизу биз тишнинг қавагида срайдиган азизу лазиз жонни галвара девлар аллақандай искабтопар чивиннинг кетига тиқишади, чивинни чумчүкнинг кетига, чумчүкни — темир сандиққа... Сўнг бу сандиқни қулфлаб, калити билан қўшиб денгизга ташлайдилар ёки бирор қари эманнинг ёриғига бекитадилар. Ўзлари эса, парвойи фалак, дуч келган хоннинг қизини ўғирлайдилар. Қизиги шуки, улар ўғирлаган жонотларига тузукроқ қарамайдилар ҳам. Девнинг хон қизидан бошқа ташвишлари ҳам кўп: шикор, кимўзарга парвозлар, хотинсиз базмлар. Бу пайтда хоннинг арзанда қизи девнинг ҳайхотдай гўшасида ёлғиз зерикиб, ёмон хаёлларга боради, миясига шаҳват уриб, девнинг ғирт тўнкалигидан, ҳалигача келиб қучоғига кирмаганидан ғазабланади, сўнг, девдан буткул умид узиб, тушларига кириб чиқадиган афсонавий пошшоваччани кутади. Дев шикори билан овора, малика — хаёли билан, шу аснода кутилган пошшовачча қирчанғи байталини миниб келади. Келадию тиззалари дағ-дағ титраб, маликанинг этаклари остига бекинади...

Боядан бери таажжубда ўтирган залдагилар хиёл жонланишди. Ғайбаров Ҳайкал Ғаниевичнинг норози қиёфада луқма ташлашга чоғланганини кўриб, сўзини шоша-пиша давом эттирди:

— Энди дев пайдо бўлиши керак, остона ҳатламай туриб, овозининг борича бўкиради: «Уф, одам иси келяпти!..» Шунда ҳалиги кўрқоқ пошшовачча ҳеч кутилмаганда ботирга айланади, маликанинг этаклари остидан чиқиб, кичкина зулфиқорини боши узра тўлғаганча девга ҳамла қилади.

— Дев катта эмасми? — дея савол берди олдинги қаторда ўтирганлардан бири.

— Катта, — деди Ғайбаров. — Бўйи осмон баробар, боши гумбаздай, қўллари нақ минг йиллик чинор!..

— Шунисини демасангиз, нақ бизнинг Минораи Калонга ўхшаркан! — деб хитоб қилди бояги киши.

— Балли! — деди Ғайбаров зални сал-пал қизиктирганидан мамнун бўлиб. — Дев ана шундай баҳайбат ва сервиқор. Шаҳзодани илкисроқ туртиб юборса бас, жони чиқиб кетади. Аммо дев негадир ундан кўрқади, бунинг устига, сотқин малика қайси гўрдандир бир тоғора тариқ келтириб (тариқнинг тайёр турганини қаранг!), бечора девнинг оёқлари остига сочиб юборади. Ёз кунда яхмалакнинг ўзгинаси дейсиз! Хуллас, дев сирғанадию пошшоваччанинг оёқлари остига йиқилади. Худди шундай — оёқлари остига йиқилади. Дев шунчалар кичик эдими?.. — Ғайбаров илжайди, атай бир муддат сукут сақлади.

— Гапиринг, ўртоқ Ғайбаров! — деди залдаги одамлардан кимдир. — Қизик гаплар экан!

— Жиддийроқ бўлайлик, ўртоқлар! — деб графини чертди Ҳайкал Ғаниевич. — Давом этинг, Ғайбаров...

Ғайбаров унинг ортиқча эҳтиёткорлигидан энсаси қотди, лекин индамади — залда академик Сотволдиев ўтирибди, устоз билан тортишадиган пайт эмас.

— Хуллас, мифларда миқдор тушунчаси жуда нисбий, — деди у залга ўгирилиб. — Кейинчалик пайдо бўлган клерикал ва дунёвий ёзма адабиётдан фарқли ўлароқ, мифлар поэтикаси хийла содда. Қадимий мифларнинг қахрамонлари — девлар ва жинлар — уларни тўқиган одамлар каби содда, ҳатто кибрироқ маърифат аҳлининг кулгисини ҳам қўзғатади. Баъзида уларга ачиниб кетасан киши. Ахир, ўзингиз ўйланг, аллақандай жимит шаҳзода сўлоқмондай девнинг бошини пакидай шамширчаси билан шартта узиб ташласа-я! Мен бу мифларнинг замирида иккита истак кўраман: хоҳланг, шаҳзоданинг ботирлигидан завқланинг, хоҳланг, менга ўхшаб, девга ачининг ва унинг тентаклигидан норози бўлинг!.. Девларнинг эътиборга молик жиҳати шундаки, улар гарчи ғирт тентак бўлса ҳам, ҳар қалай, озодликда яшайди. Девлар олифта шаҳзодаларга ўхшамайди. Улар хийла фаол жонзодлар. Уларнинг ҳаёти хийла жўн бўлса эҳтимол, лекин расмона ҳаёт, уларнинг машғулотлари ҳам, шодлигу ҳасратлари ҳам реал, реал одамларнинг машғулотларига, қувончу андуҳларига ўхшайди. Бунинг сабаби шундаки, девлар бизга ислом демонологиясидан ўтмаган, уларни ажодларимизнинг ўзлари тўқиб чиқарган. Ислому ақидаси билан бирга кириб келган жинлар мавзўси эса, муулмонлик доғмасининг ўзи каби, асрлар мобайнида ўзгармаган. Жин деганимиз ўта мўмин мавжудот. Жин кўпинча ошиқ-маъшуқлар ўртасида қўшмачилик вазифасини ўтайди, тунлари маликаларни елкасида кўтариб учиб, хотинсираган шаҳзоданинг оғишига элтади, сўнг эрта тонгда яна уйига келтириб қўяди. Жин денгиз ёки лойқа дарё тубида минг йиллаб ёқ этмай ётиши мумкин. Агар эртакчи измидаги бирорта балиқчининг тўрига илиниб чиқмаса, махшар кунигача ҳам ётаверади! У шунчалик мўмин ва итоаткор!..

Залда ўтирганларга Ғайбаровнинг куюнчаклиги маъқул келди. Юзларга кулги ёйилди. Кимдир ҳатто қарсақ чалди. Ҳайкал Ғаниевич тартиб ўрнатмоқчи бўлиб тагин қўлига қалам олди, лекин графинни чертмади, минбар тарафга бурилиб, Ғайбаровнинг ўзи томон қарашини кутди. Лекин Ғайбаров унинг бор-йўқлигини унутиб юборгандай эди.

— Ҳазил-ҳузул яхши нарсаси, ўртоқлар, — деди у залнинг тинчланишини кутиб. — Лекин энди ислом демонологиясини жиддийроқ таҳлил қилишга ўтсак. Аввало, сизларга барча хурофий кучларнинг мансабу насабини бир қарра эслатмоқчиман...

Ғайбаров минбар ортидан чиқиб, зал тўридаги доска ёнига борди ва унинг тепароғига катта ҳарфлар билан ёзди: ОЛЛОХ.

— Шундай қилиб, энг тепада худо туради. Мангу ва буюк, жамки борлиқнинг аввал-ибтидоси. Ундан сал пастроқда — тўрт нафар малоик... — Ғайбаров уларнинг ҳам номини ёзди: ЖАБРОИЛ, АЗРОИЛ, МЕКОИЛ, ИСРОФИЛ. — Чап тарафдан Шайтонга жой берамиз, — деди у ва унинг номларини ёзди: ШАЙТОН, АЗОЗИЛ, ДЪЯБОЛОС, ИБЛИС. — Буларнинг бариси бир жонзот. Жамки ёвуз кучларнинг саркори. Энди уларнинг бурч ҳам вазифаларини кўрайлик... Азроилни ҳамма билади. У ўз «хизматлари» билан анча машҳур. Жаброилнинг ҳам кимлиги маълум. У ердаги пайғамбарларга ваҳий келтиради, пайғамбарлар эса бу маълумотларни ўз умматларига кўпиртириб-роқ уқтиришади, ваҳий мисоли дон бўлса, пайғамбар ваъзи қозонда портлаган бодрокқа ўхшайди...

— Хуллас, авом халқни лақиллатишади, — дея гап қўшди Ҳайкал Ғаниевич рағбат билдириб.

— Тўрт оғайни малоиклар орасида Исрофилдан ўтадигани йўқ, — дея давом этди Ғайбаров завқ билан. — Малоик Исрофил жуда ғаройиб. Унингдек танбал жонзодни арши аъло тугул, пастдаги етти ос-

мон қатларидан ҳам тополмайсиз. Назаримда, Исрофил образини яратиб одамзоднинг орзумандлиги меъеридан ошиброқ кетган. Илоҳий битикка кўра, бу маложик рўзи маҳшар келганидан огоҳ этиб, бир мартагина сур тортиб қўйиши керак, холос. Бошқа ҳеч тайинли иши йўқ. Маҳшаргача бемалол ёнбошлаб ётаверади!.. Ахир, қайси танбал банда Исрофилга тенг келади?! Қайси зот борки, қиёмат қўлмаслигини шу маложикдан кўпроқ орзу қилсин!.. Бундай ёрқин образларнинг Шарқда яратилгани бежиз эмас. Халқимиз асрлар мобайнида қўшқу айвонларда, парку болишлар устида, филнинг қулоғидай улкан елпигичлар тагида ётган қанчадан-қанча исрофилларни кўрмаган дейсиз!.. Яна шуни айтишни истардимки...

Ғайбаровнинг гапи бўғизда қолди. У залнинг охирироғига ҳайратдан кўзларини йириброқ қаради. Ҳатто бўлиши мумкин эмасди: сўнги қаторда, атлас кўйлак кийган ёшгина жувоннинг ёнида кеча бозорда кўрган одами — узумфуруш ўтирарди. Фақат ҳозирги қиёфаси бозорчига асло ўхшамайди — эгнида кулранг пиджак, бўйнида серҳашам галстук, сочлари орасидан фарқ очган... Узумфуруш кўзларини олиб қочмади, бепарво жилмайди, сўнг ёнидаги жувонга энгшиб нимадир деди, жувон ҳам унга қўшилиб жилмайди, бошини хиёл қийшайтирганча минбардаги нотикқа қизиқсиниб тикилди.

— Давом этинг, — деди Ҳайкал Ғаниевич Ғайбаровнинг жим қолганини кўриб. — Яна бир бор илтимос қиламан, мавзудан кўп чалғиманг...

— Уриниб кўраман, — деди Ғайбаров хушламайгина. — Лекин аввал бир киши бу ердан чиқиб кетиши керак. Агар у чиқмаса, лекция ўқилмайди!

Залда ғала-ғовур кўтарилди. Одамлар ҳеч нарсага тушунмай, олду ортга олазрак қарай бошладилар.

— Сизни айтяпман, домла, — деди Ғайбаров узумфурушга тик қараб. — Сиз чиқиб кетинг!..

Узумфуруш эринибгина ўрнидан турди:

— Нега? Биз сиз билан тузукроқ таниш эмасмизку, бундай дейсиз?.. Тушунолмаяпман...

— Кеча кўришган эдик, — деди Ғайбаров.

— Йўғ-э! — деди узумфуруш баттар ажабланиб. — Сизни биринчи марта кўриб туришим, домла. Чошгоҳда Сирдарёдан йўлга чиқувдим...

— Мухлис Соипович билан бирга ишлаймиз, — деб гап қотди унинг ёнида ўтирган атлас кўйлакли жувон. — Автобусда ҳам бирга келдик.

— Наҳотки?.. — деди Ғайбаров ночор қолиб.

— Мени хаффа қилясиз, домла, — деди узумфуруш. — Кеча бошқа одамни кўргансиз. Дунёда менга ўхшаган одам жуда кўп шекилли...

— Кўплиги ёмон-да, — деди Ғайбаров. — Узр, мен янглишибман.

Узумфуруш жойига ўтирди. Ёнидаги аёлга нимадир деди, аёл ҳамдардона бош чайқади.

— Овозингиз ҳам ўхшаркан, — деди Ғайбаров сал ўйлаб туриб. — Бари бир, сиз чиқиб кетсангиз бўларди. Навбатдаги лекциягача магазинларни бирров айланиб келардингиз...

Узумфуруш ўрнидан кўзғалмади. Нажот сўрагандай ёнидагиларга кўз югуртирди. Одамлар норози бўлиб шовқин солишди:

— Нега у чиқиб кетаркан?..

— Тушунтириб гапириш керак!..

Ҳайкал Ғаниевич графинни чертиб, ўрнидан турди.

— Ҳали ёшсиз, Ғайбаров, — деди у босиқлик билан. — Маърузани ҳам ёлчитмадингиз. Фанда бунақа юзакилик кетмайди, ука. Ургатяпти, деб ўйламанг, лекин шoirлик қилмасдан, исломнинг моҳиятидан келиб гапирсангиз бўларди. Гарчи ислом дини барча ёвуз кучлар тимсолларини бошқа мажусий динлардан қабул қилиб олган эса-да, бу динларнинг асл томирлари тагин ўша ислом асосчилари бўлмиш арабларга бориб тақалади...

— Урмузд билан Аҳриманни қайга қўясиз? — деб сўради Ғайбаров унинг гапини бўлиб.

Ҳайкал Ғаниевич саволга парво қилмади:

— Уларни сизга бердим!.. — деди жилмайиб. Зал-

да ўтирганлар домланинг ҳозиржавоблигидан кулган бўлишди. Ҳайкал Ғаниевич камтарлик билан бошини эгди, сўнг илжэйган кўйи сўзида давом этди: — Сизнинг саволингизга келсак, ўртоқ Ғайбаров, бунга жавоб бериш унчалик қийинмас. Менинг фикримча, яҳудийларнинг муқаддас китоблари аслида арабларда мавжуд бўлган қабилавий ва диний аъёнларнинг иншосидан ўзга нарса эмас, улар яҳудийларнинг ўзларига қон-қардош, лекин ҳали кўчманчилик йўригидан чиқишга улгурмаган араблардан илк бор ажралиб чиқишлари асосида сал-пал ўзгартирилган, холос... — Ҳайкал Ғаниевич нафас ростлади ва Ғайбаровга виқорли бир қараб олди.

— Давом этаверинг, домла, — деди Ғайбаров истеҳзо билан. Жуда яхши гапни айтдингиз!..

— Энгельсда ҳам шунга ўхшаш бир гап бор, — дея ноилож тан олди Ҳайкал Ғаниевич.

— Мен ҳам шундай деб ўйловдим, домла...

Ҳайкал Ғаниевич қизаринди, Ғайбаровга ўқрайиб қаради.

— Жиддийроқ бўлишга урининг, ўртоқ Ғайбаров! — деди у асабийлашиб. — Сизга ўхшаган олимларга ажина ёки жиннинг туб моҳиятидан кўра, уларга бўлган хурофий эътиқод шакллари муҳимроқ кўринади. Сиз бу одми эътиқоддан завқ оласиз, шу сабабдирки, бўлар-бўлмасга чўпчак ёки латифа сари чалғиб кетялсиз. Ажинанинг бўйнига иштонбоғ солиб бўлсангиз, осонгина таслим бўларкан. Бу чўпчак ғоят кулгили, кулги баробарида маълум жозиба ҳам касб этади. Лекин у ҳайратангиз оддий. Жўнлик эса, ажинани хурофий моҳиятидан маҳрум этади, қўрқувни йўқотади...

— Сизнингча, одамлар ажинадан мудом кўрқишлари шартми? — деб сўради Ғайбаров. — Ахир бу соз-ку, домла? Одамларнинг ажинадан мутлақо қўрқмаслиги зўр-ку!..

— Турган-битгани бадиёт! Бу гапларингиз фольклор тасарруфига киради, — деди Ҳайкал Ғаниевич кесатикча эътибор бермай. — Ахир, сиз исломшунос олимсиз. Жин ва девлар сиз айтганчалик беозор эмас, улар ёвуз куч тимсоли, улар фақат ёвузлик қилмоғи мумкин!..

— Худди бирор дев ёки жин бошингиз устида қилич тутиб тургандай гапирасиз-а, домла! — дея кулиб юборди академик Сотволдиев. — Ваҳима қилишга арзинмайди, Ҳайкал Ғаниевич, ахир булар ҳаммаси шунчаки миф, чўпчак!..

Ҳайкал Ғаниевич луқмани эшитмагандай эди. Ҳозир унинг фикру зикри шогирди Ғайбаровда, ишқилиб, у чув тушириб қўймасин, деб тэшвишланарди. Ҳайкал Ғаниевич ўз институтини яхши кўрарди. Уни ўзи ташкил этган деса ҳам бўлади. Ақлини таниганидан бери саноқсиз мунозараларни кўрган, илм аҳли қўллайдиган жуда кўп залворли сўзлар ва усулларни ёд билар, пайти келганда қалтис ҳолатлардан осонгина чиқиб кетишини ҳам уддалар эди. Ҳозир Ғайбаров ўзидан мамнун, айтаётган гапини жиддийроқ идрок этмаяпти, мабодо, завқи ҳаддан ошиб кетса, расмийроқ бир сафсата билан уни маҳв этишлари ҳам мумкин. Агар Ғайбаров мот қилинса, Ҳайкал Ғаниевич учун, нафақат у, бутун бошли институт учун иснод! Ҳар ҳолда, Сотволдиев ва унинг ходимлари тек қараб турмайди, яхшиси, сопини ўзидан чиқариш керак: салгина норозилик, салгина таҳдид, яъники, қаттиққўл устоз эркатой шогирдига дашном берди, уни ғоявий хатолардан сақлаб қолди.

— Сиз зарарли диний тасаввурнинг реал эканига нима дейсиз, Ғайбаров? — деб сўради Ҳайкал Ғаниевич.

Ғайбаров унинг ниятини пайқаб, бошини сараклади.

— Менимча, домла Сотволдиев ҳақ, ваҳима қилиш ортикча, — деди у. — Фольклорни хуш кўрмаслигингиз панд беряпти, Ҳайкал Ғаниевич. Фольклорни хуш кўрсангиз эди, мушкул лаҳзаларда одам боласига яхшилиқ қиладиган жўмард девларни ҳам эслаган бўлардингиз.

— Оқ ит, қора ит, бариси бир ит, — дея бўш келмади Ҳайкал Ғаниевич.

— Эҳтимол, итлар шунақадир, — деди Ғайбаров. — Лекин бу мақолнинг девларга дахли йўқ. Халқ қилмишларига қараб, девларни оқу қора ранларга бўлб улгурган: оқ дев — яхши дев, қора дев — ёмон дев. Сиз мени бадийёт таъсиридан халос қилмоқчисиз, Ғайкал Ғаниевич, лекин тузукроқ ўйлаб қарасак, биз диншунослар фольклорсиз ҳеч қаёққа боролмаймиз. Ёлғиз ақонд билан чекланса, илмий атеизм қуруқ инкорга, шунчаки жўн ҳақиқатлар мажмуасига айланб қолади. Илм яхши нарса, ўртоқлар, — дея давом этди Ғайбаров залга қараб, — лекин биз олим халқи унинг касридан андак кеккайиб кетмадикмикан!.. Гўё биргина биз дунё асроридан воқифмиз!.. Бошқаларни нодон деб ўйлаймиз. Энг ёмони шуки, уларни нодон фаҳмлаб, ўлиб-тирилиб ўргата бошлаймиз. Олимликни даъво қилмайдиган кишилар эса, биз олимларнинг авому нодон эканимиздан кулади!

— Тўғри! — деб маъқуллади олдинги қаторда ўтирган оқ сочли киши, сўнг ўрнидан ғоз турди. — Бизнинг кеккайганимиз рост, ўртоқлар!

— Э, бу қанақаси бўлди, ўртоқ Бадалов? — дея лутф қилди академик Сотволдиев. — Сизни энг камтар домламиз, деб юрсаки!..

— Бу бутунлай бошқа нарса, Носир Халилович, — деб илжайди Бадалов, сўнг изоҳ берди: — Мен бир куни қолхоз шийпонига бориб лекция ўқидим. Аввалига туппа-тузук қулоқ солиб ўтиришди...

— Кейин ухлаб қолишдимми? — деб сўради Ғайкал Ғаниевич «анойилик» қилиб: Бадалов академик Сотволдиев бошлиқ институтдан эди.

— Менинг лекциямда одамлар ухламайди, — деди Бадалов ғурур билан. — Гап шуки, мен... ҳали ўртоқ Ғайбаров айтгандай, дев ва ажиналарни айтиб кўрқитмоқчи бўлганимни биламан, ҳамма пиқ-пиқ кула бошлади. Менинг ҳажлим қилди. Хурофот ёмон нарса, ҳеч куладиган жойи йўқ, деб айтдим, лекин фойдаси бўлса қани! Мен девларни гапириб асабийлашганим сайин улар баттар кулишади. Кейин билсам, улар ўша жойда ўтирган давонгадй пиёниста йигитга «Дев» деб лақаб қўйишган экан...

— Девлар ҳам пиёнисталикни ўрганибди-да!.. — деб яна ҳазиллашди академик Сотволдиев.

Залдагилар маза қилиб кулишди. Ғайкал Ғаниевич ҳам ўзини тутолмади — у энди лекциянинг мана шундай, қуюшқонсиз ўтаётганидан мамнун эди.

— Кечирасиз, ўртоқ Ғайбаров, гапингизга сўроқсиз сукулдим, — деди Бадалов жойига ўтираркан.

— Йўқ, айна вақтида сукулдингиз, — деб кулди Ғайбаров. — Мени қўллаб юбордингиз, раҳмат, домла. Ўзимнинг ҳам шунақа мулзам қолган пайтларим бўлган. Баъзида халқ биз олимларнинг авомлигимиздан кулиши турган гап. Чунки у ҳаммадан донороқ. Унинг қонида асрлар мобайнида ўжар бир даҳрийлик яшаб келади. Сизу биз олабўжи айтиб кўрқитмоқчи бўламиз, лекин билмаймизки, жамики олабўжиларни, ажинау девларни халқнинг ўзи ўйлаб толган, ўзи нафратланади ва ҳатто севади!..

— Ошириброқ юбордингиз, — дея эътироз билдирди Ғайкал Ғаниевич. — Жудаям севмаса керак? — Севади, — деб такрорлади Ғайбаров. — Мана, мен ўзим... жинларни яхши кўраман.

Ғайкал Ғаниевич шогирдини яна тартибга чақирмаса бўлмастлигини сезди:

— Гапларингиздан хурофот иси келяпти, Ғайбаров!

— Йўқ, аслида бу ҳам бир илм...

— Фирт хурофот! — деди Ғайкал Ғаниевич қизишгандай бўлиб. — Ҳақиқат билан хурофот орасидаги чегара қайда қолди, дўстим?..

Боягина бемалол кулиб ўтирган зал бирдан жимиб қолди. Баҳс ўта жиддий кўринарди. Биргина академик Сотволдиев Ғайкал Ғаниевичнинг шумлигини пайқадди, кенглик қилди. Майли, ёш йигит, шоширмай қўяқолинг, дегандай унга кўз қисди.

— Мен сиздан жиддийроқ гапларни кутган эдим, — дея ҳар эҳтимолга қарши «пўписа» қилди Ғайкал Ғаниевич. Сўнг ўрнидан туриб, жиловни қўлига олди. — Узр, ўртоқлар, бизнинг институтда тартиб шундай,

бир-биримизни аяб ўтирмаймиз, — деди академик Сотволдиевга кулиб қараб. — Гапнинг рости, Тошпўлат Раимовичнинг қизиққонлиги менга ёқди. Ҳар ҳолда, бу йигит фанига бефарқ қаролмайди. Баҳсимиз сал майдалашди, лекин умуман олганда, бу нарса мусулмон демонологиясида чалкаш фикрлар ҳали кўп эканини кўрсатади. Ёвуз кучларга сизиниш исломгача бўлган даврлардаёқ бошланган. Қадимий арабларнинг тасавурига кўра, жинлар фақат саҳроларда маскан қурган, ахён-ахёндагина одамлар манзил тутмиш воҳаларга келган. Жинлар одамлар билан бемалол қовушмоғи мумкин экан. Бу хил мулоқатдан осий бандалар дунёга келаркан.

— Менимча, жинлар тарихига оз-моз ҳазил аралашган, домла, — деди Ғайбаров. — Дейлик, ўша қадимий араблар хотинларининг оғушидан қочиб чиққан жазманларни жинлар эди, деб эълон қилган бўлишлари ҳам мумкин.

— Йўқ, бадавий араб ўша жазманни ҳам, хотинини ҳам ўлдириб қўяқоларди, — деб эътироз билдирди Бадалов. — Умуман, жиндан жазман чиқишини тасаввур этиш қийин.

— Сиз бир уриниб кўринг, домла, — деди Ғайбаров. — Дейлик, ўша бадавий эр, минг хиёнаткор бўлса-да, хотинини яхши кўради. Бир тарафдан яхши кўради, кейин турли миш-мишлар тарқалишидан кўрқади. Балки шунда бечора эр осон йўлни тутиб, айбни хотин билан жазманнинг бўйнидан олсаю қандайдир жиннинг устига ағдарса...

— Бу гапда жон бор! — деди маъруза бошида Минораи Калонни эслаган жиккаккина киши. — Одатда шунақа бўлади ўзи...

— Ана, кўрдингизми! — деди Ғайбаров беихтиёр илжайиб.

Одамлар қаҳ-қаҳ уриб кулишди. Жиккак домла қовоқ уймоқчи эди, уддалай олмади, ноилож илжайиб кўйди.

— Одоблироқ бўлинг, Тошпўлат, — деди Ғайкал Ғаниевич койиниб.

— Кечирасиз, домла, ўзимни тутолмай қолдим, — деб қўйди Ғайбаров. — Қиссадан ҳисса шуки, биз ўрганаётган афсонавий мавжудотлар аслида унчалик ҳам афсонавий эмас. Жин, дев, ажина ва алвастилар, хуллас, жамики афсонавий мавжудотлар ниқоби остида одамлар яширин, турфа табиатли одамлар — яхши ва ёмон, гўзал ва хунук, мард ва номард, ақлли ва аҳмоқ, адолатли ва разолатли... Тасаввурдаги илоҳий дунё ва илоҳий тартибот аслида кишилик дунёсининг айни нусхаси, холос. Энди, боя Ғайкал Ғаниевич айтган гапларга келсак, домла билан баҳслашиш мумкин. Осий бандалар, умуман, бадбин одамлар нафақат жинлар ва жазманлардан, балки қонуний эрлардан ҳам туғилиши мумкин!..

Залда тағин кулги кўтарилди. Ғайбаров ҳам ич-ичидан тошиб келаётган кулгини тийёлмади. Ғайкал Ғаниевич юзини тескари буриб олди.

Ғайбаров танишлари билан озгина валақлашгач, ташқари чиқди. Ғайкал Ғаниевични аллақачон жўнаб қолган, деб ўйлаган эди, лекин у кетмаган экан: машинани йўлга ўнглатиб қўйиб, ўзи ёнида асабий одимлаб турибди.

— Утиринг, — деди у буйроқ оҳангига.

Ғайбаров бир сўз демай машинага қиди. Ярим йўлгача чурқ этмай боришди. Ғайкал Ғаниевичнинг қовоғи солиқ эди.

— Сизгаям ҳомий топилди, Ғайбаров, — деди бир пайт кесатиб. — Кимсан, Сотволдиев шахсингиз билан қизиқиб қолибди.

— Ишга олмоқчи бўлса керак, — деди Ғайбаров. — Билмадим. Лекин кетмоқчи бўлсангиз, марҳамат, қўлингиздан тутиб турганимиз йўқ.

— Кетмайман.

Ғайкал Ғаниевич унга ажабланиб қаради, ишонмади. — Сотволдиев домла шуриин сўзга ўрганиб қолган, — дея изоҳ берди Ғайбаров. — Мени ҳафта ўтмай қувиб юборади.

— Мен у, ҳамма балога чидайдиган, — деб уҳ

торти Ҳайкал Ғаниевич, юзи ҳам сал ёришгандай бўлди. — Сиз бугунги мавзунини тузуқроқ ўйлаб кўринг, Ғайбаров, бирор иш чиқариш мумкинга ўхшайди.

— Бу гапларни ҳамма билади, — деди Ғайбаров. — Мен бошқа мавзу оламан, эҳтимолки, сўфийларни...

— Кучингиз етмайди. Қанча одам кўл уриб кўрди: Бертельс, Бартольд, Гасим Каримов!.. Бу қийин мавзу, Ғайбаров!

— Осон иш бор эканми?..

— Майли, уриниб кўринг, — деди Ҳайкал Ғаниевич дафъатан ийиб. — Янаги йил сизни Бағдодга юбораман.

— Шу ерда қолсам, — деди Ғайбаров. — Отам қари, домла, узоққа кетолмайман.

— Ҳа-а... — деди Ҳайкал Ғаниевич ўйланиб. — Лекин мендан бир маслаҳат, ука, ботирман деб, ўзингизни ўтга ҳам, чўққа ҳам ураверманг. Бу бир яхши замонки, унга кўпроқ қобилиятли одамлар керак.

— Ҳали мен қобилиятли бўлиб қолдимми? — деб кулди Ғайбаров.

— Нозланманг! Ҳар ҳолда, аҳмоқ эмассиз.

— Шунисига ҳам раҳмат.

— Балли. Мен ҳам оз-моз одам танийман. Мактабнинг кўпини кўрдик, ука.

— Кейингизини йигирма йил дейишади...

— Ёлғон, — деди Ҳайкал Ғаниевич. — Бор-ўйғи ўн беш йил. Соддароқ эканман, юбилей кечасида саллала шоирнинг суратини бир арбобнинг суратидан тепароққа илиб қўйибман...

— Шунгами?

— Шунга, — деди Ҳайкал Ғаниевич ғамгин кулимсираб. — Гуноҳим шунчалар бемаъни экани алам қилади...

— Бу борада қозилик қилмаган тузук, — деб мулоҳаза юритди Ғайбаров. — Баъзан бир қоп туршак ўғирлаб қўлга тушган кимса ҳам кўкрагига уриб, ўзини жабрдийда кўрсатади.

Ҳайкал Ғаниевич унга ялт этиб қаради.

— Шундайми? — деб сўради изтироб билан.

— Шундай, — деди Ғайбаров, лекин шафқатсизлик қилганини англаб, кўнгли зирқиради.

— Менга қаранг, йигитча! — деди Ҳайкал Ғаниевич юзи бўрдай оқариб. — Сиз мени ким деб ўйлаясиз? Исога ўхшаб миҳ тешган кафтини пеш қияпти, дейсизми?

— Нега? Баъзида мен ҳам сизга дардларимни айтгим келади...

— Мени сиз гапга солдингиз! — дея тутатди Ҳайкал Ғаниевич. — Мен сиздақаларнинг ҳамдардлигига зор эмасман, жабрдийда, деб ўйласангиз хато қиласиз! Майли, Сотволдиевнинг олдига боринг, унга ўттиз биринчи шогирд бўласиз! Менга ҳам ўша устозлик қилган, иккимиз ҳам аспирант эдик, суратни мен илдим, у қайга илишни кўрсатиб турди... Унга етаман деб бир умр овора бўлганимни биласизми? Йўқ, бари бир етолмадим, у мендан ақллироқ чиқди, ўша пайтда генетикани фоҳиша фан, деб қичқирган одам, бугун минбардан туриб, генетика — фанлар шоҳи, деб айтди!..

— Мен унинг гапига ишонмайман, домла, — деди Ғайбаров.

— Нега? Ахир, у кишининг назарига тушдингиз-ку?

— Эҳтимол, шунинг учун ҳам ишонмасман, — деди Ғайбаров. — Яна айтиб қўяй, домла, мен институтдан ҳеч қаёққа кетмайман.

— Кеткизаман!

— Кеткизмайсиз, — деди Ғайбаров қатъий. — Рост гап тахчил матоҳ, шунинг учун сени қадрлашлари ва ҳатто яхши кўришлари мумкин.

— Сизни-я! — деди Ҳайкал Ғаниевич асабий кулиб. — Сиз чаламулласиз, Ғайбаров! Тирмизаксиз!.. Ғайбаров кулди.

— Тўхтатинг! — деб асабий қичқирди Ҳайкал Ғаниевич шофёрнинг елкасидан тутиб. — Тўхтатинг!

Шофёрнинг юзи қилт этмади, машинани ошиқмасдан, анча наридаги сербарг чинор остида тўхтатди.

— Раҳмат, соя жойда турадиган бўлдим, — деди Ғайбаров. — Хўп, домла, яхши боринг.

— Тирранча! — деб ғудранди Ҳайкал Ғаниевич, — сўнг шофёрига буюрди: Уйга ҳайданг, Қулмуҳаммад!

Машина секин жойидан жилди. Ғайбаров сўнгги лаҳзада домланинг лаблари ним кулгидан жийрилганини кўрди. Тепага қаради, чинор барглари орасидан сизиб ўтаётган заъфарон нурларни кўрди, қизишмоқ не, деб ўйлади, қара, кун қандай ёруғ, кун ҳали кўп, офтобни биров орқалаб кетмайди, ҳаммага баробар, нега биз бунчалар асабиймиз, дўстим Ғайбаров, нега бировларнинг кўнглини қабартираман, ахир, ёшлик дегани фазилат эмас-ку, собитлик қани, нега меҳримизни ошкор этишдан қўрқамиз, ахир, одамзод ит эмаски, тишлаб-нетиб олса!..

Хиёбонни кесиб ўтаётган пайти, кимдир унинг отини атаб қақирди. Овоз келган тарафга қараб, очиқ кафе сахнида салқинлаб ўтирган Шоир билан Абдували Соқолни кўрди.

— Бир қараб қўйинг, Ғайбаров! — деб қичқирди Соқол. — Бундай келиб, биз ғарибларга ҳам илтифот қилинган! Осмон гумбазидай улкан косаларда шафақдек гулгун май ичайлик!

Ғайбаров унинг гапларига тушунмади, яқинроқ бориб саломлашди. Шоир ўрnidан туриб, унга курси сурди.

— Далага кетаман, иш кўп, — деб узрини айтди Ғайбаров.

— Бирпас ўтириб кейин борасиз, — деди Шоир. — Битмай қолган иш бор эканми?

Ғайбаров ноилоҳ бўш курсига чўкди. Абдували Соқол стол четидаги қадаҳни вино билан чайиб ташлаб, лиммо-лим тўлдирди.

— Туманли кун, сўник қадаҳ, сил юзидай сариқ май, — деди у қадаҳни Ғайбаровнинг олдига суриб. — Келинг, бир ичайлик!

— Сиз бунга парво қилманг, Тошпўлат, — деб изоҳ берди Шоир, — дўстимиз Навоийнинг насрий таржимасини ўқияпти.

Ғайбаров винодан озгина хўплади.

— Кун иссиқ, — деди у. — Нима бўлсаям, ўқиган тузук, мен, мана, икки ойча бўлди, қўлга китоб ушлаганим йўқ.

— Камнамо бўп қолдингиз, Тошпўлат, — деб ўпкаланди Шоир. — Баъзида кўргим келади. Сиз ишонмайсиз, лекин менинг кўргим келади.

— Ишонаман, — деди Ғайбаров жилмайиб. — Командировка тугасин, кейин бафуржа ўтираман.

— Унгача ким бору ким йўқ, — деди Шоир. — Бугун жўнаб кетмоқчиман.

— Бу қишлоққа кетишиниям оламга овоза қилади, — деб ғудранди Абдували Соқол.

Шоирнинг энсаси қотди, лекин эътироз қилмади, яна Ғайбаровга юзланди:

— Ун тўла қопдай мамнун юрибман, — деди зорланиб. — Қани энди, бир барака топкур бошлаб шапалоқ туширсаю кўзим чарақлаб очилиб, мамнунликни унутсам!.. Билсангиз, Тошпўлат, одам ўзини камроқ ўйлаган пайтлари туппа-тузук бўлиб қолади.

Ғайбаров индамади. Шоир олдидаги қадаҳни четга суриб қўйди.

— Тагин ичяпти экан-да, деб ўйламанг, Тошпўлат, — деди у. — Шунчаки... озгина ичиб, кўпроқ ўйлаяпман. Анави ёққа қаранг! Ҳа, яхшироқ қаранг, қани, нима-ларни кўраркансиз?

Ғайбаров Шоир ишора қилган томонга қараб, дарахтлар орасидан кўчани, ғиз-ғиз елаётган машиналар, шошиб бораётган одамларни кўрди.

— Кўча, — деди у секин. — Одамлар, машиналар...

— Ҳаёт ўша! — деб хитоб этди Шоир.

Абдували Соқол пиқиллаб кулиб юборди.

— Тек ўтир! — деб жеркиди уни Шоир. — Қаранг, Тошпўлат! Биз бу ерда ўтирибмиз, ҳаёт ёнимиздан ғизиллаб ўтиб кетяпти! Биз тинггина, салқин кафе-ларда ўтириб чиройли суҳбатлар қураман, кўприб-

тошамиз, мактаймиз, мактанамиз! Биз мамнун ва бахтиёр ўтираверамиз, ҳаёт эса... Ана у, ёнимиздан ўтиб боряпти! Шундоқ ёнимиздан, қўл узатса етгудек жойдан! Тушунясизми, Тошпўлат, ўтиб кетяпти у!..

Ғайбаров елка қисди. У Шоирни яқин-ўртада бундай тушкун аҳволда кўрмаган эди. Мастликка йўйиш қийин, столда бор-йўғи бир шиша арзонбаҳо узум вивоси, у ҳам ярмига етмаган.

— Сиз ҳам мамнун кўринасиз, Тошпўлат, — деди Шоир. — Бир саволим бор: агар эски пайт бўлсаю кўнгиллига чақирса, борармидингиз?

— Кўнгиллига биров чақирмайди, — деб эътироз қилди Ғайбаров. — Одам ўзи ихтиёрий равишда борсагина кўнгилли саналади.

— Сизни чақирди, деб тасаввур қилинг — борармидингиз?

Ғайбаров Шоирнинг мақсадини англай олмади, юзига синчиклаброқ тикилди — йўқ, кулмаяпти, тамом жиддий туриб сўраяпти.

— Менинг ошқозоним касал, — деди у. — Кейин... Йўқ, аввал айтинг, ўзи қаерга боришим керак?

— Гапни чўзиб нима қиласиз? — деди Шоир жаҳли чиқиб. — Борасизми ё йўқми?

Шоирнинг хиралиги Абдували Соқолга нашъа қилди.

— Хўп денг, Ғайбаров, сиздан нима кетди!.. — деди у кулиб. — Нима бало, қизиқроқ туш кўрганми, дуч келган одамдан шуни сўрайди.

— Мияни ачитдиларинг, Абдували, — деди Ғайбаров.

— Фаҳмимча, Шоир ўзини ҳарбу зарбда синаб кўролмаганидан норози бўлиб юрибди, — деди Соқол. — Унгаям қийин, битта ўзини деб расмона уруш очолмаса...

— Гапинг ҳам ўзингдай совуқ, — деди Шоир. — Мен тўғриси айтдим. Ҳеч ўйламай кўнгиллига кетардим. Ишонмайсизлар, лекин мен кетардим.

— Тентак! — деди Абдували Соқол. — Болаларингга ким қарайди?

Шоир индамай қолди, юзига ғусса қўнди — у болаларини яхши кўрарди.

Абдували унинг ҳолатидан яйраб кулди. Узидан мамнун, иягию лунжларини жингалак соқол босган, ёноқ суяклари туртиб чиққан, юзи япасқи. Беғам, беташвиш, эрмакка ўч. Ейди, ичади, кулади... Майли, есин, ичсин, лекин кулмоққа нима ҳаққи бор? Ким бунни сўрайди? Шоирми? Эки биз ўзимизми, дўстим Ғайбаров?..

— Расво феълинг бор, Абдували, — деди Шоир сал туриб. — Одамнинг устидан кулиб ҳузур топасан.

Абдували Соқол тагин кулди — менсимай, писанд қилмай... Ғайбаров баттар ҳайратланди: нега бу тиржяда, ўтказиб қўйган жойи борми?

Студентлик йилларидаги бир ошнасини эслади. Ошнаси бойвачча эди, қилиғи ҳеч кимга ёқмасди, шунинг учун ҳаммага қарз берарди, бировга ўн сўм, бировга — йигирма... ўттиз... Ҳамманинг ўзига яраша харжи бор, бу ёқда тайёр судхўр турса, ҳадеганда қистамаса, олмасдан иложинг қанча? Хуллас, ўша бойвачча кўпчилиқнинг тилини қисик қилган, кийимнинг

яхшисини кийган, қизларнинг сулувини сурган. Соқолчи? Наҳотки, биз ундан қарздор бўлсак, дўстим Ғайбаров?

— Илтимос, энди ғашимга тегма, — деб давом этди Шоир. — Мен бугун кетмоқчиман, биламан, сенга бари бир, бадар кетганимда ҳам ичинг ачишмайди, лекин одамзоднинг табиати қизиқ, мен негадир сен эслашингни истайман...

— Оқ йўл! — деди Соқол. — Қайтиб келаётганда телеграмма берарсан? Ё биратўла кўмгани борамизми? Шоир бундай кўрсликни кутмаган эди, гап тополмай ожиз қолди, сўкинди.

— Қўйинглар, — деди Ғайбаров муросага чақириб. — Бир ҳисобда, Шоир ҳақ, қайгадир кетишинг мумкинлигини ўйлаб яшаган тузук. Сўнги паноҳ деймизми, бошпана деймизми...

— Сўнги паноҳ! — деди такрорлади Абдували Соқол. — Сўнги паноҳ ёрнинг тагида, Ғайбаров!

Ғайбаров индамади. Ҳозир пачакилашиб ўтирадиган пайт эмасди.

— Нега индамайсиз? — деб тирғалди Абдували Соқол.

— Арз қилмаслигингизни билсам, сизни яхшилаб туярдим, — деди Ғайбаров.

— Қани, чикдик бўлмаса! — деб таҳдид қилди Абдували Соқол.

Шоир унинг енгидан тортиб, курсига ўтказди.

— Қўйсанг-чи, — деди у. — Чиқаман деганинг нимаси?

Кўрқасан, сариқ чақалик номинга доғ тушишдан кўрқасан!.. Бугун кетяпман, Тошпўлат, — деди кейин Ғайбаровга юзланиб. — Сафсатаю гўзал давралар жонимга тегди!

— Кетолмайсан, — деб ўчакишди Абдували Соқол.

— Кетаман! — деб қичқирди Шоир, сўнг ўрндан даст туриб, стояга муштлади. — Сен ишонмайсан, лекин мен кетаман!..

— Гўргаям бормайсан!

Шоир Абдували Соқолнинг ёқасига қўл чўзди. Уртадаги стол чайқалиб, вино шишаси ерга тушиб чилчил синди. Ғайбаров уларни зўрға ажратиб олди. Официант хотин югуриб келиб, дағдаға қила бошлади. Соқол унинг жаврашига бепарво, чўнтагидан юз сўмлик чиқарди-да, столга найча қилиб ўраб ташлади:

— Утқиргоғидан, — деди. — Шоирнинг кетар жафосига! Тезроқ!

Пулни кўриб, аёлнинг юзи ёришиди, дарҳол ичкарига йўргалади. Шоир Соқолнинг ёқасидан юлиб олган тугмани столга отиб юборди, сўнг Ғайбаровнинг елкасидан тутди:

— Кетдик, Тошпўлат!

Ғайбаров турди. Хиёбондан ўтиб, автобус манзили томон юришди. Зум ўтмай автобус келди.

— Мен кетдим, — деди Шоир қўл узатиб. — Сиз ишонмайсиз, лекин кетаётганим рост, Ғайбаров!

— Яхши боринг, болаларга салом денг.

— Уйгамас, узоққа, — деди Шоир автобус зинасида туриб. — Сизга ҳаммасини ёзиб юбораман, Ғайбаров!..

10. БИР ЙИЛ МУҚАДДАМ

Ғайбаровнинг кўнгли тинч эмасди. Отаси билан ораларидан гап қочган, гарчи Раим оқсоқол бунни унутгандай кўринса-да, Ғайбаров отасининг кеки зўрлигини билар ва унинг ўшанда нечоғли дарғазаб бўлгани бот-бот эсига тушиб турар эди.

У ўша сафар Галатепага борганида одатдаги манзарага дуч келди: ҳовлидаги кенг чорпоя, отаси билан мулла Чори, отаси муллага нимадир деб гап уқтиряпти. Гўё улар кўп замонлардан бери шу тахлит

ўтиргандай — на офтоб, на соя нарига жилган...

Ғайбаров завқланди, чолларнинг эринмай ўтиришдан аллақандай шарқона хосият топгандай бўлди, лекин муллага тузукроқ разм солиб, унинг суҳбатдошдан безор бўлиб, ўзини қўярга жой тополмай турганини кўрди. Кўнгли ғашланди. Мулланинг диққатлиги рост эди чоғи, Ғайбаровни кўрган заҳоти чиройи очилди.

— Уғлингиз ақоиддан ёмон эмас, оқсоқол, — деди

у. — Мен унча-мунча китоб қараган одамман, лекин бизнинг талқинимиз буларниқига тўғри келмайди. Менинг йўриғим кўп эски, кўп синалган. Баъзида гуноҳкор кўнглим танг қолади, бу фузало аҳли одамларни бошқа йўриққа солатуриб, худога тенг бирор тарикатни топиб берармикан?

— Мендан бу гапларни сўраманг, мулла, — дея камтарлик қилган бўлди Раим оқсоқол.

Ғайбаров мулла Чорининг самимий гапираётганига ишонмади. Мулла ҳозир ақлини ишлатмай, ёд бўлиб кетган сўзларни такрорляпти, холос. Худди илға тизилган маржонни бир учидан тутиб қутичадан чиқариб олаётгандай. Мулла Чори анойи эмас, у кўп балоларни кўрган, энди асабларини аяб яшайди... У ҳозир Ғайбаровнинг ғурурини шунчаки қитиқляпти, холос. Ақоид бобида Ғайбаровдан устунлигини ўзи ҳам билди, лекин у камтарликини унутмаган — юксалмоқни истамайди, мискинлигича қолади, бир муддат ўтиб, бу даргоҳдан кўчага чиқади, тагин ўша кенки ғубор, адирдан қайтаётган сигирларнинг тезаги ҳидига тўлган тупроқ кўчадан оҳиста юриб кулбасига қайтади, хотини дастурхонга келтириб қўядиган бир коса ёвгон ва бир чойнак чой устида ҳамма гапни — Ғайбаровнинг лат еган ғурурига қўшиб — эсдан чиқаради.

— Сиз мени айблаб юрманг, ўғлим, — деди у Ғайбаровга. — Нима қилай, ўзим истагандай яшай олмадим. Умр бўйи кўнгли тусаманган йўлларни кездим ва билдимки, фақат қўрбон қилинган меҳринга покиза бўларкан. Аламларинг кейин бир кун лаззатга айланади, ўзингни кун сайин тушуниброқ борасан, айбларингни қайтадан ҳис этасан, азоб чекасан, лекин шу азоблардан ҳам ўзингча бир ҳузур топасан. Бошқа илож йўқ, одамзод узлуксиз уқубатга чидалмайди.

— Сиз айтган покиза меҳр қайда қолди? — деди Ғайбаров.

— Уям бировга бахт келтирмайди. — Мулла Чори дилтанг қўл силтади. — Одамнинг кўнглини аянчгина бир ғурурга тўлдиради, холос. Жўнроқ майларнинг йўриғи бошқа, улар эркакни йиғлоқи хотинга, хотинни қутурган итга айлантиради. Гапим беларда бўлди, ўғлим, кексаликда шаллақироқ бўлиб боряпман. Покиза меҳр соқов бўлади, у иқрорга муҳтож эмас. Уни ошкор қилган одам эри тунда қулоғига шивирлаб айтган гапларни эртаси бошқаларга сотган хотинга ўхшайди. Бу шундай бир пинҳоний ва одил туйғуким, уни ҳеч қачон бозорга олиб чиқолмайсиз, махрингизга тушдими, тишнинг кавоғида асрамоқ шарт. Мукофот кутмаслик керак. Бунинг учун ўзингизни енгмонингиз лозим, негаким, сизга ўзингиздан ёмонроқ душман топилмайди. Маҳбубни жисмдан жудо қилсангиз бас, покиза муҳаббатга эришасиз...

— Марҳумларагина шундай муҳаббат қўйиш мумкин, — деб гап қистирди Ғайбаров.

— Ҳа, балли! Кейин худога...

— Ҳалложга қайтапсиз, мулла бува!

— Йўқ, ўғлим, уни бошқалар кўкка кўтаради. Унинг журъати шуким, ўзини худо эълон қилган. Ҳаллож — шухрат, овоза қули. Тилидан манманлик илон бўлиб чиқиб, бўйнига чирмашган, кейин, териси шилинар маҳал... Йўқ, Тошпўлатбой, мен унинг ўша пайтда ҳам афсус қилганига ишонмайман. Аҳмоқлик дейсизми, бошқа дейсизми, лекин у ўзидан мамнун эканича жон берган!

— Сиз кўп нарсаларга ишонмайсиз, мулла бува!

— Мен қаридим, ўғлим, энди менга ҳар кун ғанимат, агар бугун шак келтирсам, ҳай, бугун ўтади, эртаям ўтади, кейин бир кун келиб жон деганингиз пирр этиб учади-кетади... — Мулла Чори пихиллаб кудди. Сўнг лаблари ўз-ўзидан қимтилди, юзига истеҳзо қалқди.

...ишонмагани алам қилади. Ҳаллож сал бўлсаям ишонган, балки бутунлай ишонган, токи ўзининг ҳақ таоло эканига қадар! Мулла уни ёмон кўради. Улганининг кунидан кулади, демоқчики, дунёдан ҳали умид узмаганмиз, жон узилса, измимиздан ташқари... Яхшими, ёмонми, охири бориб узилиши тайин, муҳими — ваҳима қилмаслик, жонни бегона деб ўйлаган

маъқул, жон эмас, шунчаки қафасга қамалган бир қуш, бир кун қарабсизки, пирр этиб учиб кетади!..

— Сиз билан кўп ҳамгап бўлмадик, ўғлим, — деди мулла Чори. — Лекин нимагадир сизни қувроқ, деб ўйлашга ўрганибман. Назаримда, буни отангиздан меросга олгансиз.

Ғайбаров индамади. У мулланинг отасига мурожаат қилганини тушунди. Уни суҳбатга тортмоқчи, йўқ қувликини айтиб, кўнглини кўтармоқчи.

— Менда айёрлик йўқ, мулла, — деди Раим оқсоқол. — Бунинг тоға жамоати айёрроқ.

— Балки шундайдир. Уйлаб кўрмабман, оқсоқол. Ғайбаров муллани биринчи бор кўрганини эслади: кўп йиллар олдин, Қизилтошга борар йўлда, ёз, туш пайти, иссиқ, эшак устида секин чайқалиб кетаётган мулла пайғамбар монанд, соқоли калта қузалган, кўзлари салгина ғамгин... Мулла худо ҳақидаги ҳар қандай хаёл каби сирли ва чучмалроқ эди. Болалар ундан чўчиброқ туришарди, гўё мулла афсунгарлик қилади, гўёки мулланинг қўлида минглаб жинлар ва ажиналар бор, уларни устинга қўйиб юборса...

— Сиз менинг камтарин этниқодимга тегаманг, ўғлим, — деди мулла Чори. — Сал-пал шубҳа қилсам қиларман, лекин бу нараса ҳаммининг қонида бор. Одамзод вақти-вақти билан ўз этниқодидан норози бўлиб тургани ҳам маъқул. Шунчаки адолат юзасидан, шунчаки ўзини овутмоқ учун. Сизга қолса, менинг ожизгина шубҳамни шишириб, пашшадан фил ясайсиз. Мен мунга қодир эмасман, ўғлим. Мен уяламан...

— Уялмайсиз, мулла бува, — деди Ғайбаров.

— Муллани тинч қўй, Тошпўлат, — деди Раим оқсоқол. У ҳеч нарсага тушунмай, чорпоя тўрида мамнун ўтирарди.

— Балли, оқсоқол, — деди мулла Чори. — Сиз ўғлингизга нисбатан шафқатлироқсиз. Сиз мени доим аяб келгансиз. Ҳатто бир марта турмадан опқолгансиз.

Ғайбаров гап қўшмади. Отасига раҳми келди. Уз бошига бало орттирган, деб ўйлади, муллани аяган, турмадан олиб қолган, мана энди, мулла турмадан олиб қолгани учун уни мазаҳ қилляпти.

Раим оқсоқол Мулла Чорининг писандасини тушунмай, гул-гул ёнди.

— Узи бекорга опкетмоқчи бўлувди, мулла, — деди у. — Бир марта бориб ётганингиз етмагандай, яна ахтариб келди. Менинг ҳақсизликка тобим йўқ. Узимни пешгардон қилиб, сизни опқолдим-да.

— Тақдир, тақдир денг, оқсоқол, — деди мулла Чори. — Бўлмаса, ким сизни менга ёрдам қилади, деб ўйларди!

Раим оқсоқол кинояни пайқамади, баттар ийди. Жим ўтирганидан юраги торикқан экан, бирдан гапга тушди: — Қорабойниям бир гал опқолувдим. Григурян ортидан излаб келувди. Мен уни сизга айтганман, мулла, бадбахт жуда сержаҳл одам эди.

— Ёдимдан кўтарилибди, оқсоқол, гапиринг, — деди мулла мийғида қулиб.

— Йўқ, мулла, сизга мунини аввал ҳам бир айтувдим... — Раим оқсоқол бир муддат жим қолди, чама-си, ўзидан уялди. Лекин истак зўрроқ келди, гапирини хоҳлади: — Григурян Қорабойни қамагани келди, мулла. Қорабойнинг кўпам айби йўқ эди. Босмачи бўлган рост, баччағар менинг ўзимгаям бешотар ўқталиб дўқ урган. Улар беш оғайни эди, оталари Парда оқсоқол, гапни бировга бермайдиган, худодан қайтган одам эди; ўғиллариям қутурган денг, оғзидан кўпик сочиб, айғирдай пишқириб юради. Ҳар бири девдай! Зўр йигитлар эди, мулла. Парда оқсоқол ўртанча ўғли билан Дарғомга босқинга бориб қўлга тушди. Улиқларини Дарғомга ташлашган экан, шу бўйи қолиб кетди, излаб топишолмади. Қолган учовини қулоққа ёздик, аскар келиб опкетди. Битта шу Қорабой қолувди. Қулоққа юборгани кўзим қиймади, тенг-тўшлиги бор, кечалари оқсуяк ўйнаб катта бўлганмиз, нарғидан сўрасангиз, узокроқ бўлсаям, ҳарне, тоға жамоатимиздан... Бечора, отамнинг хунини оламан, деб юрарди. Замон мунини кўтармайди. Аввал босмачи бўлди, кейин бу тарафга ўтди, босмачининг кўп сирини

ўғирлаган экан, шуни айтиб, ўзини оқлаб ҳам олди. Акалари қулоққа кетгандан кейин яқка ўзи қолди, келиб колхозга қўшилди. Бир куни хабари етиб, ҳалиги Григуриян излаб келди денг. Излаб келиб, бозордаги чойхонага кўнибди. Шукур баззоз, ҳозирги Барот қийшиқнинг отаси, ўғлига ўхшаб чойхоначи эди, Григурияни чорпояга ўтказиб, отини бировга миндириб юборибди. Эртаси куни армани менинг қошимга ваҳшат солиб келди: ё отимни топиб берасан, ёки бўлмасам, уруғ-аймоғингни қуритаман, деб айтди. Одам юбордим, отни нақ Термиздан топиб келди...

Ғайбаров ҳар гал ҳикоянинг мана шу ерига келганда ажабланарди. Ахир, отаси рост гапиряпти: у одам юборган, юборган одами Григурияннинг отини нақ Термиздан қайтариб келган. Ақл бовар қилмайди...

Балки, Раим оқсоқолнинг ўзи Шукур баззозга пишанг бергандир? Бунисини Раим оқсоқол айтмайди. Фақат бир нарсага ишонмоқ керак: Григурияннинг отини ўғирлашган, кейин уни Раим оқсоқолнинг ишончли одами нақ Термиздан топиб келган.

Ғайбаров бу саргузаштни ёд билади. От топилгач, Шукур баззоз Раим оқсоқолнинг ёнига йиғлаб келади. Қари онасини ўртага солади, бола-чақасини ном-баном санайди. Раим оқсоқолнинг ўксаси юмшаб, бад-жаҳл арманини даштага олиб чиқиб сиёсат қилади: Шукурга тегмайсан, Қорабойни тинч кўясан ёки бўлмасан, анави қалин бурганининг ичиде ўлигинг қолади — икковидан бирини танла, Григуриян!

Мулла Чори зерикди. У ҳам армани ҳақидаги қиссани бирор юзинчи марта эшитаётган эди. Юзлари салқиб, хок тусига кирди, эсноғини босмоқ учун чойнакнинг тубида қолган аччиқ чойни сирқитиб ичди. Кейин пайт пойлашга тушди. Ниҳоят, Григуриян бийдай чўлда гулдай хотини билан иккита боласини ўртага қўйиб қасам ичди.

— Кўзингизга ҳеч нарса кўринмаганини қаранг! — дея хитоб қилди мулла Чори. — Мен мунга журъат қилолмасдим, оқсоқол. Мансаб денг, оқсоқол, мансаб деганинг ҳавоси одамни шер қилиб юборар!..

— Григурияннинг мансаби меникидан улугроқ эди, — деб камтарлик қилди Раим оқсоқол, — Бизнинг давримиз бир қизиқ давр экан. Энди ўйлаб ҳайрон бўласан. Бир гал жомлик Холбозоров раис ёнимга келди...

— Э, оқсоқол, Холбозоров раисни қўйинг, бугуннинг ғамини енг, бугунни денг, биродар! — Мулла чаққонлик қилиб унинг гапини бўғди. — Мана, ўғлигингиз катта мулла бўлди, оқ-қорани таниган, бошқалариям ўзларини ўзлари саришталаб юрибди. Шукр қилинг, оқсоқол!..

— Шукр қилдик. Энди шуларнинг бахтини берсин, деймиз-да.

— Ҳа, балли!

Мулла Чори Раим оқсоқолни чалғитишга улгурди, бахонада аста ўрнидан кўзгадди.

— Ҳассамни олинг, Тошпўлатбой, мен энди кетай...

Ғайбаров муллани дарвозагача кузатиб борди.

— Сиз лоақал номоз-помоз ўқирсиз, мулла бува? — дея йўл-йўлакай сўради.

— Икки йил бўлди, ўқияпман, нима эди?

— Бизникига камроқ келсангиз!

— Биз энди кекса одам, Тошпўлатбой, — деди мулла Чори. — Келмай қўйсан, оқсоқолнинг ўзиям ёлғизликдан зерикади.

— Отам кимлигингизни биладимиз?

— Билади, — дея киприк қоқмай жавоб қайтарди мулла Чори. — Билганда қандай, эски замон бўлса, у менинг нақ биқинимдан бешотар кўярди. Энди кеч, Тошпўлатбой, кексалик ҳаммани бирдай қилиб қўяди. Ким беҳроқ эканини ажратиб олинг-чи? Ажратолмай-сиз, ажратолмай-сиз.

Ғайбаров ўзини беҳузур сазди.

— Лоақал мен борлигимда келманг!

— Хўп-хўп, ўғлим. Лекин, башарти келсак, унда нима бўлади?

Ғайбаров чидаб туролмади:

— Итга талатаман!..

Муллани кузатиб, отаси ёнига қайтди. Ота ўғлининг авзойидан ниманидир сезгандай бўлди, саросимага тушди. Секин узр сўраган бўлди: ўзинг тушунасан болам, ёш деганинг бир тарафга кетган, энди тилни тийиб туришим қийинроқ, гапирмасам, четга сурилиб қолгандай бўлавераман.

Ўғил ўтинди: ҳеч бўлмаса, анави сассиқ мулла билан гаплашманг, ота.

Ота бир зум бошини эгди, лекин жаҳлини тиёлмади: ким билан гаплашсам ўзимнинг ишим, сен ўзингни бил, болам!

Ўғил айтди: кўрқоқсиз, ота, ўзингизни оқламоқчи бўласиз, сизга эшитадиган қулоқ керак.

Ота кўрқоқлигини инкор қилди: босмачи кўкрагимга бештиғини қўйганда киприк қоқмаган одам, келиб-келиб... нимасидан кўрқаман?

У ғазабланди, ғазоби ожизликка айланмоғига, кўкрагини очиб, бешотарнинг ўқи тешиб ўтган жойда қолган қора-қизғиш чандиғини кўрсатмоғига сал қолди!

Ўғил юмшатишга уринди: йўқ, ота, сиз ўзингиздан кўрқасиз, балки салгина уяласиз.

Ота тушунмади, баттар жаҳлланди: оқ қиламан! Мен ўлсам, сен кутуласан! Эзмалигим орингни келтирса, майли, мени жарнинг лабига чиқариб, отиб ташла!

Ўғил ожиз қолиб, йиғлагудай бўлиб гапирди: йўқ, ота, гапни камроқ қилсангиз бас, йўқса, ҳаммага кулги бўласиз!

Ота қулоқ солмади, ўз айтганида туриб олди: йўқ, отасан, болам, мен ўлсам, сенинг қулоғинг тинчиди!..

Шунда ўғил айтди: ота, ростдан ҳам айниб қолиб-сиз!

Ва ўзда ибодо ор қолмаганини сазди. Охири бахайр бўлсин, деб ўйлади, бахайр бўлсин.

Аслида ота айбдор эмасди — бор-йўғи қариб борарди, қариб бораётганини сезарди ва шуни унутмоқ истарди.

Кейин, бирор беш ой ўтгач, Раим оқсоқол шаҳарга келди. Эғнида раислик замонидан қолган кўк китель, оёғида сариқ хиром этик, бошида Мавлонбойнинг дўпписи, кечки маҳал кириб келди. Этигини ечмади, ерга тўшалган гиламни босиб ўтдию ўғли қўйган курсига ўтирди. Анча сукут сақлади, ўтирган жойига ҳеч кўника олмади, беҳузур бўлди. Ғайбаров ерга кўрпача тўшади. Раим оқсоқол кўрпачага ўтди, этигини ечиб, пойгакка отди. Лекин гап бари бир қовушмади.

— Уйдагилар тинчми? — деб сўради Ғайбаров.

— Тинч. Сенга салом айтишди.

— Саломат бўлишсин. Мендан ҳам салом денг.

— Мундай гаплашмасак, болам, — деди Раим оқсоқол. Сўнг ўғлининг кўзларига мунғайиброқ қаради. Ғайбаровнинг унга раҳми келди, юраги ачишди. Бехитёр ҳовли саҳнини, иккита тут орасига тортилган сим дорни, ўзининг гўдаклик пайтини эслади — отаси уни елкасида кўтариб юргувчи эди. Озиб кетибди. Фақат тишлари соғ, тишим то гўргача тушмайди, деб айтарди, тишлари соғ, бир қатор садафдай...

— Ишлаб юрибман, ота.

— Ростини айт, — деди Раим оқсоқол, — сенга шу ишинг ёқадими ўзи?

— Энди бунга ўйлашга кечроқ, ота. Асли ўзингиз айбдорсиз, китоб ўқирдингиз, қулоғим тагидан кетмайди... «Ровийлар андоқ ривоят қилибдурларким...»

Раим оқсоқолнинг юзи сал юмшади, чамаси, йигирма йил олдинги фароғатли дамларни эслади, юраги орзиқди, ўғлига меҳр билан қаради: яхши, болам, эслатганинг ўзи яхши. Лекин айтган гапи бошқа бўлди:

— Оз-моз йиғинсанг бўларди, болам. Мен ҳам қўлимдан келганча қиялпман. Улимлигим...

— Майли, — деди Ғайбаров. — Бир кўнглим, Галатепага қайтиб борсамми, дейман.

Раим оқсоқол бош чайқади:

— Йўқ, Тошпўлатбой, шу ерда қолганинг маъқул.

У ёқда кун кўришинг қийин, энди сен чиқиб кетган одамсан, қайтадан эл бўласанми, йўқми... Чўқиб ташлашади. Кулги бўласан, болам.

— Нера?

— Узинг кеч, дединг-ку? Бориб нима қиласан? Қўй, ўз ишингда қолма. Мен эрта тонгда кетаман. Йўл одамни чарчатди. Аввал билинмасди... Бир кунда қишлоқни соғинибман. Сен бир оз давлат орттиргин, кейин майли, борарсан...

— Пул йиғмаганингизга ачинасизми, ота?

— Уйлансанг бўларди, болам. Раимнинг боласи соқоли оқарганда уйланадими ёки бирор қусури борми, деб ўйлашяпти. Уйлан. Кетар чоғимда кўнглим тўқ бўп кетай... Бир пиёла чой бер, ўғлим. Узингдан гапир, дурустмисан, ошналаринг тузуқми?

— Ҳаммаси яхши, ота. Фақат кўп гапирамиз-да. Баъзан зерикиблар кетаман.

— Мен ҳам кўп гапирадиган бўп қолдим. Илгари оғзимдан гап чиқмасди. Қанча кам гапирсам, шунча кўп чўчишарди. Энди тилни тийиб туролмайман...

— Қарибсиз, ота...

— Аввал билинмасди, қарилликни бўйинга олганим билан, дармон бор эди, энди... Отам билан знам тушимга кириб чиқади. Тегирмоннинг бошидаги супачада ухлаб ётган бўламан, знам келиб уйғотади, бошимни силайди. Кўрқиб уйғониб кетаман...

— Мавлон нима иш қилаяпти? — Ғайбаров отасини чалғитмоқчи бўлди.

— Эски иши, мошинада қурилишга одам ташийди. Кечкурунлари бировнинг хас-хашагини опкелади. Қўй, деб айтдим, лекин қулоқ солмади, энди унинг рўзғори бўлак, хотини, болалари, майли, пул топсин, бўлмаса, хотинга беқадр бўлади... Асли кўнгил бермай олса бўларди, хотин деганинг аввал қовоғинга қараб туради, кўлни бўшроқ тутиб, манглайини силасанг, бас, ўзига қул қилиб олади. Сен уйлансанг, хотинга сир берма. Бир ривоят бор...

— Эсимда, эсимда, — деди Ғайбаров. — Эр битта қўйни сўйиб, халтага солиб кўмадию хотинига, одам ўлдирдим, бировга иси чиқмасин, дейди...

— Балли! Хотин бориб уни сотади! — Раим оқсоқол мамнун бош ирғади. — Дунёда сотқин кўп, болам. Қамбарни биласан, бағримда катта бўлган, номини ўзимдан кўпроқ еган. Лекин, вақти келганда, шуям мени сотган. Утган жума номозида Самарқанд бордик. Номозни охиригача ўқимадим, Тошпўлатбой, ярмига кел қарасам, ёнимда нокас Қамбар саждага бош уряпти. Чидаб туролмадим, худога у ҳам сиғинса, мен ҳам сиғинсам, кимнинг дуоси қабул бўлади?! Чиқиб жўнадим. Галатепалга етгунча сўкиниб бордим. Нокас Қамбар, ўзини отга судратган, отга судратиб, юз-бошини тилдирган, кийимини парча-парча қилиб, янтоқларнинг учига илиб кетган, кейин уни Қорабой отига ўнгариб келган: «Мана, Раим раис уриб мажжақлади, зўрға ўлигини сўраб олдим». Менинг ҳеч

нарсадан хабарим йўқ, уйда эдим, Очил Куч билан яна бир-иккита балоҳўр келган, шуларнинг хурматига зиёфат қилиб ўтирибман де, бу ёқда бу гап... Озгина камомадни шунга тиркаб, ўн йил берди, Очил Куч бир оғиз гап айтмади, ўғлим. Унинг гапига ишонишарди. Қамбарни урмаганини биларди, уйимда тузимни еб ўтирувди. Лекин Очил Куч бир оғиз тарафимни олмади... Мен энди нокас Қамбар билан ёнмаён ўтириб, худога топинаманми?! Тескари дунё, сув келтирган хору кўза синдирган азиз!..

— Балки, сизга бирон қасди бўлгандир, ота? — деб сўради Ғайбаров. — Узини отга судратибди, ўлиб кетишям ҳеч гап эмасди.

Раим оқсоқол жим қолди. Қамбарга нима ёмонлик қилганини ўйлади, кўнглига гумон солгани учун ўғлидан норози бўлди.

— Узини аямаган, ота, бир гап бор эканки, ўзини аямаган. Одам ёмон қасд қилмаса, бундай ишга қўл уриши қийин. Нафрати зўр эканки...

— Нафрат дедингми? Унда нафрат нима қиладди?! — деди Раим оқсоқол. — Ҳали сен мени ёлғончига чиқаришинг ҳам ҳеч гапмас. Нокада тузукроқ нафрат бўларканми? Унга пул беришган, ўғлим, нақ йиғирма минг санаб беришган. Санаб берган одамниям биламан, мени қаматишга қаматди, лекин ўрнимга ўтиролмади. Қамбар уларга бир ўйинчоқ бўлган. Биргина Холбозоровда ғирромлик кўрмадим. У билан сўкишиб ошна бўлганмиз. Жомнинг чўли кенг, ҳаммага етади, бизнинг Галатепалга қўш ҳайдамоқ бўлиб кўчиб чиққанда, раис ерни қизганган. Менга оти устиди сиёсат қилиб келди. Оқбўз деган яхши бир оти бор эди, улоққа бақамти келганда ўзи эгиларди, ақлли эди, тақимга олганингни сезса бас, учиб кетарди!.. Лекин унда раис билан тузук таниш эмасдик, менга дўқ уриб келди, мен ҳам сал қизишдим, кейин икков тузукроқ ўйлаб қарасак, ер юзи кенг экан, унга уч газ, менга уч газ, қолганларга уч газдан, ундан ортиб қоладигани қанча!.. У ўзининг жомлиги билан чўлнинг бир ёғини, бизнинг галатепалик мардум бир ёғини тилиб шудгор қилдик, унуми зўр бўлди, юз йиллардан бери қисир ётган ер, ҳар қовунлар битди, ширасининг зўридан пайкал бошида тарс ёрилиб кетаверди. Э, энди у вақтнинг ғайрати қани!..

Раим оқсоқол гапдан тўхтади, кўзларида ёнган орзумандлик бирдан ўчди, бошини бир чайқаб, ўзини шаҳарда, ўғлининг гул-қоғоз ёпиштирилган тўрт девори орасида кўрди. Кўнглига ғусса чўкди, хаёлга банди бўлганидан уялди, ўзини буд-шудидан айрилиб, кўчада қолган мусофирдай ғариб, беором сезди ва ўғлига сўз қотди:

— Чойингдан хабар ол, Тошпўлатбой, кейин мен бир мизғиб олай, эрталаб тагин йўлга чиқаман...

— Чарчабсиз, ота. Сарсон бўпсиз, шунча йўл, пулмул керак бўлса, хабар қилинг эди.

Раим оқсоқол унга гина билан қаради: гап пулда эмас, болам, гап дейдорда, сени кўриб қолай, дедим.

11. ХОТИРОТ

Ҳамма нарсадан ҳовли саҳнини эслаш осонроқ: тупроқсула, тепада бир парча осмон, саҳндаги икки туп тутнинг учларига қарамай иложинг йўқ, бошидан охиригача қарайсан ва тепада осмон кўринади; сўнг супанинг ғарб тарафидаги уй, унинг деразалари, девордан чиққан дудқувур, афсуски, хотирадаги манзарада ундан тутун чиқмайди — хотирот кўпроқ ёз маҳалига боғлиқ, ёзда тутун ҳовли буржидаги ўчоқдан чиқади; икки туп орасига тортилган сим дор, дорга илинган кийимлар, бир хилларидан, дейлик, чакмондан кўнғирсиқ жун ҳиди келади; кечки пайт, эпкин йўқ, тупроққа сув сепилган, кечки пайт экани шундан ҳам билинадики, ҳавода жун ҳиди аралаш иссиқ ва

нам ҳовур кезади, боғ тарафдан райҳон бўйи адашиб келади; отанинг ўнг елкаси, елкада ўтирган тўрт яшар болакай (бу — Ғайбаровнинг ўзи), боланинг сим дорга узатилган қўли, сўнг тутлар ва дордаги кийимлар силкинади, сустгина, боланинг кучи етгани қадар, баъзида улар сал кескинроқ силкинади — отанинг ҳам қўл узатгани билинади; тутлар ҳали ёш, нари борса етти-саккиз йиллик, таналари нозик, ҳали сим дорнинг учларидаги ҳалқа уларнинг энига мос, кейинроқ бориб тутларнинг танаси қийилади, кейинроқ бориб, улар сим дорни пўстлоқлари орасига ютиб юборади, лекин бунга ҳали кўп йиллар бор, кўп йиллар, хозирча, бундан йиғирма саккиз йил муқаддам ота

тўрт яшар ўғилчасини елкасига миндириб, ҳовли саҳнини айлантиради.

Идрок этилган туйғулар: баландлик сезгиси, ишонч.

Отанинг елкасига минган тўрт яшар бола ҳали жуда ишонувчан. Сўнграқ уни бир марта алдашади: бор, излагин, қулоғинг тушиб қолибди. Бола ҳовли саҳнида юриб, қулоғини излайди. Дарвеза ёнигача боради, лекин «йўқотилган» қулоқни тополмайди. Йиғлайди. Уни юпатишади, қулоқларидан — аввал ўнгидан, сўнг сўлидан секин тортишади: мана, қулоғинг жойида турибди, йўқолгани йўқ, мана, жойида. Бола ишонмайди, баттар йиғлайди, шунда унга ойна кўрсатишади, бола унга қараб, қулоқлари жойида эканини кўради.

Лекин бу хотирот — кейинги гап. Бола уни доим сим дор остидаги сайрлардан кейин эслайди.

Бир кун келиб, бола отасиз қолади. — отани турмага олиб кетадилар.

Сўнграқ у онасидан эшитади: ҳамма йиғлади, болам, отангни опкэтаётганда сен зор қақшадинг, раҳми келмаган одам қолмади, отангни опкетгани келган икки мелиса узоқроқ бориб турди, отанг сени ердан кўтариб олди, кейин менга айтдики, хотин, уйдаги арзийдиган нарсаларни қариндошларниқига элтиб қўйинглар, балки булар яна бир марта шилгани келишар, шунча олганим етар, ўзи устимга иладиган битта чакмон билан битта иштоним қолди! Отангни опкетишган кеча уйда қолган бир-иккита намати аммангниқига обордик, шу-шу, ҳаммаси аммангниқида қолиб кетди, отанг ор билиб сўрамади, амманг инсоф қилиб, менда шу молинг бор, деб айтмади.

Она бошқа кўп нарсаларни ҳам гапиради, лекин бола буларни эсда сақламайди. Ёлғиз бир ҳикояни у тузукроқ эслаб қолади. Бу ҳикояда улар: она, бола, унинг кичкина, ҳали кўкракдан айрилмаган гўдак укаси — уч киши бўлиб отани кўргани боришади. Гўдак шаҳардаги меҳмонхонада қимматбаҳо курсини (эҳтимол арзонроқдир, лекин она мудом қиммат, деб айтади — қишлоқи аёл, тузукроқ анжомни кўрмаган ҳисоб, ўзига нотаниш нарсаларни доимо қимматбаҳо ҳисоблайди) булғаб қўяди. Онага роса бақиривади. Йиғлабди, болам, деб эслайди у кейинчалик, сенларнинг ҳам эрларингни турмага тиксин, сенлар ҳам мендай бўлинглар, агар куним қаро бўлмаса, бу ер юткур шаҳрининг бошимга урармидим, ўзим истаб келимадим, тақдирнинг измида келдим, илоё мени қарғаган тилларинг узилсин!..

Она ўзи ҳам қарғанини сезмаган, йиғлай-йиғлай бошидаги шол рўмолини ечиб, бола булғаб қўйган курсини артган, баттар йиғлаган...

Она бир яхудий сартарошни мақтаб эслайди. Сартарош боланинг сочини бепул олади. Бола турмада ётган бир бечоранинг ўғли эканини сезгани, хизмат ҳақидан воз кечган. Сартарош — сал таъмагир, маҳбуснинг муштипар хотини ўла-ўлгунча ўзини алқаб эсламоғини истаган, чоғи.

Ростдан ҳам, она ўла-ўлгунча яхудий сартарошни мақтаб ўтади: мазҳаби бошқа, лекин ўзимизниқидан тузукроқ экан, сочингни олди, бир чақа сўрамади, пул узатсам, бошини чайқади, қўйинг, опа, деди, мендан бир яхшилик бўлсин.

Меҳмонхона эса фақат қарғишга қолади. У ҳалигача бор. Йиллар ўтиб, она ерга қўйилганидан кейин, Ғайбаров ўша шаҳарга келиб, меҳмонхонага кириваришда роса бир соат ўтиради. Маъмурилик дарчаси ортидаги семиз нўғой хотинни ўша, онани ранжитган аёлга ўхшатади, роса бир соат меҳмонхонага бола кўтарган қишлоқи хотин кириб келишини кутади — токи у бола тизилиб турган юмшоқ курсиларнинг ҳаммасини булғасин, гиламларни, буткул меҳмонхонани булғасин, лекин Ғайбаров қишлоқи хотинни тўққир этгани қўймайди, курсиларни нўғой хотиннинг ўзига арттиради, агар у артмаса, мажбур қилади.

Ўталмай қолган бурч ҳар доим шундай аламли бўлади.

У онасининг шол рўмол билан курсини артганини кўргани аниқ, лекин ҳеч эслай олмайди. Онаси бошқа пайтларда одмироқ латта билан укасининг ортини

артганларини эслайди, лекин унинг қўлида шол рўмолни тугиб турганини тасаввур этолмайди. Биладики, шол рўмол ҳали оҳорли бўлган, онаси уни мусодарадан асраб қолган, кейин бошига ўраб, турмадаги эрини кўргани борган, меҳмонхонада ўғли булғаб курсини тозалаб артиб, рўмолни ахлат қутисига отган, сўнг у, қишлоқи хотин, шаҳарда бошини очиб юрган: хонумони куйгандай юрдим, болам, сочимга кул сепмаганим қолди.

На яхудий сартарош, на маъмур хотин Ғайбаровнинг эсида сақланган.

Она ҳайрон бўларди: кўрувдинг-ку, болам, сартарошхона турманинг нақ манглайида эди-ку? Жория хотин бақирди, овозидан сен боёқиш кўрқдинг, этагимга ёпишиб олиб роса йиғладинг, мен ҳам сенга қўшилиб йиғладим... Отасизлик ёмон, болам, хайрият, сенки тезроқ келди. Берган ўн йил муддатини тўлдириб ўтирса, ҳолимиз не кечарди? Хўрлик, хўрлик дегин, болам!.. Шуларни айтарию кўзларидан секин ёш оқарди.

Баъзида у кулиб ҳикоя қиларди: ҳаҳ, бу укангми, болам, аввалбошдан шундай эди, бир марта шаҳарнинг мусофирхонасини булғаб қўйган.

Юзда кулги, лекин кўзлари жиққа ёш. Чамаси, унга «мусофирхона» сўзининг ўзи кифоя қиларди.

Энди ғалати туюлади: бир куни, яқшанбада, яқшанба эканини бола яхши эслаб қолади, негаки, маҳаллий гаёй ва девоналар Галатепада фақат яқшанба кунлари пайдо бўларди, Норбой вали, қўлида бир тутам сўлидан равоч, афт-башараси косовдай қоп-қора, таёғини дарвозадан ташқарига ташлаб, елкасида егулик солинган тўрва, ичкари кирди, тутнинг соясида, эрталаб қув пишгандан сўнг қолган ялпиз поялари устига чиқди, лекин ялпиз нам эканини кўриб четга, қаттиқ ер устига чордана қуриб ўтирди, жулдуз чопони барларини қўлига олиб, оёғига илашган қатиқнинг зардобини арди ва бундай деди: «Тараддудингни кўрабери, кеча йўлга чиқди».

Она ишонмади. Фолбин кампирларга ром очиравери бечоранинг юраги олинган эди. Бир хаёли девона чолни қувлаб солмоқ ҳам бўлди, лекин алланечук юмшади, бир қўлида кичкина бола, униси билан каттасини бошлаб келди ва девонага айтди: «Тупуринг, девона бува, ўғлим сизга ўхшаган вали бўлсин».

Норбой вали олти яшар боланинг оғзига тупурди: «Йигирмага кирганда Хизрни кўрасан, болам».

Девонанинг гапи рост чиқади, ота турмадан қайтади. Ўша кунлардан эсда қолгани: сариқ бошмоқчалар, янги, ғарчли, тагчарми майин-у, лекин ғарчли бўлгани жуда қувончли; бир жуфт ироқи совун, ҳиди ўткир, ёқимли, узоқ ўлкалар хаёлидай сирли, устидаги қозоғига чиннигул расми солинган; қалин муқовали китоб, ички бетиде суратлари бор, уларда қандайдир баланд ва учли бинолар тасвирланган, кейин кўл ва қайиқлар, қайиқлар соҳилдаги қозикларга боғланган, уларнинг устида дарахтларнинг эгилиб турган шохлари, лекин бола ҳали китоб ўқиёлмайди, укаси билан икки-уч кунда йиртиб адо қилади, фақатгина китобнинг ғалати номи эсида қолади — «Сўна». Бу ном болага кулгили бўлиб туюлади, у ҳар куни чошгоҳда кўчага чиқиб, тўдасидан қочган сигирларни гузар бўйлаб зириллатиб қувлайдиган подачининг сўкишларини эшитади: «Энангни палон қилай, сўналар!» Кейинроқ бола бу китобни ўқийди, ўқиб бўлгач, хилватда ўтириб йиғлайди, ундаги гапларнинг ҳаммасига ишонади, бу китобни бутун умрга севиб қолмоғини ҳам сезади, лекин бари бир, ўша — отаси келтирган, укаси билан ўзи икки-уч кунга қолдирмай йиртиб отган китобни соғинади, назарида, ўша китоб, муқоваси ичига учли бинолар, кўл, қайиқлар, қайиқ устига энгашган дарахтлар тасвири туширилган китоб бошқача кўринади, яхшироқ, қизиқроқ туюлади.

Лекин булар ҳаммаси кейин...

Ҳозирча бола сариқ бошмоқчаларни оёқларига илиб, қир бағридаги сўқмоқларда роса югуради. Сўқмоқлар қумли, яқиндагина ёмғир ёғиб ўтган... баҳор... ўтлардан, қўзигул, қўзиқулоқ, гулиқайрағочлардан бошмоқларга, шими почаларига шабнам сач-

райди; тиззагача жиққа ҳўл, ер сирпанчик, сўқмоқдан югурганда йиқилади, тиззалари шилинади, туради, йиғлагиси келади, лекин йиғлаб бўлмайди — атрофда одам кўп. Катталар, кичиналар, қишлоқнинг бор одами кўчиб келган. Ҳовлида иккита дошқозон осилган, уларда бўрдоқиларнинг устихони қайнамоқда. Бугун — тўй. Кимсан, Ғайбаров раис қайтиб келган. Ҳамма уни кўргани йиғилган, ҳамма хурсанд, унинг олти яшар ўғилчиси бошқалардан ҳам хурсандроқ, негаки, унинг оёқларида сариқ бошмоқчалари бор, бугун унга бошқа болалар ҳавас билан қарашади, шунчалик ҳавас биланки, улар ҳам оталари Раим оқсоқолга ўхшаб турмага тушмоғини, кейин у қайтганда мана шундай катта тўй бўлмоғини орзу қилишади; ҳамма унга ёқишни истади, мана, биттаси, ҳисобчининг ўғли уч гилдиракли велосипедини келтириб тутди: ма, минақол, сен минсанг, отам уришмайди, ана, отамнинг ўзи қараб турибди; ҳисобчи илжаяди, сариқ бошмоқчали бола велосипед эгарига ўтиради, ҳисобчи тагин илжаяди, шу зумда у ўғлининг манави сариқ бошмоқчали бахтиёр бола билан ошна бўлишини истади, ким билсин, балки улар ошна бўлишмас, лекин сариқ бошмоқча кийган бола, кейинчалик исломшунос Ғайбаров, велосипедини берган болани ва унинг хушфёъл отасини бир умрга эслаб қолади, негаки ҳозир у отаси қайтиб келганидан хурсанд, ҳозир дунё унга жуда кенг ва ёруғ; мана, сариқ бошмоқчали оёқлар велосипеднинг кичкина педалларини босди, гилдираклар аввал секин, кейин тезроқ, сўнг яна тезроқ айландию қир этагидаги сайхонлик бўйлаб кеза кетди...

Кечқурун одамлар тарқаб, ўзлари қолишганда ота олти яшар ўғлини яна елкасига миндириб ҳовли айлантди. Ёлғир шивалаб турарди. Сим дор бу гал тарангроқ туюлди. Сариқ бошмоқчалар отанинг устидаги тўнни лой қилди, бола оёқларини тепароққа кўтарди, лекин ота уларни маҳкам тутиб тўнига, юзларига ишқади: «Кўябер, ўғлим, отаси бошқа тупроқдал.»

Ота тупроқни шундай деб атади. Ундан жирканмади. Уша кеч сариқ бошмоқчали бола отасини қатиқ яхши кўрди. Уша кеч у бахтли эди.

Раим оқсоқол ўғлини елкасига миндириб, ҳовли айлантган пайтини тузукроқ эслаб олмасди: қани, эслат, ўғлим, балки ёдга тушар.

Ғайбаров эслатади, лекин у кунлар негадир отанинг кўнглида ўғил истагандай жонланмайди.

Унинг ранжиганини кўриб, ота гапни дудмалроқ қилади: қандай эсдан чиқсин, ўғлим, сен унда гўдак эдинг, гўдак эдингки, мен сени елкамга миндириб юрганман-да, энди сенинг болангни кўтариб юрсам дейман...

Ғайбаровга отасининг эслаб олмагани алам қилади. Лекин ота унинг эътиборидан хурсанд, кексалик чоғида юққан муштипарликни итқитиб ташлаб, дадил гап бошлайди: сизларнинг борингизга шукр, ўғлим, сен бағримдан узилган бўлсанг ҳам, бари бир, бағримдасан, бу ёқда укаларинг, тўрт бирдай одамсизлар. Бир, вақтлар, икки ўғлим ўлиб, қизларим омон қолганида, Салим қароқчи, занғарнинг ташлаган қадамидан ўғил унарди, ҳуркитмасанг санаб бўлмасди, шу Салим қароқчи айтган эканки, мен ўлсам, ўрнимда қанча Салим қолади, Раим ўлса, ўрнида уйининг вайронаси билан уни қўриқлайдиган битта оқ кўппаги қолади. Оқ итим бор эди, ўғлим, менга бир гал Пиримқул молия бурнимдан баландроқ гап қилганида шу ит келиб, шартта бўғзидан олган, мен ҳайҳайладимки, бўғзини бўшатди, бўлмаса — қўймасди, нақ ғажиб ташларди. Э, болам, кўп ақли ит эди, менинг қовоғимга қараб турарди, кўнглим қоронғи бўлганда ялоқча қарамасди. У пайтда сизлар йўқсизлар, иккита қиз ҳам бировнинг ҳасми, бир кун келиб учади-кетади, одамлар шу оқ итни менга ўғил қилиб тақшиган... Кейин, сизлар тузилгандан кейин ҳам, шу итни сизлардан кам кўрмадим. Одамлардан ситам едим, лекин ундан ёмонлик кўрмадим...

Раим оқсоқол иккала оёғи билан ҳам кечаги кунда туради, бу тарафга ҳатлашни истамайди. Бугунги кунда унинг бирор минг сўм ўлимлик пули бор, кафанлиги бор. Бугунги кунда унинг қиладиган иши қолмаган ҳисоб, бугунги кунда ўлмоғи мумкин, ҳолос... Раим оқсоқол ўлимдан деярли оғиз очмайди, уни жимгина кутган маъқул, балки, омади келса, мўлжалидан икки-уч кун ошиқроқ яшар, агар яшамаса...

У бугунги кундан гапирганда ҳам ўтмишни эслагандай бўлади. Дейлик, бундай гап қилади: Тошпўлатбой ўғлим, шу Очил Куч буванг Ойпарчага уйланса нима бўларди, а? Уйинг куйгурнинг тилласи бор, Очил Кучга шу нарса ҳеч уйқу бермайди, тилла дегани ёмон нарса-да, одамни уйқудан айиради... Панжи ўғрининг бор давлати шу хотиннинг қўлида қолди, менинг қилганим — Кучни қайраганим, бўлмаса, Панжи қайтиб келиб, нақ елкамдан пичоқ санчарди. Куч уни отди, тилланинг бариси Ойпарчада, энди Панжининг уруғ-аймоғи ўчоқ айланиб мени қарғайди.

Бу жуда бир қизиқ ҳалқа: Очил Куч Панжи ўғрини отиб, Ойпарча кампирни бадавлат қилган, Раим оқсоқолни муқаррар ўлимдан асраган, кейин, Раим оқсоқол тирик қолиб, ундан Тошпўлат Ғайбаров яралган ва энди Тошпўлат Ғайбаров Ойпарча кампир ва Очил Куч ҳақида ўйлайди, ўйлайдики, Ойпарча кампир отани яхши кўрганидан қариндоши Панжи ўғрини сотмаганда, Раим оқсоқол ўлими муқаррарлигини сезиб, Очил Кучга пишанг бермаганда, Очил Куч гуппилик қилиб, Панжи ўғрининг нақ энасидан отмаганда, балки у, Тошпўлат Ғайбаров, бу дунёга келмаган ҳам бўларди. Узвийлик бордек, лекин бу узвийлик шунчалар соддаки, бадинингга титроқ киради, дунёда нақадар омонат эканингни сезасан.

Аслини олганда, Раим оқсоқол айтадиган гапларнинг сабаби оддий. Улимлик деб йиққан бирор минг сўм пули унга оздай кўринади, у ноилж Ойпарчани, унинг афсонавий хазинасини ўйлайди, ачинади: нега мен даврим келганда давлат орттирмадим, ахир қанча мол, қанча пул қўлимдан ўтди, қанча одамни боқдим, энди келиб... Кейин у ўзини овутади; бундан чиқди, мен ҳасис эмасман, дунёга ҳирс қўймадим, худо бўлса — шунда Раим оқсоқол худонинг борлигига жуда ишонгиси келади — агар худо бор бўлса, ўзи ҳисобга олади.

Унинг кўнгли ғарибгина ғурурга тўлади: мен дунёни менсимай яшади, бошга тушганини кўз кўради, майли, кўрамиз, ҳаммасини кўрамиз.

Шундай кезларда Раим оқсоқол чиройли бўлиб кетади. Эски пайтларга, ўша, дамида ош пишган кунларга қайтгандай, юзида ҳаёт барқ уради!

Афсуски, бундай дамлар кун сайин сийраклашиб боради. Гўёки унинг хотирида вақт музлаб қолгандай. Унга негадир Ойпарча кампир бахтлироқ бўлиб туюлади. Раим оқсоқол уни ўша пайтдаги қиёфада кўради, унинг учун Очил Куч ҳам қаримаган, гўё Панжи ўғри ҳам куни кеча отилгандай, ёмони шуки, уларнинг бирортаси ҳам қаримаган, лекин у ўзининг қартайганини туяди, томирларида қоннинг кун сайин сустроқ оқишини, мушаклари илвираб бораётганини, териси юпқа тортаётганини сезади, лекин ҳаёли, ҳаёл, ҳаёл деганин... эҳ-ҳэ!.. Унга тутқун бўлган яхши! Ҳаёлда сен қуш бўласан, унча-мунча қуш эмас — нақ сор бургут! Учасан, учасан, ҳаволаб-ҳаволаб учасан, номард дунёнинг бошидан адоғигача кезиб чиқасан!..

Энди унинг олдига одам кам келади. Энг кўп келадигани — мулла Чори. Яна бир-икки одам келади. Раим оқсоқол, синашта бўлмагани учун, улар билан бошиқ, иззатини билиб гаплашади, кузатгани чиқмайди, ўтирган жойида ҳўшлашиб, ўғилларига буяради: «Меҳмоннинг узангисини бос!» Базида, сал орбўроқ меҳмон бўлса, манзират қилади: «Утирсангиз бўлард, яна озроқ отамлашардик, кун ғанимат, бу ёғиям оз қоляпти...»

Мулла Чори меҳмон эмас — мижоз, доимий мижоз. У Раим оқсоқолнинг ҳикояларини эринмай эшилтади. Бу ҳикоялар узун, ҳеч адоғи кўринмайди, қанча кўп гапирсанг, шунчалик айбдор бўлиб кўринасан,

ҳаммаси ўз вақти учун тўғри экан, энди баъзи ишлар кулгили туюлади, лекин у пайтлар ҳамма нарса жиддий эди, айтайлик, уни тафтиш қилгани Бошлиқ келган, кейинчалик бу одам Катта Бошлиқ бўлди, лекин у пайтда кичикроқ эди, шунинг учун ҳам Раим оқсоқолнинг устидан ёзилган шикоятни ўзи келиб текширган, аввалига қовоғини очмаган — шикоятнинг залвори бошб турган, Бошлиқ машинанинг кабинасида, Раим оқсоқол тепада, иккови Галатепанинг бу бошидан нариги бошига жунашган, йўлнинг бирор ярмидан ўтгач, қишлоқнинг уй-жойлари, боғ-роғларини кўриб Бошлиқ машинани «сақлаган» ва телага, Раим оқсоқолнинг ёнига чиққан, кейин айтган: кечирасиз, ўртоқ Ғайбаров, мен аввал ишонмаган эдим, сизни нақ худо, худодай ҳукм юритади, деб айтишган эди, энди билдим, сиз ростдан ҳам Галатепанинг жонкуяр худоси экансиз, раҳмат сизга, шунча обод жойларни кўрсатдингиз!

Шунда Раим оқсоқол камтарлик қилади: йўқ, ўртоқ Палончиев, сиз аввал одамлар билан гаплашинг, балки, мендан норозилар бордир.

Бошлиқ айтади: мен гаплашдим, орқаваротдан ҳам суриштирдим, сал писмиқлик бўлгани рост, лекин ҳақиқатни билиб олдик, Галатепага кўп хизматингиз сингбди!

Раим оқсоқол тагин камтарлик қилади: йўқ, ўртоқ Палончиев, бизнинг Галатепа ҳам дунёнинг бир чеккасида эмас, бу ерда ҳам шўролар ҳукумати ва партия иш юритади, уларнинг йўли билан менинг йўлим бир, ҳаммамиз ҳам халққа омонлик тилаймиз.

Раим оқсоқол доим ўзини салгина холисроқ олиб гапиради. Бунинг сабаби аён: у коммунист эмас, негаки, саводи камлигидан бирор марта қўлига ариза тўтиб бормаган, ўзини нолийқ санаган, андиша қилган. Лекин унинг содда, қишлоқларга хос андишасига кўпчилик тушунмайди. Бировлар унинг устидан кулади: нафингизни билмайси, оқсоқол!.. Бундай одамларни эса Раим оқсоқол тушунмайди. Бир нарсага аниқ ишонади — у Галатепага раис, Галатепага ундан бошқа одам раислик қилолмайди, усиз Галатепа учун ҳеч қандай равнақ йўқ, шу боис, мактаб кўради, касалхона кўради, кўприк кўради, ҳашар йўли билан, гоҳида фирмомлик қилиб, Холбозоров раисга ўхшаган қалинроқ жўраларининг колхозига аталган пуллардан юлиб, шошилиб, гўёки эрта-индин ўладиган одамдай, баъзида тузукроқ ўйламасдан, нимадир қилиб қолиш учун, бошдан-оёқ ташвишга кўмилган, тиним билмай елади, югуради, бақириб-чақиради, алдайди, отанг яхши, энанг яхши, дейди — токи истаган нарсасини ундирмагунча қўймайди. Галатепа — Раим оқсоқол учун ернинг киндиги. Шаҳарларнинг кўркию кибрини кўрганда афти буришади, Галатепанинг тўпориқ эканини билади, лекин шу ондаёқ қишлоқнинг боғ-роғларини, мол-ҳол билан тўла кўраларини эслайди, кўнгли яна ғурурга тўлади: буларнинг бариси меники, менинг Галатепам, менинг одамларим! Қизиғи шундаки, у мансабинини қадрламайди. Мансаб унга омонат экани аниқ, қандай келган бўлса, шундай кетади. У мансаб, мансаб нима, у бахш этган фаоллик нечоғлиқ зарур эканини ҳали пайқамайди, кейин, эгардан тушиб, бекор, бировга кераксиз, эзма, зерикарли бўлиб қолишини билмайди. Унинг билакларида кучи кўп, умри ҳам узоқдай, ҳозирча у эртанги кунни ўйламайди, ўзининг одмигина фахри — саводсиз бўлатуриб, аъзолик дафтарида, катта, етти минг жонли Галатепани идора қилмоққа етган ўқуви билан овуниб юраверади.

Галатепа Раим оқсоқолга узоқ вақтларгача кўниқолмайди. Узоқ вақт унга, эзилган, бировга сўзи ўтмайдиган исқирт батрак — Ғайбар соқовнинг ўғлига олтинчи бармоққа ёки лўлининг айнига қарагандай эрмаклар қарашади, кейинроқ, Раим оқсоқолнинг росткам давр сураётганини кўриб, ноилож кўниқишади, секин-секин уни Ғайбар соқовдан фарқлаб гапира бошлайдилар, сўнграқ бориб, бу фарқ қайтадан йўқолади — Ғайбар соқовни бир карра унутиб, янги бир сифатда, яъни, Раим оқсоқолнинг бўшангроқ отаси деб иззат қиладилар, ҳатто унинг аждодлари Хуросон та-

рафдан қул бўлиб келгани ҳам унут бўлади. Раим оқсоқол отасига унчалик ўхшамайди — уқувлироқ, ақллироқ, отасидай мискин эмас, ҳатто ўзини қайсидир маънода ягона санашга ҳам журъати етади. Лекин ота-мерос соддалик ва тўпорилик унинг қониди бари бир қолаверади. Раим оқсоқол тахта минган қал сингари адолатли ва камтарин бўлишга уринади, шу сабаб, бировлар унинг наф билмаслигидан кулади, бировлар унинг саводсизлиги ва шунинг касридан сал қимтиниброқ юришидан ҳам бир қусур ахтаришади, ҳатто бу қусурни топишади ҳам, дейлик, Раим оқсоқолнинг раислигига яқун ясалган суд мажлисида, у ўзининг айбига тушунмай, бор савлатини йўқотиб, бошига сўйил тушгандай гарангсиз, чор атрофга ҳайрон боқиб, каттаю кичикдан гадо янглиғ шафқат кутганида, темирдай қаттиқ ва совуқ овоз билан сўроқ сўрашади:

«Нега аъзо эмассиз?»

Раим оқсоқол тўғрисини айтади:

«Ўзимни нолийқ санадим».

Таҳдидли бир сукутдан сўнг яна сўрашади:

«Бундан чиқди, сиз нолийқ эканингизни ўша пайтдаёқ ўзингиз ҳам пайқагансиз, шундайми?»

Раим оқсоқол гапнинг қаёққа кетаётганини сезади, ғазаби келади, лекин бор журъатини йиғиб, ўжарлик билан (ўладиган ҳўкиз болтадан тоймас!), тўғрисини айтади:

«Саводим кам эди, ўзимни нолийқ санадим».

Ҳукм чиқаришади:

«Асли кўнглингиз ҳалол бўлмаган!»

Кейин расмий ҳукм ўқилади.

Сўнг бошқа ҳукмлар, аниқроғи, ажримлар: умумий ажрим, хусусий ажрим ва ҳоказо ажримлар, мусодара, диққатни жалб этиш, эътиборни қаратиш...

Қамоқ ҳақида оқсоқол кам гапиради. Турмада қандай савод чиқаргани ҳақида икки-уч ҳикояси бор, уларда бир эшон тўғрисида гап кетади, дам солаётганда бирор аёлга илкисроқ қўл теккизганини ёки муридларидан ортиқча назр-ниёз олганини, ишқилиб, айбини топиб қамашган. Эшон билан собиқ раис бир бўлмада истиқомат қилишади. Раис унга босмачиларни отганидан, эшонларни қулоқ қилганидан гапиради, эшон бўлса, раисга савод ўргатади. Эшон барча муаллимлар каби нолиброқ гапиради: кўп китоблар йўқ бўлиб кетди, Раим афандим, дейди, кўп яхши китоблар араб алифбосида ёзилган касридан ёқилди, ўз кўзим билан кўрганман, Раим афандим, Арасту билан Навойини ҳам ёқилган, уларнинг кимлигини билмай, ҳатто китобнинг жилдига тузукроқ қарамай ҳам туриб ёқилган, гўёки хурофот деганлари зеру забарга жо бўлгандай, нимасини айтасиз, Раим афандим, сиз бу имлони ўрганинг, ўғлингизга ўргатинг, кейин сизни саводсиз деган одамнинг юзига туфланг, савоби тегади, кўзи очилмаган кўчкваччадай ўлиб кетмайлик, Раим афандим, энди мана, дорилзамон бўлди, бойкамбағал йўқ, менга ўхшаган бир-икки унсур ҳам ҳадемай дунёни сизларга бўшатиб беради, бу ёғи сизларники, бу ёғини сизларгаю худога топширдик.

Эшон кўп гапиради, унинг ваъзларида чалқаш фикрлар кўп, баъзида у ўзига ўзи қарши боради, баъзан шундай юксакликларга парвоз қиладики, Раим оқсоқол беихтиёр илжаяди, у билан бир бўлмада ётган, ичгани ёвғон шўрваю қайноқ сув бўлган маҳбуснинг лафзидан бундай ғалати гаплар чиқаётганига ишонмайди, ишониб шаккоклик бўлиб туюлади, ишонсанг, негадир, хўрлигинг келади, шу боис, у кўпинча бошини буркаб, ўзини ухлаганга солади. Эшон кўп ўқиган, кўп нарсаларни билади, бироқ унинг қўллари нозик, бармоқлари нозик, умрида қор курамаган, гўнг курамаган ёки, Раим оқсоқолга ўхшаб, миллиқнинг тепкисини босмаган, эшон — пўк, бўш, унинг чатаноғи тердан ачишмаган, кети от эгариди қадоқ бўлмаган, турмуш-ни билмайди, буғдойнинг қачон экилиб, қачон бошоқ бойлаши унга қоронғи, у фақат еган ва ичган, дуосини ўқиган, лекин тақдирни қарангки, у билан Раим

оқсоқол бир бўлмада бир ҳаводан нафас олишади — турган-битгани адолатсизлик!

Аммо баъзида эшоннинг гаплари қизиқроқ ҳам туюлади. Раим оқсоқол унинг ҳам одам эканини, ҳақиқатни гапирмоғи мумкинлигини тан олишга мажбур, гоҳида у ўйланиб ҳам қолади, дейлик, ўша китоблар ҳақидаги узундан-узоқ нутқдан сўнг, умр бўйи ғоз турган қадрини сал эгишга тўғри келади, шунда аста сўзлайди: «Гапингиз рост, эшон, мен ҳам бир қоп китобни кигизга ўраб кўмувдим». Эшон ҳамдардлик билан сўрайди: «Қулоқ қилишларидан кўрқингизми?» Раим оқсоқол кулади: «Мен ўзим кўлоқ қилардим, эшон!»

Турмада, Тошкентга яқинроқ, устидан тутун аримай-диган бир шаҳарчада Раим оқсоқол икки йилу бир ой ётади. Ўзини дадил тутайди, ўн йилга кесишдиими, энди шуни мўлжал қилиш керак, деб ўйлайди, кучини, жонини аяйди, бошқаларга ўхшаб ариза ёзиб шикоят қилгани юзи чидамайди, ор қилади — ўзининг айбдор эмаслигини билади. Кунлари жуада секин, худди эшоннинг ривоятларидек имиллаб кечаверади. Эҳтимол, у бегуноҳлигига суяниб, эҳтимолки, шу туйғунинг қасдига, қолган саккиз йилни ҳам турмада ўтказиши мумкин эди, лекин иттифоқо бир вақтлар Галатепега шикоят юзасидан келган бошлик, у пайтда сал кичикроқ, энди Катта Бошлик қутилмаганда Галатепани эслайди, чамаси, ўтмишини ўзича бир сидра тафтиш қилиб, яқун ясамоқни, кейин буткул бошқача, янада яхшироқ, Катта Бошликча муносиб фаолият бошламоқни ўйлайди, шунда хотираларнинг бир чеккасидан Галатепе ва унинг раиси қалқиб чиқади, раиснинг турмада эканини эшитиб, Катта Бошлик ажабланади: «Сергайрат, тўғри одам эди, яхши иш бўлмабди». Унинг талаби билан қайта текширув бошланади. Раим оқсоқол кўникиб қолган руҳсиз, рутубатли кунларнинг бирида унинг устидан иккинчи марта ҳукм чиқарилади, бу гал ҳам республика номидан, аммо ҳукм энди одатий тантанаворлиги ва салобатидан маҳрум, энди унда кўпроқ хижолат оҳанги сезилади:

...СУДЛАНМАГАН ҲИСОБЛАНСИН

Раим оқсоқол ортиқча шов-шувсиз турмадан чиқади. Уни Катта Бошлик чақириб, хунук англашилмовчилик учун узр сўраган бўлади: мен сизни мукофотга тақдим этган эдим, ўртоқ Ғайбаров, суриштириб кўрсам, сизни у ёқда, дейишди. Гуноҳингиз йўқ экан, ма-на, чиқдингиз. Лекин энди мукофотни қўйиб турамиз, ўзингиз тушунасиз, шунча гапдан кейин мукофот бер-сак, мазаҳ қилгандай бўламиз.

Раим оқсоқол Галатепега руҳи кўтарилиб қайтади. Орадан бирор ҳафта ўтар-ўтмас, райижроқўмдан одам келиб, ундан раисга муовин бўлишни сўрайди: ҳозирча шу ишни банд қилиб туринг, ўртоқ Ғайбаров, у ёғи-

ни кейин ўйлашиб кўрамиз. Колхоз раиси ҳам уяла-уяла шу илтимосни такрорлайди: сайловгача сабр қиласиз, оқсоқол, мен ўзимга бирор мўлжал топай, шусиз ҳам сизни раис, мени муовин ўрнида кўришади. Раим оқсоқол бунчалар иззатни кутмаганими, меҳри ия-ди ва айтади: қўй, ука, мен давримни сурдим, бирор ҳосилотликми, бошқами, кичикроқ амал топиб берсанг бас, тагимда битта улов бўлса, бозор-ўчарга ми-нарман, бу ёғи болалар ҳам одам бўп қолди...

Бошқа яна кўп одам келади, кўп марта амал так-лиф қилишади, лекин Раим оқсоқол оёқни маҳкам ти-раб туриб олади: йўқ, бизники бўлди, энди ёшларнинг омадини берсин...

Буларни эслаш Раим оқсоқолга ёқади, у ўзига ўзи тоғ бўлиб кўринади: дунё аввалига ундан юз ўгирди, кейин яна орқасини тутиб келди, аммо энди Раим оқсоқолнинг ўзи юзини четга бурди! Кўнгли фаҳрга тў-лади!

У бошқа тузукроқ мансабга минмади. Бола-чақаси-нинг ёнида, оёқни узатиб яшайверди. Эски китоблар-ни ўқиди. Шунда мулла Чори ялтоқланиб келди: са-водингиз зўр бўпти, энди муллалик қилинг, раис. Ра-им оқсоқолнинг жаҳли чиқди: бундан бошқа ишла-рим ҳам бор, муллалик қилгунча, кулбет эшагимни қаш-лаганим дуруст, дунёни худо яратган-у, кейин уни муллаю эшонлар аралашиб бузган, мен, агар гаплаш-сам, битта худо билан гаплашаман.

У муллани итдай қилиб ҳайдайди, мулла эса қайтиб келаверади, Раим оқсоқол ҳайдайди, мулла тагин кел-лади. Кейинроқ, Раим оқсоқол сал ўрганиб қолганда мулла Чори эски гапини такрорлайди: бекор ўтир-манг, раис, биз билан юринг, тўй-маъракада ёнма-ён ўтирайлик, мулла ҳисобига ўтинг, сизнинг билганингиз ҳам оз эмас, ана, Соат сайис ҳам никоҳ ўқиб, ҳар тўйдан йигирма сўм пул билан битта кўчқор ундирап-ти!..

Раим оқсоқол бари бир унамайди: худо берсин!..

Мулла Чори хафа бўлади: биз гадолик қилмаяпмиз, раис. Элнинг удуми кўп.

Раим оқсоқол кулади: мен ҳам гадойлик қилмай-ман, ўлсам ўларман, ўлиб бекафан қоларман, лекин сассиқ гапга аралашганимни кўрмайсиз!

Вақти келиб, Раим оқсоқол ёлғизланиб қолади, эн-ди унинг ёнига бошликлар келмайди, маслаҳат сўрай-диганлар ҳам сийрак, ўзи ва ўтмиши, бир-иккита ҳан-гоматалаб чоллар...

Ва у бир кун кўрадики, ёстиққа ястаниб олиб, фа-қат кечаги кундан нақл қияпти: Пан жи ўғри ка э-зоб эди, Очил Куч ўлгудай ҳовлиқ-ма, Ойпарча ўтакетган айёр хотин...

Раим оқсоқол эринмай гапирди. Эзмалик қилаёт-ганини ўзи ҳам сезади, лекин жим қолишдан кўрқади, гўёки сўздан тўхтаса, уни буткул унутиб юборишади. Унут бўлишни истамайди — гапирди...

12. БИР КҮН АВВАЛ

Ниҳоят, Ғайбаров излаганини топди. Излагани ай-нан шу жойдан чиқишини ўйламаган эди, таваккалига чўкич урганида тупроқ қатлами ўпирилиб тушдию зимзиё ўра тубида нимадир йилтирагандай бўлди. Юра-ги тез уриб, кўзларини чирт юмганча ўрага қўл тикди, қўли совуқ маъданга тегди, олиб кўрса, худди излагани — аёл ҳайкалчаси, қанотлари ҳам бор, ҳақиқий маъ-буда! Жомасию бошдаги жиғаси юнонча, юзида ҳинд маъбудларининг осуда ўйчанлиги. Қадимий Бақтрия санъати. Бақтрияда Эллада ва Гандхара таъсири кучли эди. Ғайбаров маъбуданинг шаклу шамойилида кушон-ликларга хос белгилар топмади. Демак, ҳайкалча жуда қадимий. Автор Тошкентни Кушон империясининг ши-молий сарҳади десак, маъбуда эрадан олдинги учинчи асрдан берида яратилган эмас, негаки, кушонийлар бу тарафларга милоддан икки-уч аср аввал силжиган.

Чуқурдан ирғиб чиқиб, чодир тарафга чопди. Зами-ра соябон тагидаги курсида ўтириб кўзи илинган экан, Ғайбаров овозининг борича қичқирди:

— Яшасин Ғайбаров! Дунё тургунча турсин!

Замира чўчиб тушди, кўзларини ишқалади. Ғайба-ров, қўлида маъбуда, қизни ердан озод кўтарди, маҳ-кам бағрига босди, юзу кўзидан ўпди.

— Топдим, Замира! — деди. — Топдим, ахийри топ-дим!..

Қизнинг юзида оғриқ кўринди — ҳайкалчанинг қа-нотлари белига ботган эди. Лекин Ғайбаров уни қў-йиб юбормади.

— Кундошлик шундай оғир, Замира, — деди у кўн-гли саодатга тўлиб. — Икки аёлни бирданига қучиш осон-мас, лекин мен қучяпман!..

— Ақлдан озибсиз, Топшўлат ака!

Қиз типирчилаб унинг оғушидан халос бўлди, аммо кўзи маъбудага тушдию Ғайбаровни кучоқлаб олди. Бир дақиқа олдин уни дадил қучган Ғайбаров энди дафъатан каловланди, ўзини йўқотди.

— Э, э, Замира...— дея олди у қизнинг оғушидан сирғалиб чиқаркан.— Мана шу... шуни топдим... Узингиз бир кўринг!..

Замира унинг қўлидан ҳайкалчани олди, авайлаб олди, гўё маъдани увоқлиниб кетишидан кўрққандай...

— Диана, ов худоси!— деди аста пичирлаб.— Овингиз бароридан келган экан!

— Ҳасад қиялпсизми?— деб ҳазиллашди Ғайбаров.

— Йўғ-э, нега энди...— деди қиз уялиб.— Бахтли экансиз, Тошпўлат ака.

— Саодатли денг!

— Бунақаси археологларнинг ўзига ҳам камданкам насиб қилади.

— Ахир бу маъбуда-ку,— деб кулди Ғайбаров.— Ху до бўлгандан кейин диншуносларга учрайди-да!

— Қаердан топдингиз?

— Ху анави ташландик чуқурдан. Шунчаки чўкич уриб кўрдим, фанни ўйлаган бўлсам ўлай агар!.. Кетдик Замира, буни ювмасак бўлмайди!

— Йўқ, мен яна бир қарай,— деди қиз.

Ғайбаров чодирга кириб, анжомларини йиғиштира бошлади. Ташқари чиққанида Замиранинг қўлларига бир ҳовуч тақинчоқ бор эди.

— Буларни кўрмасиз ҳам,— дея ўпкеланди қиз.— Қаранг, қанча!.. Бошқа нарса топилмади, лекин бари бир, милиция чақирмасак бўлмайди.

— Улар ўмариб кетишмасмикан?

— Умариб бўпти! Директорга ҳам кўнғироқ қилмаиз.

— Уларнинг кўриқлаб туринглар, деса-чи?

— Улибдими! Ё қолсақмикан, Тошпўлат ака?..

— Кетайлик,— деди Ғайбаров ялингудай бўлиб.—

Сизсиз қувонч татимайди, Замира. Рост гапим, юрагим ёрилиб деяпти, кимгадир мақтанишим керак. Аксига олгандай, Қобилнинг йўқлигини қаранг! Мақтанмасам, ёрилиб ўламан, Замира!..

— Кетдик,— деди Замира сал ўйлаб туриб.— Йўқ, сиз бизнинг ходимлар қанчалик ғазабланишини тасаввур ҳам қилолмайсиз. Қандайдир Ғайбаров келсаю улар ташлаб кетган чуқурдан маъбуда топсал!..

— Иккаламиз топдик, Замира,— деди Ғайбаров.—

Сиз бўлмасангиз...— У бир зум иккиланди, кейин бари бир айтди:— Сизсиз мен аллақачон жўнаб қолардим.

Қиз кўзларини ерга тикди ва қатъий қилиб гапирди:

— Маъбудани сиз топдингиз, Тошпўлат ака.

Ғайбаров уни яна ўпиб олгиси келди, лекин ботинмади— Замира тагин бегона бўлиб қолгандай эди.

...Шаҳарга трамвайда қайтишди. Трамвай шаҳарга яқинлашгани сайин одам тирбанд бўлди. Ғайбаров тепадаги тутқичдан, Замира унинг елкасидан тутиб борарди.

Ғайбаров туш кўраётгандек эди. Трамвайни ҳам туш кўряпман, деб ўйлади, негаки, тушда ошиқ бўлиш осон, Замирани тушимда севиб қолдим, энди туш ва рўёлар қаттини ёриб чиқиб, ўнгимда ҳам бу қизни қаттиқ, худди дарвеш ўз мискинлигини суйгани мисол ўкинчу азоб билан, куйиб-ёниб, жизганак бўлиб севаман, у мени рад қилса ҳам майлига, кўнглимдаги муҳаббатни ҳеч кимга бермайман, уни кўксимга жойлаб, мана шу шалағи чиққан трамвайда олиб кетаман, трамвайнинг темир излари адоқ билмайди—Тошкент сарҳадини босиб ўтиб, шўрдан оқариб кетган даштларга, ундан воҳаларга, Жиззахга, Самарқандга, номсиз тоғлар қуршовидаги Галатепага қадар боради, йўлда бутун ёз ўтади, ёз ўтиб, куз киради ва кузнинг охирида мен, Тошпўлат Раим ўғли Ғайбаров, кўнглим муҳаббат ва имондан юксалиб, Галатепанинг чеккасида, кунботар қирлар устида, хору хаслари кеч куз шамолда қалтираётган, жизловуқлари аллақачон тиниб қолган заранг ерга сакрайман— ўшанда ҳаётим қайтадан бошланади!

Ғайбаров трамвайдан энгил сакраб тушди-да, За-

мирага қўл узатди, ўнгдаги ёзги қаҳвахонага бошлади. Музқаймоқ сотувчи аёл эскидан таниш эди, уларни кўриб суюниб кетди:

— Қайларда юрибсиз, Ғайбаровжон ука!

— Хизматчилик, Адолат опа,— деб кулимсиради Ғайбаров.— Илми игна билан қазийдиган қудуқ, деб айтишган экан, шу, секин-секин... кавлаб ётибмиз.

— Кавланг, Ғайбаровжон, илоё чарчаманг!

— Раҳмат, опа. Энди бизга музқаймоқнинг совуқроғидан берасиз.

— Жоним билан, Ғайбаровжон ука, сиздай йигит сўрагандан кейин қаймоғидан берамиз-да! Харидорларга хушомат қилмасам бўлмайди, ҳаммаси анов Хадичанинг дўконига кетиб қоляпти...

— Кун ўзи салқинроқ-да, опа...

— Илойим, тезроқ исиб кетсин!

Кулишди. Ғайбаров билан Замира чеккароқдаги столга ўтишди.

— Сиз ўтиратуринг, мен битта шампан опкелай,— деди Ғайбаров.

— Ичмасак, Тошпўлат ака,— деб зорланди Замира.— Мен ичмайман.

— Йў-ўқ, бугун озгина ичасиз!

Ғайбаров бир шиша вино олиб келди.

— Шу Адолат опа афанди аёл,— деди Замира.— Бир марта Шоир ака билан келганимизда тумшайиб олди.

— Жўрттага қилган. У бизнинг эр-хотин эмаслигимизни жуда яхши билади.— Ғайбаров шишани очиб, қадаҳларга қуйди:— Маъбуда учун!..

— Маъбуда учун!— дея такрорлади Замира ва кўзларини юмиб, винони бирдан сипқорди. Урганмаган экан, бўғзига тикилди, эгилиб томоғини чангалламоқчи бўлди, билагидаги қорамтир халқа ерга учиб тушди.

Ғайбаров билагузукни олиб стол устига қуйди.

— Ана, кўрдингизми,— деди Замира йўтала-йўтала,— маъбудангиз бурнимдан чиқди!

Ғайбаров қадаҳдаги винони шошмасдан, маза қилиб ичди, яна тўлатиб қуйди. Бўш ликобчаларни йиғиштириб юрган Адолат опа уларнинг олдига келди. Столда ётган буюмни кўриб, юзи бирдан жонланди:

— Тиллами, Ғайбаровжон?!

— Кўриб турибсиз-ку,— деди Ғайбаров,— кумушга ўхшайди.

Адолат опа билагузукни қўлига олиб кўрди.

— Қалайи экан,— деди афсуслангандай,— Лекин ўзи чиройли. Мунақасини Бухорода яшади, менинг ота юртимда. Нима, келин бухороликми?

— Йўқ, буям Галатепадан,— деди Ғайбаров.— Билагузук ҳам қалайи эмас, соф кумуш.

— Мен тошкентликман, опа,— деди Замира узр сўрагандай.

— Бу Тошкентдан, лекин билагузук Галатепадан,— деди Ғайбаров.— Оқйигит темирчи ясаган.

— Заргарлик ҳам қиларкан-да?

— Йўқ, опа, у заргар эмас, оддий тақачи,— деди Ғайбаров.— У отни тақалаётганда туёғини худди қиз боланинг билагидай авайлаб ушлайди. Шунда ялпоқ тизигача гулмих урилган Бойчиборнинг туёқларини кўз ёшлари билан ювиб, зулфи билан артаётган Ойбарчинни эслайсиз. Ойбарчинни биларсиз, Адолат опа?

— Унақасини билмайман, Ғайбаровжон. Лекин Барчин деганлари кўп.

— Ойбарчин ўзи битта, опа!— деди Ғайбаров.— Қолганлари бўлмайди. Эшитганмисиз, опа: «Ой Барчиним, ёр-ёр, гул Барчиним, ёр-ёр, Ултонтозга теккунча, ўл, Барчиним, ёр-ёр!..»

— Эшитмаганман, Ғайбаровжон.

— Буни ҳар бир илғор савдо ходими билиши керак,— деди Ғайбаров.— Сиз лоақал Бойчиборни биларсиз?

— Билмайман, Ғайбаровжон,— деди Адолат опа баттар довдираб.

— Билмаганингиз ёмон-да, опа— деди Ғайбаров, сўнг унинг қўлидан билагузукни олиб, Замиранинг қў-

лига солди.— Бу кумуш ҳам эмас, асл тилла, опажон, қалайи эмас — тилла!

Замира ўзини тутолмай кулиб юборди. Адолат опанинг жаҳли чиқди.

— Тилла эмиш!..— деди у лабини буриб.— Қалайини қалаб қўйишибди, қалайи, кумуш ҳам эмас!

— Кумушни-чи, Кумушни биларсиз, опа?— деб илжайди Ғайбаров.

— Биламиз,— деди Адолат опа зарда билан.— Жулқунбойнинг Кумуши-да.

— Яшанг!

— Лекин билагузук бари бир қалай,— дея ўжарлик билан такрорлади Адолат опа.

— Сизга тилла керакми?

Замира бармоғини лабига босди, лекин Ғайбаров қизиқ устиди кўрмади, оёқлари тагида ётган халтага қўл суқиб, бир шода тилла билагузукни стол устига чиқариб ташлади. Адолат опанинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди.

— Бу нима? — деди Ғайбаров.

— Тилла, Ғайбаровжон...

— Мана буниси-чи?— Ғайбаров тилла маъбудани ҳам чиқарди.— Буям тиллами?

— Тил-ла, Ғайбаровжон ука,— деб ёлдиради Адолат опа.

— Қалайи билагузукни камтар одамлар тақади, шунини эсдан чиқарманг, опа,— деди Ғайбаров баттар авж қилиб.— Булар ҳаммаси тилла, кўрдингизми?

— Йўқ, Ғайбаровжон, ҳеч нарса кўрганам йўқ...— Адолат опа бўш ликобчаларни олишни ҳам унутиб, дўконига қараб йўрғалади.

— Мақтанчоқсиз-да, Тошпўлат ака,— деди Замира.— Ҳозир у милиция чақиради. Бечорани қўрқитиб нима қилардингиз?

— Келинг, ичайлик, Замира!

Ғайбаров ичишга улгурмади, кўча четига қизил «Москвич» келиб тўхтади.

— Самадми?— деди у ажабланиб.— Шу ерга ҳам топиб келганини қаранг!

Самад Қобилнинг қўлидан етаклаб келиб, Ғайбаров бўшатган курсига ўтқазди. Ғайбаров кўшни стол ёнидан иккита курси олди.

— Утир, Самад,— деб таклиф қилди.

— Шошиб турибман,— деди Самад.— Маъсуманинг тоби йўқ.

— Биз маъбуда топдик,— деди Замира.

— Ҳа, яхши,— деб қўйди Самад паришонхотирлик билан.

— Хаёлинг курсин,— деб кулди Ғайбаров.— Тушунсанг-чи, галварс, биз чинакам тилла маъбуда топдик!

— Йўғ-э! — деди Самад ишонмай.

— Ростданми?— деб сўради Қобил ҳам олдинга энгашиб.

— Рост,— деди Ғайбаров.— Лекин кўрсатолмаймиз. Ҳозир шунини ювяпмиз.

— Унда менгаям куй,— деди Самад.

— Мен ҳам ичаман,— деди Қобил.— Озгина ичсам бўлар, Тошпўлат ака.

— Бўлади,— деди Ғайбаров, сўнг дўкон пештахтаси ортидан қараб турган Адолат опага икки бармоғини кўрсатди.

Аёл иккита қадаҳ келтирди, аммо ҳадеганда кетавермади.

— Ростдан ҳам тиллами, Ғайбаровжон?— деб сўради у.— Бирор икки кило бордир?

— Уч кило.

— Ҳаммаси тиллами ё аралаша ҳам борми?

— У пайтлар қотишма расм эмасди, Адолат опа,— деб тушунтирди Замира.

Адолат опа бошқа сўз айтмади, секин дўконига қараб юрди. Ғайбаров винони учта қадаҳга бўлиб қўйди.

— Прозет!— деб кўз қисди Самад.— Кетдик, Ғайбаров!

— Муни қара-я! — деди Ғайбаров бошини сараклаб.— Ўзбекчаниям ғалати қилиб гапиради.

— Сенга бас келиш қийин, Ғайбаров,— деб кулди

Самад, сўнг винони ичди.— Экканга, тикканга, ҳаммасига барака, омин!...

У қўлидаги шода калитни ўйнаганча, машинаси томон кетди. Ғайбаров Қобилнинг қўлига қадаҳ тутқазди:

— Қани, ол, оғайни!

— Самад ака доим шунақа шошиб юради,— деди Қобил гўё Самад учун узор сўрагандек.— Ишли одам...

— Докторлиги яқин, ташвиши кўп-да.

Дўконча пештахтаси олдида уч-тўртта милиционер пайдо бўлди. Ғайбаров Замирага имо қилди, қиз тушуниб, ўрнидан турди:

— Майли, мен энди борай... Телефон номерингизни берсангиз, кечқурун кўнғироқ қилардим.

Ғайбаров телефон номерини ёзиб узатди. Замира халтачани кўтариб, пештахта олдида борди, ҳужжатини кўрсатди, бирор уч дақиқалик кенгашдан сўнг милиционерлар қуршовида кафе саҳнидан чиқиб кетди.

Қобил винони ичиб, қадаҳни столга авайлаб қўндирди.

— Бояги гап ростми, Тошпўлат ака?— деб сўради у.— Шоир акага билдирсангиз бўларди-де

— Ҳозир даладан келиб ўтирибмиз,— дея ўзини оқлади Ғайбаров.— Яна ичамизми?

— Майли,— деди Қобил, сўнг чўнтагига қўл тикиб, ҳамён чиқарди.— Ўзингиз опкеласиз энди...

— Қўйинг,— деди Ғайбаров,— менга Адолат опа насияга ҳам бераверади. Тилла маъбуда топсагу яйраб ичмасак гуноҳ!

— Албатта... Хафа бўлмасангиз, Тошпўлат ака, бир илтимосим бор эди. Париждан коньяк опкелудим, ошхонадаги жавонда турибди. Шунини опкелсақ бўлмай-дими? Зўр коньяк, дейишади.

— Мен синаб кўрмаганман, лекин француз виносини мақташади.

Қобил чўнтагидан калит чиқарди.

Қобилнинг уйи узоқ эмас, шундоқ муюлишда эди. Ғайбаров тўртинчи қаavatга югуриб чиқиб, эшикка калит солди, ичкари киратуриб оёғини ҳўл латтага яхшилаб артки ва намат четидидаги икки жуфт пойабзални кўрди. Туфлиси билан пойандозни босиб ўтаркан, чапдаги хона эшиги ёнида турган Мазлумага кўзи тушди.

— Сиз уйда эканлигингизни билмабман,— деди у қизариб.— Мен коньякка келудим, келин. Қўрқманг, Қобил ичмайди... Ошхонадаги жавонда, деб айтди...

Мазлума жавоб қайтармади, тек қотиб тураверди. Энди ўрнидан турганми, сочлари тўзғиган, уст-боши ҳам бетартиброқ эди.

Ғайбаров ошхона томон юрди. Ичкари кириб, газ плитаси ёнида деворга қапишиб турган Самаднинг кўрдю ҳамма гапга тушунди. Дўсти қўйлагини кийишга ҳам улгурмабди, ярим белигача яланғоч, кўр эр пайнаслаб ҳам тополмайдиган жойга келиб турибди!

Ғайбаров нимадир демоқчи бўлиб ютинди, лекин тили ҳеч айланмади. Самад газ плитасидан нарироққа жилди, ерга тикилди.

— Ёмон-ку? — деди ниҳоят Ғайбаров сал ўзига келиб.

Самад индамади. Ғайбаров тағин нима қиларини билмай туриб қолди. Девордаги миҳга илинган темир чўмичга кўзи тушди. Олди, олдию Самаднинг бошига туширди, ёрилган бошдан ердаги кигиз устига чакиллаб қон томди.

Самад индамай тураверди.

— Ўзинг ўйла, Самад,— деди Ғайбаров титроғини аранг босиб.— Ўзинг ўйла, сен йўғингда келсаму хотининг билан ётсам... Ёқадиими?

Самаднинг юзи баттар бўзарди — ғазаб, турган битгани ғазаб.

— Истайсанми, сендан хотинингни ҳам, қизингни ҳам тортиб оламан?

Самад тўсатдан унга ҳамла қилди, лекин чўмич зарбидан ортага чекинди.

Файбаров тагин бостириб борди. Самад уни айланиб ўтиб, эшик томонга юрди.

— Менга ҳасад қиласан,— деди у.

Файбаров индамади. Самад унинг ҳасад қилмаслигини англаб, баттар ғазабланди:

— Инаранг эсингдами?— деб бақирди у.— Эсингдами, ҳажикиз?!

Файбаров Инарани ҳалигача унутмаган эди, ялт этиб қаради. Ич-ичидан ўртанди, ёнди, дўстим-ку деб ўйлади, ишонгиси келмади, дўстининг кўзларига боқди. Самад ғолибона илжайиб турарди.

— Сенмидинг ўша?— деб сўради изтироб билан.

— Бўлмаса ким? Сен яна кимга сир айтувдинг?

— Фақат сенга,— деди Файбаров.— Мана бу Инара учун!..— У чўмич билан қулочкашлаб туширди, сўнг чўмични бир четга улоқтирди, эшикка отилган Самадга етиб олиб, нақ жағига мушт қўйди:— Буям Инара учун! Буниси Қобил учун! Буниси Маъсума учун!..

— Ўлдириб кўясан, номард!..— деб хириллади Самад.

— Ўлмайсан, сендақалар ўлмайди,— деди Файбаров ва яна мушт урди.— Буниси қизчанг Саида учун!.. Буниси ҳам Саида учун!

Самад биқинини чангаллаб, ерга ўтириб қолди.

— Номард!..— деб хирқиради у.

— Тузукроқ бақиролмасанг, шўям ҳаёт бўлдими,— деди Файбаров.— Бўлди, тур ўрнингдан...

Самад афт-башараси қора қонга бўялган, бир амаллаб ўрнидан кўзгалди. Юзи очиқ, икки қўли ҳамон биқинида.

— Арз қилиб боролмаганинг ёмон,— деди Файбаров.— Номинга доғ тушади, обрўйинг тўкилади... Сенинг бирор доғсиз жойинг борми ўзи, аблаҳ?!

— Йўқ,— деди Самад.— Дўстим, тушун...

— Тек тур!— деди Файбаров.— Гапирма, гапирсанг соб бўласан!.. Қани, шимингни еч, ҳозир кўчага яланғоч чиқасан... Икковингни бирга қўшиб чиқарман!..

Самад йиғламсираб бош чайқади. Файбаров яна ерда ётган чўмични кўлга олди. Чўмични кўриб, Самад шимини тушира бошлади, йиғлади.

— Бориб анавини ҳам ечинтир!..— деб буюрди Файбаров.

— Йўқ, йўқ...— Самад ортига тисарилиб, ошхонадан чиқа бошлади.

Файбаров яна кимнидир, ниманидир унутганини ўйлади, бирдан эслади— қизалоқни, ўша каноп халта кўтарган қизалоқни. Вужуди безагак тутгандек қалтиради, тагин етиб бориб мушт туширди:

— Мана бу яна бир қиз учун!..— деди у.— Нега индамайсан, нега мушт кўтармайсан? Мана бу ҳам жигари ситилган ўша қиз учун!.. Дўстинг Файбаров учун алоҳида ол! Бор, ўйнашингни ечинтир!..

— Йўқ,— деди Самад.— Йўқ...

— Яхши,— деди Файбаров,— унда мен ўзим...

Файбаров ичкари хонага ўтди. Мазлума қўштўшақ ўрин бошида қалт-қалт титраб турарди.

— Айб мендамас, Тошпўлат ака,— деди у деворга қапишганча.— Шайтон йўлдан оздирди...

— Ечин,— деди Файбаров кескин оҳангда ва четга қаради.

Мазлума бир муддат иккиланди, сўнг титраб-қалтираб кўйлагини еча бошлади... Сўнг тўшақка юзтубан ётиб йиғлади.

— Унга айтолмайсиз,— деди пиқиллаб.— Бари бир айтолмайсиз, майли, билганингни қилинг, лекин айтманг... Мен розиман, Тошпўлат акажон!..

— Айтолмаслигимни биласан-да, мегажин!

Аёл чалқанча ўгирилди, Файбаровнинг тескари қараб турганини кўрдию:

— Уялганинг нимаси?!— деб қичқирди жазава билан.— Ниятинг шу-ку, аблаҳ, келмайсанми энди!..

— Сенсирама, қанжиқ!— деб бақирди Файбаров ва ўгирилиб, унинг қип-яланғоч ётганини кўрди, лекин ортиқ уялмади, аёлнинг оппоқ, силлиқ бадани, дуркун кўкраклари аралаш тупурди...

13. СОҚОЛ

Беш йил бурун Соқол эни ва бўйи бир газча келадиган мис тахтага сувчи тасвирини зарб этган эди. Буюртмачига сувчининг салласи ёқинқирамади, босмачига ўшаб қолибди, деди. Соқол куйинди, салла ўраганининг ҳаммаси босмачи бўлаверадими, менинг инқилобчи тоғам ҳам салла ўраган, деб айтди, ҳатто Навоий билан Улугбекнинг салласини пеш қилди, кейин, арзи ерда қолгач, йўлхалтасини елгага олиб Шўрчига кетиб қолди.

Файбаров уни Шўрчидаги ҳовлисида, белигача яланғоч, оёқларида эски шиппак, соқолсиз, лекин сочлари ўсган, лабида ўчиб қолган папирос, қари гужум остида чалқанча тушиб ётган жойида топди. У гўё элчи келишидан вақтироқ хабар топгану бирор беш дақиқа бурун кир шолча устига узала тушиб олгандай эди. Файбаровни кўриб ҳам ўрнидан кўзгалмади, шолча четидан жой кўрсатиб, кўпдан бери машқ қилиб юрган гапини айтди: бормаيمان! Сиз аблаҳлар умуман санъатни тушунмайсизлар! Энди Шўрчининг эчкиларига мисдан кўнғироқ ясайман, уларга эгаларининг расмини зарб этаман, токи биров адаштирайдиган бўлсин!

Шу гапни айтдию енгил тортиди, ўзини гўё тарози палласига солдию зимдан кузатди— қани, қадоғи етармикан?

Файбаров ўзи умрида кўрмаган бир амалдорнинг номини айтиб (ошналарнинг ўзаро битими шундай эди), уни алдаган бўлди: келсин, деб айтди, келган

заҳоти буюртма бераман, хоҳласа, Навоий кўчасини безашга ҳам руҳсат олади, деди.

Соқолга бу гап мойдай ёқди, лекин бари бир ишонмади— шунчаки мактов ўрнида кўрди. Уйга кириб, қоп-қора бир қизни судраб чиқди: мана, Файбаров, мен уйландим, энди ҳеч гўрга бормаيمان, бола зовути очаман, ҳаммаси тошкесару мисгар бўлади!

Хуллас, у Файбаровни ноумид қилиб жўнатди. Файбаров кунни Шўрчининг ўзида, талабалик кезлари танишган доришунос биродари Бўри Чориникида кеч қилди. Кечкурун ошнаси уни поездга олиб чиқди. Соқол ўша ерда пойлаб турган экан, аввалги димоқ-фироғи йўқ, ялинишга тушди, кетманг, Файбаров, деди, сув омборига олиб бораман, жуда маза, бўғизгача сувга кўмилиб ароқ ичамиз, сиз бунинг гаштини билмайсиз-да, ичасиз-у, лекин ҳеч маст бўлмайсиз, жиллақурса, икки кунга қолинг, мен жуда зерикдим, жўра, Тошкентимизни соғинибман, қолинг. Кейин аллақайёққа югуриб кетди. Зум ўтмай, хотинини семиз бўҳчаси билан бошлаб қайтди. Оёқларида ўша эски шиппак, эгнида эски сурп иштон билан қора кўйлак— шу аҳволда поездга чиқди. Қора кўйлагини кўрсатиб, мотам белгиси, деди, эркимга аза оқдим, Файбаров.

Файбаров унга таскин бермади. Юзма-юз ўтирган кўйи дўстининг кейинги йўригини ўйлади. Бу йўриқ икки карра иккидай содда туюлди: эрталаб нонушта, тушда тушлик, орада озгина хизмат ёки иш, кундалик ғайбатлар, ҳамкасбларнинг майда-чуйда ҳавасию

ҳасади, бошлиқнинг қовоғи, хотинининг хархашаси, болаларнинг йиғиси, тумов, грипп, бод... юз грамм отилганда неки даҳо бор — ҳаммасини ёппасига маҳв этадиган, аслида эса совун пуфагидай жўн ва омонат бир ижод, яъники, бешта портрет (учтасида ғамгин хотини хушҳол кулиб туради), олтита манзара (учтасининг четроғида ғамгин хотини хушҳол кулиб туради), еттита натюрморт (ҳаммасида ғамгин хотини тутган одми, лекин озода дастурхонлар), кейинроқ, ўзини ёки хизматини кўрсатиб улгурса — кичикроқ бир унвон, радиода икки марта мақташади, телевизорда икки марта... Қарабсанки, умр ҳам поёнига етиб қолибди...

Тошкентга қайтгач, Соқол ўзидан тинчиди. Янги буюртмалар олди. Аввал бекор қилинган сувчи тасвири учун ҳам яхшигина ҳақ тўлашди. Фақат Шўрчидан олиб келган хотини шаҳарда кўп туролмади, ярим йил ўтар-ўтмас уйга қочиб кетди. Соқол Тошкентдан уйланди, иккинчи хотинидан ўғил кўрди, аввалги хотини Шўрчига бориб эгиз туққан экан, уларни ҳам ташлаб қўйгани йўқ, буюртма олади, баъзан буюртмасиз, лекин нақд маззуларни топади... Мана энди, маишати ҳам меҳнатига яраша, дангиллама ҳовлиси бор, дар қолган дўстларига ебкетарга пул беради, гарчи соқол қўйиб ўзини андак қувғиндию мажнунсифат кўрсатса ҳам, нуфузли одамларнинг назарига тушган, унга ҳатто алоҳида устахона беришган, хоҳласа, шаҳар ҳовлисида ишлайди, хоҳласа машинасини миниб устахонасига боради, ишқилиб, туриш-турмушидан рози, ошна-оғайниси кўп, улар билан гаплашади, ҳазиллашади, ҳазил яхши нарса, кулги бор жойда ўй-ташвишга на ҳожат!]

Шоир кетиб қолгач, хотини арз қилган шекилли, Соқол кечки пайт Ғайбаровнинг ёнига дағдаға қилиб келди. Ғайбаров Қобилини уйга кузатиб қўйиб, диванда кўнгли хуфтон бўлиб ётган эди — Соқолни хушламай қарши олди.

— Шоирга сиз пишанг бергансиз! — деди Соқол остонадан ҳатлар-ҳатламас. — Сизга бепул томоша керак, Ғайбаров!

Ғайбаров индамади. Меҳмонни иш бўлмасига бошлаб кириб, жой кўрсатди.

— Сиз томошабинсиз, Ғайбаров!.. — дея баттар замзама қилди Соқол.

— Рост айтасиз, — деди Ғайбаров маҳзун оҳангда. — Лекин бу томошалар менга қимматга тушяпти.

— Қўлида билети бор экан, бизга бир оғиз айтмайди, номерд!..

— Айтса, қайтариб қолармидингиз?

Соқол жавоб бермади. Хонада у ёқдан бу ёққа юра бошлади. Деворга осғиқ мис тасвирга кўзи тушиб андак чалғиди, лекин шу заҳоти юзига ҳазин тус берди:

— Энди гўдаклиги қолмади, Ғайбаров! Иккита бола, гумонали хотин!..

— Пул жўнатиб турар.

— Хотинининг гапига чидаёлмадим. Дўсти йўқ эмиш, дўсти бўлганида у тентакни бебошвоқ қўйиб юбормас эди, дейди!..

— Ёлгон айтади, тентак деб ўйласса эди, тайин ҳаловатдан кечиб, инжиқ Шоирга тегмаган бўларди. Унинг кетгани тузук. Иссиқинна ваннау халажойга ўрганиб қолгиси келмаган. Бир-икки ой айланиб қайтар...

Соқол унга еб қўйгудек бўлиб қаради.

— Мени кечиринг, Абдували, — деди Ғайбаров. — Эслатиб бекор қилдим.

— Қайга кетишини ҳам айтмабди, — деди Соқол салгина юмшаб.

— Сополлитепага кетгандир. Археологлар билан гаплашиб юрарди. Хотинига шундай деб айтасиз-қўясиз.

Ғайбаров бориб даҳлиздаги телефон апаратини олиб келди. Соқол рақам териб, Шоирнинг хотини билан гаплашди, аввал ғамгин, сўнг анча жиддий, кейин бирдан афти ёришиб кетди:

— Шундай, келинжон... Узи боради! Ҳа, ҳа, Ғай-

баров акангизнинг ўзи. Кераги йўқ, келинжон. Бурчимиз-да... Сополлитепада. Сурхон тараф... Қолган-қутганини териб берса керак. Нима қиларди, чиройли қизлар бўлмагандан кейин сопол таради-да! Илтимос қиламиз, Ғайбаровнинг ўзи боради. Ҳа, унга рухсат беришади... Балли, келинжон, бардам бўлинг, болаларни ўпиб қўйинг!..

Соқол трубкани қўйиб, Ғайбаровга илжайди:

— Борасиз энди. Термизга рухсатномани ўзим тезлатаман.

— Кейинроқ, — деди Ғайбаров. — Бирор ой юриб кўрсин, кейин борармиз. Менга ҳамроҳ бўлмайсизми?

— Иш кўп. Ҳали ўйлашиб кўрамиз.

Ғайбаров энгилроқ дастурхон тузади. Холодильникдан пиво, дудланган балиқ олди.

— Сирдарёдан бир аспирант йигит олиб келувди. Уйи яқин-да, тез-тез бориб туради. Сиз юртингизни соғинмайсизми, дўстим?

— Соғинсам нима қилай? — деди Соқол. — Одамлар ола қарайди, оғайни, юртчилик...

— Бегона одам бўлиб бориб, яна ўша хотинингизга уйлансангиз бўларди.

— Тушунолмадим... — деб ғудранди Соқол.

— Пиводан ичинг, тушуниш осонроқ бўлади, — деди Ғайбаров. — Бир ҳикоя бор... Урушга кетган аскар кўп замон ўтиб уйга қайтади. Хотини билан болалари уни мутлақо танимайди. Ўз уйида бегона бўлиб яшайверади. Кейинроқ хотини билан қовушади. Ўзини танитмай туриб қовушади. Лаззат ўрнига алам туяди, ўз хотинини ўзидан рашк қилади...

— Қаёқдаги гапларни топиб юрасиз, Ғайбаров! — дея ишонқирамай кулди Соқол.

— Йўқ, Абдували, сиз тузукроқ ўйлаб кўринг, наҳотки, сизга алам қилмаса?

Соқол ўзича тасаввур этди чоғи, қовоғи солинди, пиво қуйиб ичди.

— Яна опкелинг, Ғайбаров. Ароқ-пароқдан йўқми? — Уйда ароқ сақламайман. Кўчада ичганимиз ҳам етиб-ортади. Соғлимиз заифроқ, Абдували, кўзимга алланимабалолар кўринаверади, гоҳ жин, гоҳ ажина дегандай...

— Ўзингизни эҳтиёт қилинг, дўстим, — деди Соқол. — Биламан, илм деганлари оғир иш, чарчатиши тайин.

— Галатепадаги боғимизда, олмаларнинг тагида бир замон ётсам бўлди, тузалиб кетаман.

— Ёнғоқ тагида бўлмаса бас, — деб кесатди Соқол.

— Йўқ, ёнғоқ эмас, олма, — деди Ғайбаров. — Лекин хосиятли олма. Бир куни ўша олмаларнинг тагида ётдим. Ён-веримдан чумолилар тепаю пастга зир қатнарди. Уларни томоша қилдим, тепадаги шохларга қарадим, барглари санамоқчи бўлдим, лекин ҳисобдан мазам йўқроқ, тезда зерикдим. Чумолиларга ҳавасим келди, ўзим ҳам чумолига айланиб, ёғоч қаравотнинг оёғидан пастга қараб ўрмалаб кетдим. Пастга тушиб, ўзимни қалин ўрмон ичида кўрдим. Дарахтлари турфа хил, дўстим, бирови қуриган, бирови яшнаб турибди. Агар одам бўлган чоғларимни эсламасам, балки бу ўрмоннинг оддий ўт-ўланлар эканини ҳам тушунмаган бўлардим. Ўрмонда айланиб юриб, оқ ранг-ли, сиртлари ғадир-будир бир гумбазни учратдим. Гумбазга тирмашдим, тепасига чиқиб ҳам анча юрдим, токи нариги нишабидан бориб тушганимча олам замон вақт ўтиб кетди...

Соқол унинг гапини бўлмай эшитди, кулишни ҳам, ғазабланишни ҳам билмади. Ғайбаровнинг овози сирли туюлди, озгина макири ҳам бордай... Шу сабаб, Ғайбаров жимиб қолганида андак беҳузур бўлди, менсимайроқ сўради:

— Ҳўш, кейин-чи?

— Мен тирмашган улкан гумбаз оддий оқ олма эди, — дея давом этди Ғайбаров. — Ҳар шохда юзлаб битадиган олманинг биттаси. Мен олманинг бу қадар ғаройиб эканини билмай юрганымдан афсусландим.

— Аттанг!.. — деб қўйди Соқол ошкора гижиниб.

— Сиз умрингизда лоақал бирор марта чумоли бўлиб кўрганмисиз?

Соқол жавобни номуносиб билди, индамай қўяқолди.

— Ушанда мен кичик бир қавакдан ер қаърига тушдим. Узоқ юрдим, ахир, чириган томирлар атрофида уймалашиб турган бир гала чумолини кўрдим. Улар саноксиз тухумларни қўриқлаётган экан. Қатордан қолмай деб, мен ҳам битта тухум қўйдим...

— Ҳали ўшандан биттаси билан юрибман, дегди!

— Нима бўпти!..— дея ғамгин кулди. Ғайбаров.— Ахир, сизга ўхшаганларнинг кўзига ҳамма нарса икита бўлиб кўринади-ку! Бу ёғи яна қизиқ... Уша тухумлар ҳам аслида бояги олмага ўхшаш улкан эди. Қўриқчи чумолилар менга қараб: «Сен бежавотир юравер, Ғайбаров, энди сен тухумда, шу тухумдан чиқадиган тухумларда, кейин улардан ҳам чиқадиган тухумларда минг-минг марта ва абадул-абад яшайсан», деб айтишди... Чумолининг тухуми — олмага, олма — гумбазга, гумбаз — бошқа нарсага ва охир-оқибатда дунёнинг ўзига тадрижан тенглашиб бораверади, нисбийликнинг чегараси ҳар босқич ўтилгани сайин бир каррадан ва чексиз марта йўқолиб, бутун коинот учун умумий уйғунлик, бошқача айтганда, гармония туғилади ва буни англаган одам саодатга эришади.

Соқол тек ўтирганича қўлидаги пивонинг кўпигу пуфаклари учиб битишини кузатарди.

— Ушанда мен сизни ҳам кўрувдим,— деди Ғайбаров,— Тепароқда бошқаларни томоша қилиб турган эдингиз.

— Мен ҳам чумоли эдимми?! — дея зўраки кулди Соқол.

— Албатта. Мени кўрмасликка олдингиз, лекин мен сизни кўзларингиздан танидим.

— Ақлдан озяксиз, Ғайбаров!..

— Соппа-соғман!

— Бу оригиналлик эмас, бориб турган бодилик, маҳмаданалик, Ғайбаров! Мужмал туйғулардан кимга наф?

— Наф бўлиши шартми? Менга ана шу мужмал туйғуларни ифода этгулик қуролим йўқлиги алам қилади. Иккита оёғу иккита қўл, оғизда — андишасиз тил!.. Самад ёлғончи, сиз ҳам ёлғончисиз. Қанийди, арзончилик замон бўлсаю арзимас умринг бадалига дўстларнинг ҳамма дарду балосини сотиб олсанг, кейин улар бирданига пок ва ҳалол бўлиб қолишса!.. Айтинг, Абдували, илоҳи омин, деб айтинг!

Соқол зериккан эди, индамади. Бўйинбоғини бўшатиб, очиқ деразадан ташқарига қаради — кўча шовқини ёқимли туюлди. Ноилжликдан панжасини тарақ қилиб, соқолини қашлай бошлади — теладан, пастдан...

— Энди кетинг, Абдували! — деди Ғайбаров тўсатдан.

— Шоир нима бўлади? — деди Соқол гангиб.

— Кетинг! Башарангизга туширмасимдан кетинг! Шоир ўзи қайтиб келади.

— Аҳмоқсиз, Ғайбаров! Сиз... сиз... — Соқол гап тополмагандек, бошини чангаллади.

— Эсингизда борми, оғайни, «Сизнинг тинч ва беғам яшашингизга халал бермайдими хотирот?»

— Сизга ачинаман, Ғайбаров...

— Билганингизни қилинг!

Соқол эшикка қараб юрди, лекин қувилаётгани алам қилди, ортига ўгирилди:

— Ҳали кўрамиз, Ғайбаров! Ҳали кўп афсус қиласиз!

— Эҳтимол. Шўрчидаги мис кўнғироқсиз қолган эчкиларни унутмасангиз бўлди. Эчкиларни етим қолдирманг, қарғиши тутади!..

Соқол хонадан чиқиб, ойнаванд эшикни қаттиқ ёпди. Зарбнинг кучидан синган ойна парчалари тўкилиб тушди. Сўнг ташқари эшик қарсиллаб ёпилди.

Ғайбаров кулишга уринди, лекин кулолмади, — кўнгил тўла алам эди.

... яна бировидан айрилдик-да, дўстим Ғайбаров!

14. ГАЛАТЕПАГА ҚАЙТИШ

Эртаси — пайшанба куни чошгоҳда Ғайбаров отасининг ўлиmidан хабар топади.

Кейинроқ, кўп вақтлар ўтиб, шум хабар қўзғаган қайғу секин-аста босилади ва Ғайбаров ўзини, уйдан отилиб чиқиб, вокзалга ошиққан, на ерни, на осмонни фарқ этмай, қулоғи чиппа кар, юраги талпинишдан тарс ёрилай деган одамни, унинг бесаранжом ҳаракатларини, йўл ёқасидаги бир тўсли уйларни, далаларни, тунги кўчаларнинг ғамгин ёғдусини эслайди.

Ҳатто поездларнинг қичқириғи ҳам ғамли туюлади.

Бетус, бесаноқ кунлар бирдан ортага чекинади, ҳаёт кутилмаганда маъно касб этади — энди у азадор.

Поездда кетатуриб, негадир Самаднинг ота юртига борганини эслади: йилтираган қуми бўлмаса, нақ кулга ўхшаш тупроқ, томи қамиш билан ёпилган уй, атрофдаги дарахт ва буталар — жингил, жийда, саксовул, уй ичидаги анжомлар, токи Самаднинг қари онасига қадар — ҳаммаси бошқача туюлган эди.

Уй ўртасида думалоқ устун, устун ёнида оёқлари тўрт тарафга тарвақайлаган телевизор; Самаднинг кампир онаси унинг ёнидан ҳар гал ҳадиксираб ўтади, гоҳ чалоп кўтариб, гоҳ шўрва кўтариб... Чарчаб қолган маҳали ҳамсоанинг қизига, Самаддан умидвор бўлиб юрган, Самаднинг ўзига ўхшаш бодомқовоқ қизга буюради: аканларга яна бир нима пишириб бер, очқаб

қолишди, шаҳарда нимаям ерди, буларнинг рангига қара, минг йил овқат емаганга ўхшайди, бор, эна қизим, бир нима пишир...

Қиз бош эгиб, қувониб, бахтиёр бўлиб чиқаркан, Самадга ўғринча қараб олиб, секингина сўрайди: серпиёз бўлсинми, ака!

Унга жавобан Самад ҳам нимадир деб гўлдирайди, у Ғайбаровдан тортинади, Ғайбаровнинг галатепалик бир тўпори эканидан хабарсиздек, манави оғир-карвон қизни кўриб кулмаслигини. Самаднинг куни шунга қолибди-да, деб ўйламаслигини истади, шу босдан овозини ўзгартириб, лаҳжасини ўзгартириб, гўёки туққан онасию манави қиздан узоқлигини, наинки узоқ, балки улардан ақлли ва устунроқ эканини таъкидламоқчи бўлади: агар сенинг гапингга қарайдиган бўлсак, сўфийларни салкам инқилобчи, деб тан олишга тўғри келади, лекин, дўстим, ўртада виждон деган гап бор, хусусан...

Ғайбаров унинг риёсини сезади, илжайиб бош иргайди: шундай, шундай, аммо сен бу гапларни кўй, ҳозир пайти эмас.

Шу онларда Ғайбаровга дўстининг қишлоғи, онаси, рўпарада қимтинибгина турган содда қизалоқ ва ҳатто Самаднинг ўзи ҳам ёқади, бир зум унинг ўрнида бўлишни — манави куйинча кампир онаси бўлиб қолишини, кейин манави қизалоққа уйланмоқчи, ундан бодомқовоқ болалар орттирмоқчи орзу қилади.

Кампир ўғлидан кўз узолмайди. Гўё ўғлининг дўстини камситгандай, меҳридан қисгандай ўзини айбли

сезади ва уни ҳам иззат қилмоқчи бўлади: мен энди қаридим, энди худо инсоф қилсаю жонимни олса, шунда устимга бир кетмон тупроқ ташлагани келасиз-да, болам...

Овози — ёқимли, сокин. Бу овозни эшитатуриб, ўлимни эзгу бир иш экан, деб ўйлайсан, ҳеч кўрқадинг жойи йўқ, қайтага, кўнгилга бир тус ором чўқади: кампир ўлса, мен келсаму унинг гўрига бир кетмон тупроқ ташласам...

Тасаввурдаги манзарада қайғудан асар ҳам йўқ.

...эрта тонгда Тошкентдан келиб тушасан, чоллар ва кампирлар билан тўла автобус Самаднинг қишлоғига ташлаб ўтади, кўчада тўн кийган, ғамгин, басавлат Самад қарши олади ва секин айтади: шундай бўп қолди, жўра, энамдан ажралдик. Сўнг икковнинг марҳумани қабристонга элтасан. Бошқа ҳеч ким бўлмайди. Томи қамиш билан ёпилган пастак уйдан қабристонга қадар кўчалар бўм-бўш...

Улим ана шундай жўн, ана шундай содда туюлар эди.

Кейин, кампир ростдан қазо қилганда, Ғайбаров ўша ўйлари учун ўзини айбдор сезди. Онасини ерга бериб қайтган Самаддан кўнгил сўрашга бориб, унинг хушрўйгина бир жувон билан маст бўлиб ўтирганини кўрди. Таъзия билдиргани тили айланмади. Самад уни ичкарига қўймади ҳисоб, даҳлизда туриб узоқ йиғлади, энамини йўқотиб қўйдик, дўстим, деди, яхши аёл эди, мени оёққа турғазди, одам қилди, ўзининг насибасидан қийиб меникига кўшди, энди, дўстим, ўлиб қолди, энди мен ёлғизман, ҳеч кимим йўқ, ёлғизлик ёмон, дўстим, ёлғизликни унутай деб ичдим, мени кечир, жон дўстим, ўзинг айт, худолиғ юзасидан айт, бечора яна ўн йилча яшаса нима қиларди, ахир, бошқалар яшаяпти-ку, нега менинг бечора энам яшамайди?! Ёмон, ёмон, дўстим, одамнинг дунёда бирор ҳузур кўрмай қаригани ёмон, бечора шу йил саксонга кирувди...

Ғайбаров Самадга ачинди. Уни ўзича тушунган ҳам бўлди. Аммо йўлда, кўнглида қандайдир тугун, шалвираб кетаётган маҳали бечора кампирнинг ҳали етмишга ҳам кирмаганини эслади.

... ёлғон! Ахир у ёлғон айтди-ку. Нега ҳеч кимга раҳмимиз келмайди? Ўзимизни бунчалар яхши кўрмасак!..

Поезд қандайдир бегона жойларга кетаётгандай эди. Бутунлай бошқа кўчалар, бошқа уйлар, уни кутиб оладиган одамлар ҳам бошқа — бегона. Фақатгина марҳум унга таниш — отаси, Раим оқсоқол, Раим раис, Раим Ғайбаров.

Хаёлдан қаторлашиб сўзлар оқди: ўзинг шафқат қилгин, гуноҳларини кечир, ахир биз ҳаммамиз гуноҳқоримиз, умримиз уларни ато этгани етиб, ювмоққа келганда адо бўлади, сен ўзинг барқарорсан, қайгаки юз бурмайлик, Мағрибгами, Машриққами — чор атрофда рўйингни кўрамиз, сирларимиз ёлғиз ўзинга аён, ўзинг унга шафқат айла, гуноҳларини кечир, токи кечаги кунларини ўйлаб оғринмасин, токи умридан салгина бўлса ҳам ризо бўлсин, юпанч топсин!

Сўнг ўпкаси тўлиб айтди: мен ундан норози эдим, энди ўзимни гуноҳкор сезяпман, у менинг отам эди.

Ва тағин айтди: мунофиқлик қилдим, мен сенга заррача ишонмайман, сен буни ҳам кечир, ахир, сен — қаримсан!..

Сўзлар гўё елкадан босиб турган зилдай юкни кўтарди. Кўнгилни уларнинг оҳанги чулғади ва Ғайбаров вагон деразаси ёнида ўтирган кўйин таомтахтага бош қўйди, ана ўйлади, узоқ, токи чарчаб, уйкуга мағлуб бўлгунга қадар... Сўнг чўчиб уйғонди, босиб чеккан кашанда каби, оғзида ёқимсиз таъм сезди, бош кўтариб, бўзариб келаётган тонгни, бўлмаларда ухлаёт-

ган йўловчиларни кўрди, димоғига кир пайпоқлар ва тер хиди урилди. Устидеги кийими тахтадек қотган эди; пойабзали оёқларини сиққанини сезди, бир зум оғриқ билан овора бўлиб, ўзининг аҳволини унутди, кейин тағин азадор эканини эслади...

Атроф сокин эди. Ҳеч кимнинг Ғайбаров билан иши йўқ. Ҳамманинг жони уйкуда, тушлар паноҳида. Фақат поезд ғилдирақларининг маъносиз тақиллаши, бўлма деворларининг фикрлаши... Ташқарида — ўчирилмай қолган чироклар... лип-лип, лип-лип... хира миноралар, чўл, бекатларнинг оч сариқ лип-лип... тағин чироклар...

Уни ҳеч ким кутиб олмади. Отаси ўтказган толлар остидан секин юриб борди, қўлида кичкина йўлхалта, кийимлари ғижим. Толлар остида одамлар учради, улар Ғайбаровни кўриб четга чиқишди, бошларини кўйи солиб туришди, ҳеч ким унга бир оғиз гапирмади, салом ҳам бермади... Дарвозадан кираркан, овоз чиқариш-чиқармасликни билмай саросимада қолди.

Уй деразаси олдида бирор ўн чоғли йигит тўпланиб турарди. Ҳаммасининг устидега тўн, бошида дўппи, улар Ғайбаровнинг овоз чиқаришини кутмай ўзлари «отам»-лаб юборишди. Сўнг тўдадан уч йигит ажралиб чиқди — Мавлонбой, Зокир, Аҳмад. Мавлонбой келиб, унинг елкасидан қучоқлади: бўйи акасидан пастроқ, лекин қорувли эди. Мавлонбой кетиб, Зокир келди, секин қучоқлади, лекин у ҳам бир гап айтмади, кўйиндан рўмолча олиб узатди, унинг хўллигини кўриб, чўнтагидан бошқа қуруқроғини чиқарди. Кейин Аҳмад келди, лекин у акасини қучишга журъат қилолмади, чўчиди; у ҳали Тошпўлат акасига бундай рўпара келмаган эди, Тошпўлат акаси у билан доимо ярим ҳазил, ярим жиддий қилиб гаплашарди, ўшани эслаб тиззалари бўшашди, йиғлаб юборди. Ғайбаровнинг юраги бирдан зирқираб кетди, буларга қийин бўлган, деб ўйлади, отамнинг бошида ўтиришган...

У қаршисида турган мўртгина ўсмирнинг ота тўшаги ёнида ўтирганини сира тасаввур қилолмади, йўқ, Аҳмад ўтиролмаган, чидаши қийин, у томорқага кетган, балки, аламини, бўғзига тикилган йиғини босмоқ истаб, сабини ўтоқ қилган...

Жон узаетган отасию уни хаёлидан кеткизолмай, кўзлари жиққа ёш, сабзи билан ўтни фарқ этмай юлаётган укасининг мунгли қиёфаси Ғайбаровнинг хаёлида парчинланиб қолади.

Мана, Ғайбаров жанозага етиб келди, мотамга қўшилди, қабристонга борди, қайтди, бир кун ва бир тунни ўтказди.

Таъзияга келганлар паст овозда, иложи борича маънили қилиб айтадиган ҳамдардлик сўзлари ортиқ унинг қулоғига кирмай қўйди, ҳатто ғашига тега бошлади.

Оппоқ кафан зулматга қоришиб кетган ондан бошлаб, Ғайбаровнинг танига кўрқув оралади, у бирдан ўзини туғилган уйи ва умуман Галатепадан айри кўрди, сўнг ёлғизлик ваҳмини босмоқ истаб, ўзини тағин Галатепага — бир маҳаллар заррача надоматсиз ташлаб кетган бир парча маконга қайтадан пайванд қилмоқчи бўлди.

Кўнглида яна шубҳа уйғонди: нега у қайтиши керак? Буткул видолашув олдида бир сидра дилга сингирди, айрилиқ дамларидаги бир зумлик изтироб билан дилни форигламоқ, ундан худписандликни ювмоқ, тавба ва тазарру айламоқ, умрида биринчи марта чин ихлос билан қасам ичмоқ учунми?

Умуман, унинг Галатепадан айри экани ростми, агар рост бўлса, нега бусиз ҳам сийрак тушларига нуқул шу кичик макон, гаплар ҳамма вақт ҳам қулоққа сингивавермайдиган, гоҳо овар, гоҳи донишманд одамлар маскани, унинг тўрт фасли бостириб кириверади?

Балки, Ғайбаровни турфа заволлардан асрагувчи ягона илинж — мана шу маҳзумроқ манзаралар, улар бахш этмиш оний кайфият, виждонни озгина бўлса ҳам юпатмоқ учун бу манзараларни кўнгли тусаган бўёқларга бўяш мароғи, тушдек омонат макон ичра

телбакезик сайрлар ва жоннинг, бу худбин ва гуноҳкор жоннинг бошқа талвасаю талпинишлари беиз йўқолиб кетмас?..

Балки, Ғайбаров ростдан Галатепага қайтар!

Маили, у Галатепага қайтсин. Умидлар ва имон изидан қайтсин.

Қўлимиздан келадигани шу — биз фақат умидвор бўлмоғимиз мумкин.

15. ҲАҚИҚАТ

Ғайбаров боғ эшикка яқинлашганда ортидан Опа етиб келди. Укасининг эгнидаги тўннинг ёқасини тузата туриб:

— Комил уйдан хабар олгани кетди. Тушдан кейин қайтиб келади,— деди.

— Болаларинг ёш, ўзинг борсанг бўларди,— деди Ғайбаров.

Опа индамай изига қайтди. Ҳовли саҳнида одам сийраклашиб қолган, ўчоқ олдида Мавлонбойнинг хотини билан Анзират кампир куймаланиб юрибди...

Ғайбаров боғ эшикдан кириб, мулла Чори, Ғуччи чол, Ибодулло Махсум ва яна икки-учта бегона чоллар ўтирган даврага қўшилди. Ёшгина бир бола чойнак кўтариб келди. Ғайбаров уни Маҳанбойга ўхшатди, хаёлида ҳисоблаб чиқди: агар дўсти ўн тўққизда уйланган бўлса, бола ҳозир ўн учга кирибди: Маҳанбой ундан бир ёш катта эди.

Нарироқда, олмаларнинг куюк соясида одам сероб. Боғнинг бир тараф девори ўйилиб, йўл очилган. Таъзияга келганлар шу кемтиқдан ўтяпти. Дастурхон бошида ўтириб олган Соат сайис секин қуръон туширяпти. Тиловат, бир пиёла чой, бир тишлам нон... Кейин ҳамма ўз йўлига кетади. Энди Раим оқсоқол йўқ, у ўлган — шунинг кўнглига солиб кетишади.

Мавлонбой мулланинг ёнида; юзи жиддий, эгнида қора тўн, ҳамдардлик билдиришганда ғамгин бош иргайди: начора, бандалик экан...

У аҳён-аҳён акаси томонга ўғринча қараб олади. Ўзини гуноҳкор сезади. Катта ўғил турганда кичигининг таъзия қабул қилиши жоиз эмас. Лекин Мавлонбойга бир ҳисобда жоиз, негаки, энди Тошпўлат эмас, Раим оқсоқолдан қолган озми-кўп дов-дастакка у балогардон, қишлоқнинг увол-савобига шерик, унга — жоиз.

Мавлонбой арзимас ғурур дилидаги қайғуни энгиб бораётганини сезади, чўчийди, тагин акасига қарайди, унинг юзидан норозими, йўқми — шунинг англамоқ истайди.

Ғайбаров укасига ачинди.

... энди унга қийин. Рўзгорнинг бор ташвишини бўйнига олади. Балки, икки рўзгорни қайтадан бир қилар...

Мавлонбойнинг ўзи ҳам шу ўй билан банд эди. Акамга осонроқ, деб ўйларди, у кетадиган одам, мен қоламан, менга қийин... Балки, ростдан ҳам икки рўзгорни қайтадан бир қилиш керакдир? Зокир уйланиб, орадан бирор йил ўтгач, яна ўйлаб кўрилар...

Мавлонбойнинг Зокирдан кўнгли тўқ, у йўлини топиб юрибди. Топиш-тутиши ҳам яхши. Ўтган ҳафта бир одам отига қўй ўнгариб келди — хотини Зокирнинг қўлида даволанган экан. Дўхтиржон, танингиз дард кўрмасин, деди, у ёнидан айланди, бу ёнидан ўргилди, хуллас, кўп иззат қилди. Пул берган эди, Зокир олмади, отасидан кўрқди. Раим оқсоқол уч-тўрт кундан бери кўрпага михланиб ётган бўлса-да, ҳовлида ҳамон-ҳануз ҳукмрон эди. Чўпон орти-олдини ўйлаб келган экан, пулни ҳамёнга солиб, хуржунидан сур тери чиқарди. Зокир энди унинг қўлини қайтаролмади. Боёқиш чўпоннинг боши кўкка етгудай бўлди: илоий минг йил яшанг, дўхтиржон!

Зокир ақлли йигит, Мавлонбойнинг кўнглига қараб гапиради, бошқалар бор жойда «ака» деб туради, ундан тўрга ўтмайди, ўзига узатилган пиёлани (Зокирга биринчи бўлиб узатишади, негаки, у дўхтир, унга одам-

ларнинг иши кўпроқ тушади) секин қўлга олиб, кейин Мавлонбойга узатади: сиз ичинг, ака, бизнинг навбат кейин, расамади билан... Йўқ, Зокир ақлли, обрўси ҳам жойида, обрўсининг бир чеккаси Мавлонбойга ҳам тегади. Авваллари уни Раим оқсоқолнинг каттасидан кичиги, деб аташарди, энди бошқачароқ — Зокир дўхтирнинг акаси, дейишади. Биргина Аҳмад Мавлонбойнинг кўнглини сал хижил қилади...

Узоқдан келган бир гуруҳ одамлар Мавлонбойнинг диққатини бўлди. У тагин бошини қуйи солди, тиловатхоннинг овозига қулоқ тутди. Сўнг бош кўтариб, келганлар билан бир-бир кўз уриштириб чиқди.

— Бандалик экан, Мавлонбой...

— Бандалик, ука, бандалик...

— Бандалик экан...— дея секин такрорлади Мавлонбой.

У ўчоқ бошидан патнис кўтариб келаётган Аҳмадни кўриб, имлади. Аҳмад бош ирғаб, қўлидаги косани давра бошидаги баковулга узатиб, акасининг ёнига келди. Мавлонбой аввалига патнис ташима, деб айтмоқчи эди, лекин ўзининг бу даврада, Тошпўлатнинг нариги даврада ўтирганини эслади — Аҳмадга жой йўқ эди. Бир зум ўйланиб турди. Аҳмад оёқларини керган қўйи унинг тепасида ҳаяллаб қолди. Ниҳоят, Мавлонбой арзирли бир гап топди:

— Аканг қачон кетаркан? Айтмадимми?

— Кетмаса керак...— Аҳмад унинг ниятини тушунмади.

— Кетмасидан сўраб қол, Аҳмадбой, тошга нима деб ёзарканмиз? Эсингдан чиқмасин.

— Қандай тошга?

— Мармартошга...— Мавлонбой сал қизарди. У аслида бу ниятни айтмоқчи эмасди, кўнглининг тубида асраб қўйган эди.— Акангдан сўраб қол, ҳарне сену биздан кўра...

Аҳмад соддароқ эди. Акасини энди кўраётгандай унга ажабланиб тикилди: ахир... ҳали отасининг гўрига тортилган тупроқ совимай туриб, булар тошни ўйлайдимми?

— Бор, маслаҳатлаш,— деб қистади Мавлонбой.

Аҳмад бир сўз демая нари кетди. Мавлонбой кўнглида ғалати кин билан Аҳмаднинг Тошпўлат ўтирган кўрга бориб етишини кузатди: ёзғирармикан? Хайрият, Аҳмад Тошпўлатга биринчи бўлиб гап қотмади. Сўнг ака-ука гаплашган маҳалда ҳам Мавлонбой уларнинг юзидан бирор ёмонлик ўқий олмади. Аввалига танг, кейин хурсанд бўлди...

— Ўтир, Аҳмадбой,— деди Ғайбаров.

Аҳмад кўйнидан тўрт букланган қоғоз чиқариб, акасига узатди:

— Зокир акам берди, отам ёзган экан.

Ғайбаров қоғозни очмади, чўнтагига солди — васият деганлари шу эди.

— Зокир аканг кўринмайди? — деб сўради у.

— Шўркудукдан одам келди,— деди Аҳмад.— Касал кўргани кетди. Аввал бормайман, деди, кейин...

У акасининг юзига тикилди: қани, нима деркан?

— Яхши қипти.

— Одамларга ҳайронсан,— деб гапга қўшилди мулла Чори.— Дўхтирнинг бошида нима ташвишу булар оёғига тикан кирса ҳам чақиради.

— Бедард дардманднинг ҳолини не билсин! — де-

ди Ибодулло Махсум.— Дўхтирнинг бошида ғам, яна биров ўзининг ғами билан келган бўлса, у қандай қилиб йўқ десин!..

Мулла Чори индамади. У Ибодулло Махсумдан чўчиброқ турарди, Махсум оқ-қорани таниган-у, лекин охиратни бўйинга олмаган одам, бир қарасанг— меров, яна бир қарасанг— шайтонга дарс беради.

Учоқ тарафдан ошпазнинг овози келди:

— Мурод амакини чақириб олинг, Махсум бува!

— Бери келинг, Муродбой! — деб чақирди Ибодулло Махсум.— Бери келинг!

Мурод амаки тўхтади. Ишонар-ишонмай даврага яқин келди. Ғайбаров сал пастга сурилиб, унга жой кўрсатди:

— Ўтиринг, амаки.

— Бир коса шўрвангдан бер, Шодиқул! — деди Ибодулло Махсум ошпазга қараб.

— Граиснинг кюасиси...— дея ғўлдираб кўйди Мурод амаки.

— Косани синдиради,— деб тўнғиллади ошпаз.— Жез товоққа сузаман, икковингиз ичасиз.

— Майли, опкел-чи, қани. Муродбой билан икковимиз асли ошна эдик,— деди Ибодулло Махсум Ғайбаровга юзланиб.— Мендан ёши кичкина-ю, лекин ошна эдик. Урушга бирга кетдик. Кейин, қайтиб келиб, мени танимади. Отимни билади, Тошпўлатбой, минг одамнинг ичида бўлсам ажратади, аммо — энди танигани бўлак... Муродбойга ўхшаганлар оз қолди. Бир куни мени мактабга чақирди, ўқувчи болалар билан учрашасиз, деди. Борсам, тирик қолганлардан биттаси ўтирибди, ўнг қўл панжасидан ўқ еган... Ўзини ўзи отган. Кетиб қолдим, Тошпўлатбой, ҳеч ўтиргим келмади. У болаларга ваъз ўқибди, бизга ўхшаган мард бўлинглар, деб айтибди. Э, мен унга ўхшагунча устимга тош босаман!

— Қўйинг, Махсум,— дея мулла Чори уни инсофга чақирди.— Ҳарне, бировнинг маъракасида ўтирибмиз.

— Гапирмасам ҳақким кетади, мулла! — деди Ибодулло Махсум.— Парво қилмай юрасан-у, бир кун қарабсанки, тўлиб кетибсан, кўнгилни бўшатмасанг бўлмайди. Сизни ҳеч мактабга чақирганим, мулла!

— Чақирмаган,— деди мулла Чори.

— Мулла эканингизни ўйлаб чақирмаган,— деди Ибодулло Махсум.— Бўлмасам, сизниям чақирарди.

— Мени чақирмайди,— деди мулла Чори.— Мен асирда бўлганман.

Жим қолишди. Аҳмад бир чойнак чой келтириб, тагин нари кетди. Ибодулло Махсум тиззалаб ўтириб, қозон тарафга овоз берди:

— Овқатингни опкелмайсанми, Шодиқул!

— Шоширманг, Махсум бува, ёв келгани йўқ-ку! — дея асабийлашди ошпаз.— Мана, Муродбойдан улғуроқ одамлар ҳам навбат кутиб турибди.

Ибодулло Махсум ошпаз билан баҳслашиб ўтирмади.

— Бу Шодиқул деганимиз асли саркаш одамнинг боласи,— деди у Ғайбаровга қараб.— Отаси шундай эди, бировга бирор оғиз ширин сўз айтиб қўйса, уч кун қорни оғриб ётарди...

— Мени ппашист урган...— деди Мурод амаки тўсатдан.

— Қўйинг, Муродбой, пашистнинг энаси ўлсин! — деди Ибодулло Махсум.— Шу пашистдан гапирманг.

— Уу... урган...— деб такрорлади Мурод амаки.

— Шу гап ҳеч эсидан чиқмайди,— деди Ибодулло Махсум.— Илгари Манзар польвон ҳам урган, муниям эсидан чиқармайди. Қизифар немис чапидан ўтиб, милтиқнинг қўндоғи билан туширган, энди Муродбой бечора чап томонидан одам ўтса кўрқади.

— Отдим, отдим, отдим! — дея суюниб ғўлдиради Мурод амаки.— Далада ўтирган... кке... кетидан отдим... қчоқди!..

— Отгани рост,— деди Ибодулло Махсум.— Пашист деганингиз жуда бемалол ўтирган. Ой чиқиб турган бўлса керак, бўлмаса, Муродбой унинг қаеридан отганини кўрмас эди.

Ғайбаров телбага қаради. Унинг узун ва сийрак киприкларини, барча ақли кўтоҳ одамларники сингари бежороқ боқадиған кўзларини кўриб, танида қандайдир ожизлик сездди, юраги сиқилди. У Мурод амакини бир зум ўша ойдин, бийдай кенг далада тасаввур этмоқчи бўлди, лекин эглай олмади...

Мурод амакини хатто хаёлда ҳам Ғайбаровга узоқ бир далага, дала узра кезаётган ой ёғдуси остига, немисларга, айтайлик, Ремаркнинг китобларида тасвир этилмиш далада ёнма-ён ўтириб олиб, бир-бирига гап сотадиған немисларга қўшиб бўлмасди. Ғўёки у азалабад Галатепанинг хасми, ғўёки минг йиллардан бери шу ерда яшаб келади, эғнидаги ямоқ босган шинели ҳам минг йиллик, минг йилдирки, Галатепанинг болабақраси бу эски шинель барларига осилиб, қумлоқ кўчада сирпанади. У Галатепанинг юрагига эски оғриқ сингари ўрнашиб қолган, оғриқ сингари азобли, ҳар кимсанинг вужудига яшайди!..

Мурод амаки болалардан кўрқади. Улар яқинига келса бас, лўкиллаганча қочиб қолади. Унинг қочгани болаларга нашъа қилади, атрофга қийқириқ солиб, баттар қувлашади, тош отишади. Мурод амаки ямоқ шинелининг этагига осилган болаларни судраб, жим, тишини тишига босиб қочади... Тошпўлат, оёқларига сариқ бошмоқчалар илган бола, тенгқурларига қўшилиб, қичқириб, унинг ортидан чопади, тош отади — дарахт шохига қўнган чумчуқни кўзлагандай мўлжаллаб отади... Мурод амаки, оёғи шинелининг этақларига ўралашиб, йўлнинг ўртасига йиқилиб тушади. Ҳамма тирқираб қочади. Тошпўлат, оёқларига сариқ бошмоқчалар илган бола, атрофга ғолибона қарайди, лекин ҳеч ким унинг қувончини сезмайди. Катта, кимсасиз йўлда биргина у ва Мурод амаки қолади. Тошпўлат кўрқа-писа унинг ёнига боради, эгилиб қараб, пешонасидан сизиб оқаётган қонни кўради, кўрқади, қочмоқчи бўлади, лекин кетолмайди... Шунда Мурод амаки кўзларини очади, шунда Тошпўлат биринчи бор бу кўзларнинг серкиприк эканини пайқайди. Мурод амаки эса, ғўё ҳеч нарса бўлмагандай секингина сўзланади:

— Ппашист урди, Мманзар уурди... Ҳамма уради...

Овозида на ўкинч, на алам. Юзиди оғриқдан нишон ҳам йўқ. Ғўёки шу йўл устиди у минг йиллардан бунён боши ёрилиб, чангга беланиб ётгандай.

Тошпўлат, сариқ бошмоқчали бола, унинг ёнига ўтириб йиғлайди. Нега йиғлаётганини ўзи ҳам тушунмайди. Мурод амаки ҳайрон бўлади, хатто кулади, кейин сўрайди:

— Ннега?..

Тошпўлат, сариқ бошмоқчали бола, унга бир оғиз илиқ сўз айтмоқчи бўлади, лекин йиғи тагин томоғини бўғади, айтолмайди, баттар хўнгради.

Мурод амаки юзининг қонини кир шинелининг этагига артиб, ўрнидан туради, аммо кетолмайди, хўн-хўн йиғлаётган болани қандай овутишни билмай танг қолади.

Ит бўлиб ҳуради.

Бузоқ бўлиб маърайди.

Хўроз бўлиб қичқиради.

Ўйинга тушади, қўлларини ёйиб, шох ташлаб, қийқириб!..

...эслагинг келмайди, юракда тугун қолади.

Бир ҳафта ўтиб, яна ўша болалар, яна ўша кўчада, лўкиллаб ўтаётган Мурод амакига ҳужум қиладилар. Усмонча, бақалоққина болакай, унинг этагига осилиб олади, болалар унинг сирганиб кетаётганини кўриб завқ билан қичқиршади: «Чу! Чу-у, жонивор!..»

Мурод амаки чопади. Усмонча унинг ортидан сирганиб бораркан, қаёқданбир бир тош учиб келиб, бошига тегади, у додлаганча шинелининг этақларини қўйиб юборади, ағнаб ётган кўйи, бошига бодраб чиққан ғуррани силайтириб, қўлининг чангини қоқаётган болани — сариқ бошмоқча кийган Тошпўлатни кўради.

Сўнг Усмончанинг отаси, Отабой бўёқчи, семиз ва

бўйдор одам, Раим оқсоқолга арз қилиб келади. Раим оқсоқол даргазоб бўлиб ўғлини сўкади, кейин аламзада Отабойдан сўрайди: Мурод бечорани ҳамоя қилмоқчи бўлганмикан?.. Отабой бош чайқайди: йўқ, оқсоқол, куни кеча худди ўзгинаси у бечоранинг қаншарини ёрган экан...

Раим оқсоқол ўғлини тушунолмайдди.

Уғил ҳам ўзини тушунолмайдди.

Кўнгилда тугун қолади. Ҳеч нарса эсдан чиқмайдди. Бегона жойларда, бегона одамлар орасида бирдан лоп этиб ёдга тушади, дил жизиллаб ачишади, негадир Мурод амакини кўргинг, бағрингга босгинг келади. Бағрингга боссангу серямоқ, тупроқ ва нам юта-вериб нақ тахтадай қотган шинелини юзларингга боссанг, йиғлаб тазарру қилсанг!..

Товоқда шўрва келтиришди. Ошпаз Шодикул битта қошиқ солиб юборган экан, Ибодулло Махсум, Ғайбаров, Мурод амаки — учовлон бир қошиқни айлантириб шўрва ичдилар. Мурод амаки ўзини хотиржам тутди, қошиқни узоқ ушламасдан, қизганмай тамадди қилди.

Ғайбаров бошқалар уларга қараётганини сезди, лекин парво қилмади. Кўнгилда ширин бир мискинлик тўйди, сўнг шубҳаланди:

...Махсум билан менинг бу ишим ўзгаларга нэмойиш эмасми?..

Йўқ, Ибодулло Махсум ҳам хотиржам эди. Ғайбаров унда бирор фирромлик сезмади. Ўзидан ҳам ирганиш топмади: Махсум ҳам, Мурод амаки ҳам унга туғишгандек яқин эди. Гўёки улар учови бир тан, бир танда уч одам бўлиб яшаяпти, холос.

— Муродбой билан биз ҳам ғанимат бўлиб қолдик, Тошпўлатбой,— деди Ибодулло Махсум.— Мен шунини кўп ўйлайман, Тошпўлатбой, агар мен кетсам, бу дунё хувиллаб қоладигандай...

— Раҳматли Раим оқсоқол ҳам шундай деб ўйларди,— дея гап қўшди мулла Чори.

— Сиз ҳам шунини ўйлайсиз, мулла, лекин ақлингиз бовар қилмайдди.

Мулла Чори Махсумнинг гапини эшитмаганга олди. — Одамгарчиликдан чиқиб кетяпмиз,— деди у.— Биров тўй-маъракага қатнамай қўйди. Сиз таъзияга келолмаганлардан ўпкалаб юрманг, Тошпўлатбой. Илгариги иттифоқлик йўқ.

— Сиз ёмон қарияпсиз, мулла,— деди Ибодулло Махсум.— Одам ёмон қариса, кўзига ҳамма нарса мана шундай кўринаверади. Сиз ҳам мундай бир одам зотига ишонинг, кўнглингизни очиброқ юринг. Ахир, бунақада димиқиб кетасиз-ку!

— Бари бир,— деди мулла Чори.— Эски гап-гаштаклар энди йўқ. Қайтага, манави Мурод тузукроқ, тўй таъзияга қанда қилмай келади.

— Муродбойнинг йўриги бошқа,— деди Ибодулло Махсум.— Муродбой элнинг одами.

Мурод амаки ўзининг отини эшитиб, товоқдан бош кўтарди:

— Чўнқаймиш кетаман...

— Илгари ўқдай учиб юрарди,— деди Ибодулло Махсум.— Чўнқаймишга авваллари йўрға от қатори бориб келарди.

— Ммени Мманзар урган...— деди Мурод амаки яна.

— Аввал Манзарни камроқ айтарди, энди қариб, тилидан қўймайдиган бўлиб қолди,— деди Ибодулло Махсум.— Раҳматли оқсоқол бунини яхши кўрарди. Сал гапга чивиллаб кетарди-ю, лекин Муродбойнинг ҳамма сўкишига чидарди. Бечора буям қариди. Сиз айтинг, мулла, агар Муродбой жаннатга тушса, худо ақлини қайтиб берадими?

— Билмадим,— деб дудмал жавоб қилди мулла Чори.— Ўзи олган нарса, қайтиб берса ҳам ажаб эмас...

— Мунинг ақлини пашит олган,— деди Ибодулло Махсум.— Агар худо адолат қиламан деса, Муродбойнинг ақлини қачонлари қайтариши керак эди.

— Қайтаради, махсум бува,— деди Ғайбаров.— Чўнқаймиш кетаман, дейди, Чўнқаймишда нима қилади?

— У ёқда тутинган акаси бор, Тошпўлатбой. Уям мунга ўхшаган мўмироқ одам. Раҳматли Норбой девонаям бунга ука тутинган эди. Норбой ўлганда кўмгани Чўнқаймишдан бу ерга оқкелишди. У еринг ҳам ўзига яраша гўристонини бор, мулласи бор, лекин булар Норбой девона ўзимизники, деб туриб олишди. Мана, мулла Чорининг ўзи бориб жаноза ўқиган.

— Мени қўйишмади,— деди мулла.— Мен эл қатори таъзияга борувдим, жанозага ўтинг, дейишди.

— Кейин, тобут кўтарилган маҳали, Галатеплага, деб буюрган ким?

— Галатепанинг мазористони улуғ мазористон,— деди мулла Чори.— Неча юз йиллардан бери бор. Не-не одамлар кўмилганки, ақлинг шошади!

— Орият деб, тобут талашасизми, мулла? — деб сўради Ибодулло Махсум.

— Ахир... ўзимизнинг ўлиқни қандай қилиб бегона жойда қолдирамиз?

— Тириги хор-у, ўлиги азизми?! Ҳали кўрасиз, бирор қор-қол бўлса, Чўнқаймишнинг одами Муродбойни яшириб кўмади!

— Кўмиб кўрсин!..

— Сиз ўзингизни меровликка солманг, Чори,— деди Ибодулло Махсум.— Сиз уларнинг ориятдан юмалаб қулгандирсиз!..

— Сизга худо бас келсин, Махсум,— дея мулла Чори илжайган кўйи ўрнидан турди.— Мен энди борай...

— Боринг, мулла.

Мулла Чори майдақадам юриб, нариги кўрга бориб қўшилди. Уни тўрга ўтқазишди. Мулла бошқалар билан бош ирғаб саломлашган бўлди, сўнг бошини қўйи эгиб, Соат сайисининг синиқ овозига қулоқ тутди.

— Ақлли одам, занғар,— деди Ибодулло Махсум.— Сайисдан қулмаслик учун бу ерда ўтириб эди. Мени ёмон кўради.

— Ўзингиз ҳам бекор койиндингиз, Махсум бува,— деди Ғайбаров.

— Қаридим, Тошпўлатбой, тилини тийиб туришим қийин. Авваллари ҳеч сўкинмасдим, энди қарасам, ҳаққим кетадигандай. Рост гапдан ҳатто муллаям кўрқади. Юзига айтинг, қани, биров ғинг деб кўрсин! Буларнинг ҳамма илму амали зўраки, Тошпўлатбой, асли сиз ўзингиз келиб имомлик қилсангиз бўларди.

— Бўлмайдди, Махсум бува.

— Хўп, денг, Тошпўлатбой,— деди Ибодулло Махсум хил ранжиб.— Энди, имомлик қил, деб ҳар кимга ҳам ялинаётганимиз йўқ-ку!

— Меникиям қалбаки бўлади-да, Махсум бува,— деди Ғайбаров.— Яхшиси, сиз имом излагунча Мурод амакидан хабардор бўлиб туринг.

— Бу оғир юмуш-да, Тошпўлатбой,— дея ух тортиди Ибодулло Махсум.— Менинг бадфикрлигим билмаган одамга ёқмас, лекин очигини айтмасам чидаб туришим қийин. Шундай, Тошпўлатбой, яратган эгам ҳеч кимсани эсдан айирмасою у бир бурда нонини ўзи топиб еса. Шу бир бурда нонни ҳақиқатга йўйса бўлади, негаки, уни деб одамзод риёзат чекади. Э, қўйинг, ўғлим, мунинг ўзингиз ҳам биласиз...

У айтмоқчи бўлдики, риёзат чеккан кимсага ўзгаларнинг изтиробини, барча иқдор ва тазаррулар, ўзгаларнинг ҳамдардлиги — ҳаммаси бекор.

Ҳаракат, қўлларнинг ҳаракати, оёқларнинг ҳаракати — ҳақиқат.

Танда уйғонган оғриқ — ҳақиқат.

Қилмишлар — ҳақиқат.

Одамзоднинг бу ёруғ дунёга кўз очиб, токи ундан кўз юлгунга қадар бўлган ҳаёти — ҳақиқат.

Айтмоқчи бўлдики, фақатгина шулар амал, фақат шуларнинг рост эканига ишонса бўлади!..

Ғайбаров Мурод амакининг ортидан чиқди. Икковлон у болаликда оёқларига сариқ бошмоқча илиб чоп-

ган сўқмоқдан юришди. Нарироққа бориб сўқмоқ иккига бўлинди: бири пастда қолди, бири тепага ўрлади. Тепага кетгани қир ошиб, катта йўлга бориб туташарди. Катта йўлнинг икки тарафи ҳам тиканзор — каррак, янтоқ, қушқўнмас.

Мурод амаки бирдан гандираклар кетди, сўқмоқдан чиқди, тиканзорга оралади. Оёқлари тиканга тўлди. Унинг қаҳри келди, тиканларни қасдма-қасд, аччиқма-аччиқ топтай бошлади. Ялангоёқ!

Ғайбаров буни кўрмаслик учун кўзларини юмиб олди.

Мурод амаки чарчади. Шинелининг енги билан кўзларини артди. Яна тупроқ йўлга қадам қўйди, хору хас тирнаган оёқлари тагин чангга беланди. У бир зум қаққайиб турди-да, Чўнқаймиш тарафга қараб чопди.

Ғайбаров унинг ортидан эргашди. Ниҳоят, Мурод амакига етиб, енгидан ушлаб тўхтатди. Мурод амаки илкис ўгирилди, кўзларида қўрқув кўринди.

— Сизни яхши кўраман, амаки,— деди Ғайбаров.

— Раис яхши,— деди Мурод амаки.— У ўлмаган.

— Йўқ, амаки...— деб хомуш бош чайқади Ғайбаров.

— Раис ўлмаган... Сен унинг ўғлисан-ку!

Ғайбаров ҳайратланди: Мурод амаки соппа-соғдай, тийрак, осуда боқиб турарди. Бирдан энтикиб Мурод амакини маҳкам қучоқлади, тарашадай қотган шинелига юзини буркади.

— Яна айтинг, амаки,— деди юраги тўлиб.

— Сен Тошпўлатсан,— деди Мурод амаки.— Раим раиснинг ўғлисан, сени танидим...

Ғайбаровнинг дили ларзага келгандай бўлди. Чўнтагини кавлаб, боя уқаси Аҳмад берган қоғозни олди. Мурод амакига қаради, қарадио қоғозни қайтиб чўн-

тагига солди. Гўё васиятномадаги гапларни ҳозиргина, қаршисида турган мана шу телба одамнинг оғзидан эшитгандай эди...

— Яна бир марта айтинг, амаки!..

Мурод амаки бошқа гапирмади, эски ҳолига қайтди, бир зум анграйиб, оғзи хиёл очилди, иссиқда, дўзахдай ёниб ётган тупроқ йўлда ўзини тутиб туришганига ҳайрон бўлгандек, пешонаси тиришди, сўнг ненидир эслади чоғи, юзига кулги ёйилди:

— Биссўм бер!..

Ғайбаров мунгли илжайди, чўнтагидан бир сўмлик чиқарди.

— Сизни яхши кўраман, амаки,— деб такрорлади у. — Рост айтасиз, отамнинг ўлмагани рост, ахир биз тиримиз-ку!..

— Чарчадим, Тошпўлат.

— Мен ҳам чарчадим, амаки. Ҳеч бало қилганим йўқ, лекин итдай чарчадим.

— Мен итдан қўрқмайман,— деди Мурод амаки.

У шинелининг барини кўтариб бурнини артди, кейин яна Чўнқаймиш тарафга йўртиб кетди. Йўл ўрлов, Мурод амаки кекса эди, энди у аввалгидай учиб юролмасди.

Атрофга ҳазин бир сукунат чўкди. Ғайбаров оғир хўрсинди, сўнг яна бир марта зўр бердию тепада тик порлаган қуёшни, бу қуёш тагида жизғанак бўлиб ётган йўл бўйлаб йўртиб бораётган Мурод амакини ва унинг ортидан ғамгин кузатиб турган, умидлари барқ урган ёш йигитни — ўзини, шу ҳолича кўнглига парчинлаб ташлади.

Оғриқ баробар, кўнглида фориғланган бир муҳаббат туйди...

Журналнинг келгуси сониди ёш ёзувчи Дилбар САИДОВАнинг
«Еру осмон ўртасида» қиссасини ўқийсиз.

Дарё ташлаб кетган ерлар¹

ЭРКИН
САМАНДАР

Тантилик одати бордир дарёнинг,
Тошиб кетар гоҳи, тошқинлаб кетар.
Эҳтимол, дарёнинг шудир исёни,
Балки дер: «Бир издан оққанам етар!»

Балки ювош ҳаёт тегиб жонига,
У ҳам бир силкиниб қўймоқчи бўлар.
Балки бургутларга ўхшаб гоҳида
У ҳам қанотларин ёймоқчи бўлар.

Хуллас, жилди дарё нари қирғоққа,
Неча боғ-роғларни олди қаърига.
Қўл бериб янги дашт, янги тупроққа
Тўлғона-тўлғона кетди нарига.

Шарқираб оққан ул дарё ўрнида
Сариқ лойқа қолди, бўтана қолди.
Жонли тарих бўлиб кўзим ўнгида
Кечаги мавж қолди, пўртана қолди.

Энди ташриф этмас бунга сайёҳлар,
Энди эркалаш йўқ, йўқ сажда, тавоф.
Ернинг ич-ичидан отилган оҳлар
Акси садосидан титрайди атроф.

Гўё ўғирланган олтини, зари,
Гўё қўлдан кетган ясатиғлиқ тахт.
Беҳол тана каби сувнинг излари
Узалиб ётибди паришон, карахт.

Хув, ана, нарида ўйноқлар тўлқин,
Саслари чалиниб турар қўлоққа.
Беғам, беандиша, сармаст ва жўшқин
Тўш урар ям-яшил, сўлим ўтлоққа.

Ўзи ташлаб кетган ернинг носасин
Эшитмас, орқага қайрилиб боқмас.
Дарё — танти ўсган уммон боласи,
Андухни ёқтирмас, бу ердан оқмас.

Мен эски ўзанда турибман гирён,
Ер билан сув айри — тенги йўқ фироқ.
Сен ўзинг закийсан, эй, мовий осмон,
Армонли заминга дарё бўлиб оқ.

Мен сени чорлайман бунда алп деҳқон,
Ернинг чеккасига ўзинг чечак тақ.
Қақроқ биёбонга ато айла жон,
Дарёнинг ўрнида дарё бўлиб оқ.

Мен сени чорлайман, эй, ошиқ ошна,
Айрилиқ дардидан ол бунда сабоқ.
Висол боғларини айлама ташна,
Севги диёрида дарё бўлиб оқ.

Мен бунда бир қўшиқ айтмоқ истаيمان,
Қўшиқки, ер узра шўх қанот қоқсин.
Мен бунда бир қўшиқ айтмоқ истаيمان,
Қўшиқки, дарёни етаклаб қайтсин!

Ўзбекистон

Тепамизда бир салобат бор,
Бир номи кўк, бири осмондир.
Пойимизда бир саховат бор,
Бир номи ер, бир номи кондир.

Танимизда битта қудрат бор,
Бир номи руҳ, бир номи жондир.
Кучимизда битта ҳикмат бор,
Бир номи иш, бир номи шондир.

Илкимизда битта давлат бор,
Бир номи бахт, бири даврондир.
Ер юзида танҳо жаннат бор,
Номи битта — Ўзбекистондир!

Ишқ

Тоғ бағридан сизиб томчилар,
Бир иттифоқ тузиб томчилар.
Тинмай оқиб — сузиб томчилар
Гул водийда ирмоққа тушмиш.

Ирмоқ каби чопиб оқ кийик,
Тошдан тошга сакраб тоқ кийик.
Билмай қолмиш лекин, оҳ, кийик,
Оёқлари тузоққа тушмиш.

Кийик каби йўл ошган озми,
Кийик каби адашган озми,
Булбул боғда чалиб шўх сазими
Гул васфида қийноққа тушмиш.

Олисларда порлаб шуъла гоҳ
Муҳаббатдан айламиш огоҳ.
Зулмат аро нур келиб ногоҳ,
Парвона ўт — чироққа тушмиш.

Кимнинг ишқи тош — тоққа тушар,
Кимнинг ишқи ўт — чўққа тушар,
Тақдирдан рози Самандар,
Ишқи она тупроққа тушмиш.

¹ Амударё қадим-қадим замонлардан буён Ўз ўзинини тез-тез ўзгартириб туради.

АНДРИС
ЯКУБАН

Латвия ССР

БУ АЖИБ ЮЛДУЗЛАР ОСТИДА

ҲИКОЯ

Хайридин
СУЛТОНОВ
таржимаси

У

ша узун кечада — ҳали на куз бўлиб кузга, на қиш бўлиб қишга ўхшаган ўша узун кечада, ҳамма чинакам совуқни, қорни соғиниб кутаётган, машҳур ва қудратли «Локомотив» командамиз Урбан шаҳрининг «Трактор» командаси билан беллашиб, чемпионат якунланишидан беш ўйин аввал мазкур командаларнинг қайси бири олтинчи, қайси бири еттинчи ўринни эгаллаши ҳал бўладиган ўша оқшомда, соат ўн олтидан ноль бир минут ўтганда вокзалга келиб тўхтаган поезддан Виктор Пупис тушди. Мана, ниҳоят, икки йиллик айрилиқдан сўнг у яна қадрдон шаҳрининг ҳавосидан баҳраманд бўлмоғи мумкин. Денгиз томондан эсаётган шамол шаҳар узра бепоеён кенгликлар нафасини, ҳали тўрға тушмаган балиқлар ҳидини, ҳали сув қирғоққа итқитмаган анвои ўт-ўланлару шабада тегиб улгурмаган намчил туз исини уфурарди. Бу турфа ислар кишини элитгудек маст қилар, елдим шамол ҳайдаб кетаётган булутлар остидан эса юлдузлар ярқираб кўзга ташланар, бир зумгина сирли жилва билан чарақлаб, ўзи сари чорлаб тургач, тагин булутлар орасида ғойиб бўлар эди. Виктор Пупис осмонда сузиб бораётган юлдузларга тикилган кўйи перронда сармасту бахтиёр тураркан, ниҳоят, энди янги ва гўзал ҳаёт бошлаш учун берча имкониятларга эга эканини дафъатан англади.

У янги ва гўзал ҳаётини даставвал универмагдан бошлади. Отасига бир шиша коньяк, онасига бир қутичада атир, ўзига бир қути ҳашамдор ва қимматбаҳо сигара, кичкин яшикка ўхшаш сариқ «дипломат» портфель, кейин — қоракўл ёқали узун қора пальто ва чўзинчоқ юзига бениҳоя ярашиб тушиб, чехрасига теран, сирли бир маъно бахш этган қора телпак ҳамда болалик орзуси бўлмиш локланган қора туфли сотиб олди. Янги пайпоқ, янги костюм, ҳатто оҳорли кўйлак ҳам харид қилмоқчи эди-ю, лекин буларга пули етмади.

Виктор Пупис Бастион тепалигида денгизнинг изғирин, захкаш шамолдан дийдираганча уст-бошини алмаштириб олди-да, нафталин ҳиди сингиб кетган эски қалпоғини, эски кўрткаси ҳамда эски ботинкаларини — уларни кийиб босиб ўтган йўлини ортиқ эсламаслик учун — яп-янги, ярқироқ ўрама қоғозга кўшиб, панжара оша шаҳар анҳори томон улоқтирди, юлдузларга тўла осмон ва денгиз оралиғида эсаётган кучли шамол буларнинг барчасини қоп-қора, тубсиз бўшлиқ сари учуриб кетди.

Мавжларида узоқдаги реклама чироқларининг заиф ёғдуси жилваланаётган анҳор ёқасида Виктор Пупис уст-бошини алмаштираётганини ҳеч кимса кўрмади, чунки ногаҳоний ва жўшқин эҳтирос шайдоларининг барчаси айни палла Спорт саройида, жуда бўлмаганда, телевизор қаршида михланиб, оқ-оппоқ муз майдончасига ёки экраннинг зангори тўртбурчак катагига сеҳрлангандек тикилганча, минглаб ҳамдардлари билан биргаликда титраб-қалтираб энтикмоқ, биргаликда қувониб қичқирмоқ ёки бўғилиб шивирламоқ, биргаликда суюнмоқ ёки надомат чекмоқ учун, қисқаси, бутун уч давра мобайнида, соф олтиш минутлик ўйин давомида ҳамма-ҳамма нарсани унутмоқ қасдида бори-борлиғи симобдек қалқиб ўтирарди.

Расми М. ШОВАЛИЕВА чизган

Пўрим телпак, башанг пальто ва ҳали ҳатто ғарчи ҳам кетмаган янги туфлини кийиб олган замони Виктор Пупис ўзини жонанжон шаҳрида байрам қилиб юргандек, гўё байрам бўлаётган уйга кириб келгандек ҳис этди. Кўчалар — қадрдон хонаси каби таниш, троллейбус — дивандан ҳам юмшоқ, тарақа-туруқ трамвай эса қордек оппоқ чойшаб солинган парку тўшақ сингари роҳатбахш туюлди, шаҳар чиқоқлари болаликдаги янги йил арчасига тақилдаган ранг-баранг шокилаларни эслатди. Ҳатто сариқ «дипломат»да, тўрт-бурчак яшиқ ичида ҳам ажиб ёруғ юлдузлар (ғарчи коньяк шишасининг ёрлиғида бўлса-да!) чарақлаб ёнар эди.

У олтинчи қаватдаги уйига нафас ростламай, оғзидаги сигарани ҳам ташламай чиқиб бордию кўнғироқ тугмачасини босди. Аммо барча квартиралар сингари уларнинг уйда ҳам Спорт саройида содир этилаётган қиймат-қойим шовқини ҳукмрон, устма-уст чалинаётган бетоқат кўнғироқ товушини на отаси, на онаси эшитар эди. Шарҳловчининг қулоқни қоматга келтиргудек бақирганча, хоккей юлдузларининг машҳур ва арзанда номларини айтиб жазаваси жўшиб қичқираётгани ҳатто зинапоя майдончасига ҳам баралла эшитиларди: тенги йўқ Райнис Упит! даҳо хужумчи Моцарт Вилюман! қув ва ўктам Анатолий Достоевский! мамлакатимиздаги тўққизинчи бомбардир, зарби тўппонча ўқидан ҳам тез, маҳорат бобида танҳо Аполлон Эйнштейн! Уларнинг барчасини фақат ғалаба сари интилувчи ягона жанговар коллективга жипслаштира олган машҳур тренер, хоккеймиз профессорси ва академиги, гузал ва олижаноб Ёхудо Парвардигор!

Виктор Пупис иккита сигарани чекиб тугатиб, оғзида куба тамакисининг енгил ва андак беҳузур таъминини туйган кўйи энди учинчисини тутатишга киришганида, ахийри, эшик ҳам очилди. Остонада сочлари елкаси узра фоят шоирона тўзгиган бир аёл турарди.

— Пупислар энди бу ерда яшамайдими? — деб сўради Виктор сигарасини ҳамон лабидан қўймай.

— Мен ҳам Пуписларданман! — дея ғурур билан хитоб этди нотаниш аёл. У ҳар бир сўзини гўё куйлаётгандек қилиб талаффуз этар, ҳар бир сўзига маънодор хатти-ҳаракатлар қўшиб ифодалар эди. Чамаси, у нодир бир салоҳиятни — ҳар қандай оддий жумлага ҳам шекспирона фожиавий оҳанг бахш эта олиш салоҳиятини бекаму кўст эгаллаган эди. Аёл бунга асло қийналмасдан — сўзлар орасида сермаъно сукут сақлаш билан осонгина эришарди.

Виктор сигарадан бурксиётган тутун пардаси ортидан аёлга разм соларкан, унинг ўзига қандай қариндош бўлишини ўйлаб кетди. Аммо ҳарчанд уринмасин, хаёлига жўяйлиқок бир нарса келмади.

— Дадажони... бу ёққа... бир қараворгин-а! — дея тагин ғамза билан хитоб қилди нотаниш қариндош. У Викторнинг ҳали ғарчи кетмаган туфлисидан тортиб пўрим телпагигача — бошдан-оёқ яна бир карра синчиклаб, маънодор тикилди-да, тўсатдан сирли равишда ғойиб бўлди.

Сочлари елкаси узра шоирона тўзгиган нотаниш аёл кўздан йўқолиши билан бўсағада Викторнинг отаси пайдо бўлди. Виктор кафтини елпуғич қилиб тутунни ҳайдаркан, отасининг ола-чипор қўйлак ва униқиб кетган жинси кийиб олгани, боз устига, соқол ҳам қўйиб юборганини кўрди. Афтидан, отаси қирқ яшар киши эмас, ўн беш яшар ўспирин бўлиб кўриниш учун жамики имкониятини ишга солганга ўхшарди.

— Виктор! Биз сени индинга келарсан, деб ўйлаган эдик... — Отаси, ўғли уйга гўё ўз оёғи билан, соғ-саломат, башанг қиёфада эмас, балки тобут ичида ўлиги келгандек, бениҳоя гангиб қолган эди.

— Бу оймтилла ким? — деб сўради Виктор.

— Менинг хотиним, — деди отаси ва ўғлини қучоқлади. Уғли оғзидаги сигарани ташлаш тугул, ҳатто бошидаги пўрим телпагини олишга ҳам улгуролмай қолди.

— Соқол қўйворибсанми? Олифта чол-э! — Виктор лабидаги сигарани ташлашга уринар, аммо бунинг удасидан чиқолмас эди.

— Ҳозирги хотинимга шу ёқади, — деди отаси негадир ғамгин оҳангда ва ўғлининг кифтидан тугган кўйи уни ичкарига бошлаб кирди.

Хонада сочлари елкаси узра шоирона тўзгиган бояги аёл бор эди, бир пайтлар Виктор ястаниб ором олишни хуш кўрадиган креслода эса қандайдир ярим яланғоч эркак ўтирарди. Унинг эғнида спорт машқларида кийиладиган либос бўлиб, белидан юқориси бутунлай яланғоч, пайлари бениҳоя мушакдор, бамисоли кўкраги, елкаси, қўллари яккаш ҳайбатли мушаклардан иборат эди.

— Салом бердик! Граждан бошлиқлар менинг намунали хулқимни назарда тутиб, муддатидан икки кун аввал ижозат этдиларким, бунинг учун афкор оммадан афв сўрайман, — деди Виктор ва бу нотаниш кимсаларга ясама хушхоллик билан таъзим қилди.

Эркак унга қизикиб тикилди-да, елка мушакларини ўйнатганча, Викторга қадимий юнон ҳайкалларининг қўлларини эслатган забардаст кафтини хиёл кўтариб, саломлашган каби силкиб қўйди. Телевизор ортидаги эшиқдан Викторнинг онаси кириб келди ва мушакдор эркакнинг хиёл кўтарилган қўлига бир стакан сут тутқазди. У ҳам эғнига спорт машқларида кийиладиган калта қўйлак-иштон кийиб олган эди. Агар олдидаги пешбанди — Виктор эсини ғаниганидан бери биладиган ўша пешбанди бўлмаса, у худди танаффуз чоғи нафас ростлаб турган баскетболчи аёлнинг ўзгинаси эди. Сочини ҳамон эскичасига силлиқ тараб, энсасига турмаклаб олибди, фақат энди қора эмас, бир-ярим оқ толалари ҳам кўринмайди — онаси сочини бўяб, зарча танли аёл бўлиб қолибди.

Телевизорда хоккей давралари ўртасидаги танаффуз чоғида филлар ўйинини кўрсатишмоқда эди. Фавқулодда алланечук ялтироқ либос кийган, фавқулодда алланечук бахтиёр бир кимса филлар орасида ирғишлаб юрар, кўриниши кўзни қамаштиргудек ялт-юлт товланувчи бу кишининг ишораси билан филлар ҳартумларини силкитар, ҳатто орқа оёқларида тик туриб, турли шиқилдоқлар, кўнғироқчаю ранг-баранг шокилаларни шилдиратганча одамнинг хатти-ҳаракатларига тақлид этмоққа уринишар эди.

— Сочини бўяб олибсанми, оий? Таниб бўлмайди. — Виктор гўё ўзи ҳам, бошқалар ҳам паға-паға тутунга ўралиб олишига имкон туғдирмоқчидек, ҳамон сигарасини буркситарди.

— Оқшоминг хайрли бўлсин, ўғлим! Биз сени бугун кутганимиз йўқ эди. Жудаям башанг бўлиб кетибсан-а! Қани, пальтонгни ечиб бу ёққа ўтир. — Онасининг овози ҳамон илгаригидек мулоим, хотиржам ва босиқ эди. У кафти билан тутунни нари ҳайдаркан, Викторнинг оғзидаги сигарани олиб қулдонга қўйди, оҳишта ва бирмунча тантанавор қиёфада унинг бошидан қора телпагини олди, ҳатто пальтосининг тугмаларини ҳам ечишга уринди.

Виктор пальтосини ечолмасди, чунки у абгор шими билан йиртиқ свитерини бегона кўздан ёпиб турган эди. Агар пальтони ечса, ота-онаси ва телевизор қаршида тиз чўккан кўйи хўрликдан аччиқ-аччиқ йиғлаб, бемаҳал ташрифи учун узр сўрашига тўғри келарди, шу боис Виктор зўр бериб парвона бўлаётган онасининг меҳрибонлигига ортиқ изн бермади, қоракўл ёқасини хиёл кўтариб, тўртбурчак сариқ «дипломат»ини очди, юлдузли коньяк шишасини олиб отасига узатди:

— Бу сенга. Янги хотининг тўғрисида, афсуски, ҳеч нарса эшитмаган эдим... Фақат онамгагина... Хўш-ш, ҳалиги, ўғилчасидан совға, дегандек...

Виктор онасига катта қутчидаги атирни узатиб, яна оғзидан ҳалқа-ҳалқа тутун пуфлай бошлади. Телевизорда шиқилдоқ ва кўнғироқчаларни, ранг-баранг шокилаларни силкитганча филлар ҳамон рақс тушмоқда эди. Филлар одамларга тақлид қилар, одамлар эса шоду хуррам қарсақ чалишар эди. Фавқулодда алланечук ялтироқ либос кийган, фавқулодда алланечук бахтиёр кимсанинг қувончи чексиз, у бахт ва завқу шавк ёғдусида ярқ-ярқ товланар, филлар унинг кўзни қамаштиргудек оппоқ қўлқоп кийган қўлининг

ишораларига, қатъий ва кескин буйруқларига қулоқ қоқмай итоат этар, уларнинг соҳиби эса, аҳён-аҳён кўнгилихушлик қилиб турмоқ учунгина инсон ва жониворларни яратган афсонавий худонинг ўзи янглиғ қудратли ва буюк кўринар эди.

— Пулни қаердан олдинг? Ахир, сен...— дея қичқириб юбораёзди онаси ямоқ пешбандини саросима ичра фикимларкан. Унинг кўзларидаги меҳр ўрнини энди кўрқув ва нафрат эгаллаган эди; кўлидаги қора телпакни беихтиёр ерга тушириб юборди.

— Нима, мен талончи ё йўлтўсармидим? Ҳалол ишлаб толдим. Турмада ишлатишади, муддатинг битиб, чиқаётганинда эса ҳаммасини қўлга беришади,— деб жавоб қайтарди Виктор қафтани елпуғич қилиб тутунни онасидан нари ҳайдаркан. Сўнг ерга тушиб ётган пўрим телпагини олиб, бошига кўндирди.

— Бу — меҳнат профилактикаси, деб аталади,— деди мушакдор эркак ва сутдан бир хўплаб, машқ қадоқтошларини қўлга олди. Унинг ҳайбатли мушаклари яна бўртиб-қабариб чиқди-да, қўлининг ҳаракатларига монанд кўтарилиб-туша бошлади.

— Ҳа-а, ҳозир турмада ҳам унчалик ёмон эмас экан-да,— дея имкони борича бардам оҳангда хитоб этишга тиришди отасининг ҳозирги хотини.

— Худди санаторийнинг ўзи,— деди Виктор унга.

— Телевизорсиз санаторий, холос,— дея қўшиб қўйди мушакдор эркак. У нафас қайтарганда бели шу қадар ингичка тортэрдики, бемалол иккала кафт орасига олиб кучиш мумкин эди, аммо елкалари ва бўйни худди пуфлаб шишириладиган ўйинчоқ тимсоҳнинг елкаси ва бўйнига ўхшаб қабариб чиқар эди.

Виктор, ёниб тугаёзган сигара бармоқларини куйдира бошлаганини сезиб, уни оёғи тагига ташламоқчи бўлди-ю, лекин шу заҳоти хушини йиғиб, қолдиқни кулдонга аста босиб ўчирди.

— Телевизорсиз деганингиз нимаси?! Ҳар кеча уйкуга ётиб кўз юмсанг бас, телевизордагидан ҳам аниқтаниқ кўрасан: мача, вагондан тушиб келясан, мана, троллейбусда ўтирибсан, кейин, мана, трамвайда кетясан, кўчани кесиб ўтиб, ўз уйингга қараб боряпсан, мана, ниҳоят, эшик кўнғироғини босасану хонадонингга кирасан... Каттау кичикка ялписига салом!

Сигарадан таралаётган ингичка тутун элас-элас чайқалганча охири кўзга кўринмай қолди. Телевизорда эса бахт ва завқу шавқдан гул-гул ёнган фил ўргатувчи шикилдоғу кўнғироқчалар, шокилалар жарангию тантанавор музика садолари остида оғзи қулоғига етгудек бўлиб тазим қиларди, чунки уни чор атрофдан гулу гулдасталарга кўмиб ташламоқда эдилар. Агар у тазим бажо келтирмай, хотиржам қиёфада турса, эҳтимол, гулу гулдаста ёмғири уни бетўхтов олқишлаётган барча томошабинларга, ошқора ҳасад билан тикилаётган барча эркакларга, ҳайрат ва ҳаяжондан қотиб, ҳатто нафас олишни ҳам унутиб термилаётган барча аёлларга, митти қуёшчалар сингари бегуноҳ чехрали барча норасида болаларга аталган, деб ўйлаш мумкин эди.

— Буни сенга маълум қилмаганимиз учун бизни кечир,— дея онаси унинг олдига келиб, бошидаги қора телпакни яна қўлига оларкан, ўғлининг калта қирқилган сочларини силаб ҳам қўйди. Виктор гўё ўзи ҳозир бирдан йиғлаб юборадигандек, кўрқиб кетди.

— Сен энди йигит кишсан, ҳаётнинг озми-кўпми аччиқ-чучугини татидинг, энди кўп нарсани тушунишинг ҳам керак,— дея қўшимча қилди отаси ва Викторнинг онаси қўлидан ўғлининг телпагини олди-да, худди қошиқда хом тухум кўтариб кетаётгандек оёқ учида оҳиста юриб бориб, уни йўлакдаги илгичга илди.

Виктор телевизорда яна бояги фавқулодда алланечук ялтироқ либосли, фавқулодда алланечук бахтиёр кишини, кўзни қамаштирар даражада оппоқ қўлқоп кийган қўлининг бир ишорати билан ҳайвонлар ва инсонлар ўртасида мўъжизалар яратишга қодир ўша сеҳрларнинг тагин пайдо бўлишини орзиқиб кута бошлади.

— Инжилда айтилганки, ким бегуноҳ бўлса, тошни биринчи бўлиб ташласин, дейилган,— дея мушакдор

эркак яна ҳам чуқурроқ нафас олган эди, худди футбол тўпини ёки ҳозиргина зикр этилмиш Инжил китобини ямламай ютиб юборгандек, қорни дўмпайиб шишиб чиқди.

— Ҳаммамиз ҳам одаммиз,— деди отасининг хотини Викторнинг ёлкаси оша, кейин унинг кифтидан беозор тутган кўйи телевизор қаршисидаги креслога оҳиста ўтқазди-да, ўзи узун, аёллар сигаретасини ёндириб, сигарасини тутатиб олсин учун Викторга узатди.

Телевизорда эса бахт ва завқу шавқдан гул-гул ёнган фил ўргатувчи барқут парда ортида кўздан ғойиб бўлди, аммо томошабинларнинг гулдурос олқишлари чорлаб қўймагач, шу ондаёқ яна қайтиб чиқдию қўллари билан баланд кўтариб силкитганча даврани бир айланди — чамаси, фахрий юриш қилди; чамаси, барча прожекторлар ўзига қаратилганидан кўзи қамашган, еру кўкни титратган улғувор музика садолари остида қўллари билан силкитганча бор кучи билан осмонга ирғишлаётган бу абжир, башанг ва кўркам киши, энди яна қандай қойилмаком ҳунар кўрсатишни билолмай, лолу ҳайрон қолган эди.

— Хуллас, тақдир тақозоси, онанг билан ажрашдик. Биз энди бирга яшамаймиз. Ҳозирги хотинимнинг исми Марта, онангнинг эрини оти эса Юрис. Буни сенга билдиришинг ҳеч иложини тополмадик,— деди Мартанинг ёнида ўтирган эри ва ҳали ўзи унча кўниқиб улгурмаган соқолини аста силаб қўйди.

— Жуда соз. Энди менинг иккита отам, иккита онам бор экан-да.— Викторнинг назарда, ўзи шу қадар келиштириб таъзим қилдики, гўё бал раққослари тайёрлайдиган мактабни куни кеча фақат «аёлло»га битириб чиққандек эди. Телевизорда тайинли бирор нарса кўринмасди, жозибадор оҳанги билан кўнгилга қўтқу солгувчи аллақандай шўх ва жўшқин бир нағма янгарди, холос.

— Квартирамиз уч хонали-ку, ахир. Отанг бир хонада, мен оилам билан иккинчи хонада истиқомат қиламиз, бу ерга эса телевизор кўргани йиғиламиз. Балки сен ҳам шу ерда яшаб қоларсан?— дея онаси тагин унинг пальтосини ечмоққа уринган эди, Виктор бу сафар ҳам изн бермай, қоракўл ёқали узун пальтосига баттароқ бурканиб олди.

— Квартирани ўзаро тақсимлаб олиб, алмаштирмакчи ҳам бўлдинг-у, кейин сизнинг қайтишингизни кутишга қарор қилдик. Чунки биз сизни жудаям хурмат қиламиз, шу сабабли сиз йўфингизда бу ишга ботинолмадик. Наҳотки, ҳаётингизга раҳна солишга бирон бир ҳуқуқимиз бўлса!— дея соф шекспирона фожиавий оҳангда таъкидлади отасининг хотини Марта.

— Онангиз икковимизга ишхонамиздан квартира ваъда қилишяпти. Бирор тўрт йиллардан сўнг бўлиб қолса ажаб эмас. Унгача эса ҳаммамиз сиқилиброқ бўлса-да шу жойда яшаб туришимизга тўғри келади. Кейин квартирани ўзаро тақсимлаб, алмаштириб оламизу беш йилдан сўнг кўрибсизки, ҳар биримиз алоҳида шохона квартирага эга бўламиз. Қани, ҳалол, мардона кўлингизни бир сиқиб қўй-чи.— Онасининг мушакдор эри Викторга яқинлашиб, қўлини чўзди. Виктор Юриснинг қўли бу қадар юмшоқ эканига ажабланди. Маълум бўлишича, бу ҳайбатли мушаклар шунчаки хўжакўрсинга, шунчаки бир ниқоб экан. Сигарадан таралаётган элас-элас тутун толаси шифтга ўрларди, мана, у кўринмас эпкиндек титраб-тўлғаниб, ахирги бутулоқ ғойиб бўлди — энди уни кўз илғамас, фақат ўткир таъминигина ҳис қилиш мумкин эди.

— Энди сенинг фамилиянг нима, оий?— дея сўради Виктор.

— Онангнинг фамилияси энди Пукит,— деб жавоб берди отаси.

Телевизордан ваҳимали барабан гумбури эшитилиб, фанфарлар безовта бир оҳанг билан янгради, титрлар саноқли дақиқалардан сўнг машҳур «Локомотив» командаси ва Урбан шаҳрининг «Трактор» командаси ўртасидаги ўйиннинг учинчи давраси бошланишидан дарак берди. Ҳисоб ҳозирча дуранг: иккию икки. Серғулув оҳанг бирдан тинди, титр ҳам лип этиб ўчиб, зангори экранда машҳур хоккей юлдузи, тенги йўқ

Райнис Упит пайдо бўлди» Райнис муз узра оҳиста сузиб бораркан, тишлари орасидан эринибгина туфлаб кўярди. Ажойиб «дубулга» ҳам бекита олмаган дўнг пешонасида беғам ажинлар кўзга ташланар, ўзи эса гўё дунёдаги ҳамма нарса жонига теккандек, фақат ақён-ақён тишлари орасидан эринибгина туфлаб кўйишга қодир кимсадек ниҳоятда ҳорин қиёфада букчайиб кўринар эди. Даҳо ҳужумчи Моцарт Вилюман, чамаси, яқинда ўзи чет эл сафаридан олиб келган резина сақиччи чайнаганча, боллаб кўкартириб-бежалган, шишган қовоқлари остидан барчага бир оз ҳадиқсираб боқарди. Ғарамдек бесўнақай ва алпкелбат, бемисл ҳужумчи Анатолий Достоевский муз устида ғоят қовушмаган бир тарзда судралиб борар, қўлидаги маҳкам чангаллаб олган чавгон таёғи худди паншаха сонини эслатар, шу паншаха билан Анатолий Достоевский истаган юк поездини темир йўл изидан ағдариб ташлай оладигандек туюлар эди. Мамлакатимиздаги тўққизинчи бомбардир, зарби тўппонча ўқидан ҳам тез, беқиёс ўйинчи Аполлон Эйнштейннинг боягина жароҳатланган юзи моматалоқ, бурнига бир парча малҳамли доқа ёпиштирилган. У ўйинчилар орасида энг паканаси бўлиб, оёғидаги хоккейчилар ботинкасигина уни бир нав ўртамиёна бўйли одам даражасига «кўтариб» турарди. Шу тариқа, улар хоккейнинг профессор ва академиги, машҳур тренер Ёхудо Парвардигорнинг синчков нигоҳи остида истар-истамай, аста-секин майдонга тушиб келишарди. Ёхудо Парвардигор ҳовучини карнай қилиб, азамат эркатойларига алланима деб қичқирарди «Локомотив» хиёл жонланиб, қатъият пайдо этгандек бўлди. Виктор ҳамон экранга тикилганча қачон томошабинларни кўрсатишларини кутиб ўтирар, чўнки улар орасида яхши кўрган қизи — мактабдаги маҳбубаси бўлмиш Викторияни учратиш қолишдан умидвор эди. Барча таниш-билишлари ичида ёлғиз шу кизгина у қамоқда ётганида хат ёзиб турарди. Ота-сидан ҳам кўра кўпроқ шу киздан мактуб оларди.

Елкаси оша отасининг товуши эшитилди. Онаси икковиға бу гапни унга билдириш ниҳоятда оғир бўлган эмиш. Виктор энди эс-ҳушини таниб олган, эс-ҳушини таниб олган одам эса бошқаларнинг аҳволини ҳам тушуниши лозим. Онаси билан отаси умр бўйи уни деб яшашибди. У эса ўша исмақбул қилмиши билан... Энди у ўз хаёт йўлини ўзи белгилаш ҳуқуқига эга.

Отасининг айтишича, уларга аввал жуда қийин бўлган эмиш. Ким билсин, эҳтимол, Виктор турмада ҳам бунчалик қийчалмагандир. Аммо аста-секин кўники кетишибди. Телевизор уларнинг жонига ора кирибди. Кейин эса — хоккей. Хоккей ўйинларини мунтазам равишда бирга ўтириб томоша қила бошлашибди. Шу нарсасига барча муқаррар ихтилофларни бартираф этибди. Энди улар ҳатто бахтиёр ҳам эмишлар, камдан-кам одамга муяссар бўладиган даражада тинч-тотув яшаётганмишлар. Ҳал қилиб бўлмайдиган муаммолар устида энди ортиқ бош қотириб ўтиришмайди. Бахт деганлари, аслида, бориға қаноат қилмоқ экан.

Отасининг хотини Марта шекспирона фожиавий оҳанг билан гапга аралашди. Агар ботиний алоқалар аллақачон узилган бўлса, у ҳолда, зоҳирий воситалар билан муносабатни давом эттирмоқ беҳуда. Викторнинг отаси ва онаси шунча пайт қирға яшаб келишган экан, азбаройи ўғилларини кўзлари қиймагинидан бунга мажбур бўлишган. Ҳеч нимани тушунмай туриб, ҳамма нарсани ёпғасига қоралаш — ёшликка хос хусусият; аммо маънавий ва жисмоний камолотга етган кишининг бурчи дунёга бошқачароқ назар билан қарашдан иборатдир. Кўпроқ мулоҳаза қилиш лозим. Фақат интеллектуал жиҳатдан ривожланган одамгина ақл-идроқ ёрдамида, социология ва психологиянинг сўнгги маълумотлари асосида уларнинг бу хатти-ҳаракатини таҳлил этиши мумкин ва шубҳа йўқки, шунда уларни оқлаши муқаррар.

Отасининг эри Юрис ҳайбатли вужудида сўниб бораётган эстетик ва интеллектуал ҳою ҳаваслар ўрнини бошқа нарса билан тўлдирмоқ мақсадида машқ, қадоқтошлари ёрдамида қоматини чиниқтириш учун ҳа-

мон мушакбардорлик билан шуғулланмоқда эди. Фақат спортгина одамни ривожлантиради, унга ҳар томонлама уйғунлик ва қаноат бағишлайди. Виктор ҳам спорт билан шуғулланиши лозим. Юрисда машқ қадоқтошларининг ҳамма хилидан бор. Спорт кишининг умрини узайтириб, руҳий мувозанат бахш этишига унинг отаси яққол мисол: у рақ касалига чалинган, барча врачлар аллақачон фотихасини ўқиб ҳам қўйишган экан. Аммо Юриснинг отаси кутилмаганда спортга қизиқиб қолибди. Радиодан спорт хабарларини мунтазам тинглаб бошлабди. Янис Лусис, Янис Лаурис. Футбол ва «ТТ». Кейин бунга хоккей ҳам қўшилибди. Доимий ҳаяжон, доимий башорат туйғуси. Иложсиз нарсаларга имкон топишнинг доимий имконияти. Доимий ишонч имконияти. Энди отаси ҳеч қандай дори-дармон ичмайди, ҳеч қандай муолажаларни, ҳеч қандай операцияларни тан олмайди — фақат мунтазам суратда спорт хабарларини тинглаб дардига малҳам топади. Қарангки, ҳаммининг кўз ўнгига соғлиғи яхшиланиб бормоқда. Энди касаллиғи ўлим ҳақида оғиз ҳам очмайди — суҳбат мавзуи нуқул спорт. Ҳа, фақат спортгина кишига ҳаёт бахш этишга қодир.

Виктор экранга тикилганча севгили Викторияни — ҳали ўзи бирор марта ҳам ўпмаган, ҳатто хатларида ҳам «ўйиб қоламан» деб ёзишга журъат этмаган, аммо тошдек қаттиқ сўрида боши остига унинг мактубларини қўйиб ётаркан, ҳар кеча тушларида ўйиб чиқадиган Викториясини кўриб қолишдан ҳамон умидвор бўлиб ўтирар эди.

Бироқ негадир томошабинларни кўрсатишмади. Тўрт-бурчак, оқ муз майдончада хоккей куюни чарх уради. Райнис Упит бўрон каби шитоб билан еларди, Моцарт Вилюман рўпарадан отилиб, чиққан ҳимоячини йиғитиб олдинга ўтди, Анатолий Достоевский қора каучук шайбани эгаллади-да, икки рақиб ўйинчи орасидан эриган ёғда ялдаган пичоқдек сирғалиб, Аполлон Эйнштейнга шайбани узатди, Аполлон Эйнштейн уни зудлик билан дарвозага йўналтирди. Яшин тезлигидаги бу зарбани қайтаришнинг имкони йўқ эди. «Трактор»нинг дарвозабони муз узра шалпайиб чўзилиб қолди, қора шайба тўр ичига учиб тушди. Дарвоза ортида кизил чироқ ёнди. Барча томошабини ўйинчилар сапчиб-ирғишлай кетди, ҳамма бир-бирини кучоқлаб ўпа бошлади.

Викторни ҳам отаси, онаси, отасининг хотини ва онасининг эри тўрт томондан куршаб олишди. Уни ялаб-юлкашар, енларидан торқилаб, қулгоғини тешиб юборгудек қичқиришар эди. Уларнинг чангалидан кутулиш учун Виктор креслога тобора чўкиб борарди. Виктория экранда ҳали ҳам кўринмас, фақат минг бошли ола-қурок оломон бир жону бир тан бўлиб, жазавага тушганча ҳайқирар эди: «О-фа-рин! О-фа-рин!»

Ғарамдек бесўнақай ва ҳайбатли Анатолий Достоевский ушоққина Аполлон Эйнштейнни ўйиб муборакбод этмоқ мақсадида олдинга интилди, лекин азбаройи суюнганидан шошиб қолиб, қўлидаги чавгонтаёқ «Трактор»нинг энг яхши ўйинчиси Васнецовга тегиб кетдию уни ағдариб юборди. Васнецов муз устига юзтубан қулаган кўйи анча нарига учиб кетди. Дарвозага киритилган шайба ва қонга беланган бурнининг алами Васнецовни ақлу ҳушидан тамомила айираёзди, у ўрнидан сапчиб турди-да, баҳайбат қўлқопини ечиб, жон-жаҳди билан Аполлон Эйнштейннинг юзига айлантириб солди. Аполлон Эйнштейн шилқ этиб йиқилдию қайтиб турмади. Минглаб томошабинлар жўр бўлиб, норози оҳангда наъра тортишди: «Бе-зори! Бе-зори!»

Бу ҳодиса бундан икки йил муқаддам Бастион тепалигида рўй берган воқеадек ногаҳоний ва жирканч эди. Уша кун Виктор мактабни битириш кечасига бораётган эди, Бастион тепалигида қандайдир эркак бир аёлни дўппослаётганини кўриб қолди. Аёл зор қақшаб фарёд солганча ёрдамга чақирарди. Битириш оқшоми муносабати билан Виктор ўзини дадилроқ тутиш мақсадида бир стакан вино ичиб олган эди, тап тортмай тепаликка чиқиб борди. Эрини нотаниш йигит тутиб олиб ураётганини кўрган аёл ўшанда худди манави

томошабинлар сингари дод солган эди: «Безори! Безори!» Судда жабрдийда эр, хотинига машина ҳайдашни ўргатиш учун у ерга боришганини, аёл тезликни алмаштириш жараёнини ҳеч ўзлаштира олмагани туфайли чиққан даҳанаки жанжал оқибатда муштлашувга айланиб кетганини айтиб ўтирмади. Эр-хотин ўзларини жамиятда нуфузли мавқе эгалари деб билганликлари важидан бу арзимас оилавий машмашага иқрор бўлишни лозим топмадилар. Автопараст мазкур жуфт аъзои баданларидаги жароҳатларни судда тантана билан на-

мойиш этаркан, Бастион тепалигида маст безори ҳужум қилгани, энг даҳшатлиси, бу зўравон ўрта мактабни эндигина битирган ёш бола эканини таъкидлаб, надомат оҳангида бош чайқади. Мактабда буларни нимага ўргатишяпти ўзи?!

Аполлон Эйнштейннинг юзига яна бир парча малҳамли дока ёпиштиришди. Анатолий Достоевский ва Васнецовни судья жаримачилар ўриндигига ўтқазди — иккаласи ҳам икки минутга ўйиндан маҳрум этилди. Отаси, онаси, шекспирона Марта ва мушакбардор

Юрис — тўртовлон бир овозда қичқирганча Анатолни кузатиб қолишди: «Безорилар! Васнецовни беш минутга чиқариб юбориш керак эди!»

Ниҳоят, Виктор қора телпагини толиб бошига кийди, сариқ «дипломат» портфелини олиб эшик томон юрди.

— Шошма, лоақал коньякни ичайлик,— деб қичқирди отаси.

— Утиринг, зиёфат қиламиз! Танишамиз!— дея шодумон қичқирди отасининг сочлари елкаси узра шоирона тўзғиган хотини.

— Бир плитка шоколадимиз бор,— дея ҳиммат кўрсатди онасининг эри Юрис.

Виктор аллақачон бўсағага етган эди.

— Боришим керак. Шу атрофда бир қиз яшайди, у менга ҳар куни биттадан хат юборарди. Шанба, якшанба кунлари, давлат байрамларида эса иккитадан мактуб ёзарди.

— Уша Викториянгни айтяпсанми?— деб сўрашди отаси билан онаси баравари.

— Ҳа, ўша Викториями,— деб жавоб берди Виктор.— Агар бугун уни кўрсам, кейин хат ёзиб юборишимга тўғри келади. Хуллас, чалкашроқ масала.

Улар шундай қарор қилишди: Виктор Викторияни олиб тўғри шу ерга келади, сўнг ҳаммалари биргаликда унинг соғ-омон қайтганини нишонлашади. Отаси эшикка янги қулф ўрнатибди, йўлакдаги қатор миҳда олти калит осиглиқ турарди. Викторга калитларнинг бирини тақдим этиб, иккинчисини ҳам ваъда қилишдики, бу нарса уни бу хонадонда чиндан ҳам кутишганига бир далолат бўлиб, истаса, шу ерда яшаши мумкинлигига ҳам таъминот берарди.

Достоевский ва Васнецов жарима ўриндиғида икки минутлик маҳрумият азобини тортиб ўтиришаркан, муз устида ўйин қизиб кетди. Райнис Упит худди телбадек жунуни жўшиб жавлон урарди. Моцарт Вилюман дарғазаб шиддат билан олға отилди. «Трактор»нинг ҳимоя чизиги чок-чокидан сўкилди. Аполлон Эйнштейн фурсатдан фойдаланиб, шайбани тўртбурчак дарвозага қойилмақом қилиб аниқ йўналтирди. Уйин бошлангандан буён тик оёқда турган гўзал ва олижаноб Ёхудо Парвардигор биринчи бўлиб қичқириб юборди-да, ўзидан сел нарида боотга суяниб нафас ростлаётган судьяни негадир ўпиб олди. Минглаб томошабин яна ўрнидан қалқиб турди. Викторнинг отаси Викторнинг онасини ўлди, Марта уларнинг иккаласини ҳам ўпа кетди, мушакдор Юрис эса пишиллаб давра ўртасига суқулди, сўнг ҳар бири гўё уч хонали алоҳида квартирага эга бўлгандек, бениҳоя бахтиёр, шоду хуррам қичқира бошлашди.

Виктор Пупис йўлакдаги миҳга осиглиқ олти калитнинг ҳаммасини олиб, маҳкам чангаллади, кейин эшикни ташқарисидан пухталаб қулфлади. Гўё бегуноҳ кишилар устидан қулф солган турма қоровули сингари у ўзини хийла ўнғайсиз ҳис қилди.

Осмонда елдимир шамол ҳайдаб бораётган булутлар остидан аҳён-аҳён ярқираб юлдузлар намоён бўларди. Юлдузлар ёруғ, мафтункор ёғду сочиб чарақлар, сўнг яна булутлар орасида кўздан йўқолар эди. Виктор Пупис юлдуз тўла осмонга тагин олти митти юлдузчани улоқтирди, аммо улар самога этиб бормади — калитлар оҳиста жаранглаб асфальтга тушди.

Викторнинг Викторияси уйда йўқ экан. Коммунал квартирадаги ён қўшни чиқиб, Викториянинг абонементи борлигини, демак, у ҳозир Спорт саройида ўтирганини айтдию шоша-пиша изига қайтди, нотаниш кимса билан эзмаланиб туришга унинг фурсати йўқ эди, чунки «Трактор» боягина жавоб шайбаси киритган, бинобарин, ўйиннинг қандай натижа билан тугашини ҳеч ким билмас эди.

Виктор Пуписнинг ёнида бошқа пули қолмаган эди, Спорт саройи сари пиёда жўнади. Локланган туфлилари майин ёрчилаб борарди. Худди ўзига бичиб тикилгандек қадди-бастига ғоятда ярашган қоракўл ёқали узун пальто эғнида, савлат ва андак кибер билан

аста-секин одимларкан, тўртбурчак сариқ «дипломат» чап қўлида оҳиста силкинар, ўнг қўли билан эса чўзинчоқ юзига бениҳоя ярашиб, чеҳрасига теран, сирли бир маъно бахш этувчи қора телпагини беозоргина тутиб келар эди. Виктор бўм-бўш кўчалардан шу қадар хушсурад, шу қадар ўктам ва тўқис қиёфада ўтардики, кўрган одам беихтиёр уни либослар уйида, унинг ҳар бир хатти-ҳаракатию эғнидаги кийимнинг энг нозик, энг майда чизиқларига қадар қўлидаги ёндафтарга қайд этишга шай турган юзлаб билимдонлар кўз ўнгида янги нусха либосларни намоёйш қиладиган одам бўлса керак, деган хаёлга бориши тайин эди.

Янги либослар, янги андозадаги кийимларни намоёйш этадиган касб эгаси бўлиш Виктория икковининг ёшили орзуси эди. Ҳатто кўримсизгина мактаб формасини ҳам улар иккаласи атай кўзга ташланиб турадиган қилиб кийишарди: ҳар хил боғичлар, турли тасма ва белбоғлар, қунт билан тахланиб, кўкрак чўнтаклардан бир учи кўриниб турадиган бежирим дастрўлчалар ёрдамида улар бир қолипдаги бу кийимни ўзларича аллақандай башанг либосга айлантиромоққа уринишарди. Виктория иккаласи жаҳонда либос намоёйшчисидан кўра яхшироқ бирор касб бўлиши мумкинлигини хаёлларига ҳам келтиришолмасди. Ҳар куни янги кийим, бири биридан гўзал, бири биридан ажойиб. Ҳар куни бўлакча услуб ва ўзгача дид билан кийиниши мумкин. Эрталаб — бир бошқа, кундузи — бир бошқа, кечқурун эса — фақат сўлим оқшомга монанд кийим. Йилда уч юз олтмиш беш кун бўлса, ёлғиз либос намоёйшчиларига ҳар куни янги кийим-кечак кийиш имконига эга.

Уларнинг фақат исмлари эмас, балки кўринишлари ҳам бир-бирига ўхшарди. Бирор масала хусусида фикр алмашмоқ учун уларга сўзнинг ҳожати йўқ, шунчаки имо-ишоралар билан ҳам гаплаша олишар эди. Агар Виктория бошига рўмол ўраб олган бўлса, бу — бугун менинг кайфиятим чатоқ, сен билан гаплашмоқчи эмасман, деган маънони аңглатарди. Шунда Виктор мактаб шапкасини чаккасига дол қўндириб олар, бу — ҳозир сенга ғаройиб бир воқеани айтиб бераман, дегани бўлар эди. Виктория рўмолини бошидан ечиб, энли бўйинбоғ каби томоғига боғлаб оларди: э, роса қулдирдинг, энди мени ўпишинг мумкин. Виктор эса шапкасини осмонга отиб-илиб йўнай бошларди: бўса жудаям ажойиб бўлди, қани эди, сени тинмай ўпаверсам... Виктория шу заҳоти рўмолини бўйнидан олиб, шамолда хилпиратарди: майли, мени истаганинча ўпавер... Шу янглиғ музокаралар чоғида улар бундан бир баъра ҳам ўтишмас, тезгина хайрлашиб, уй-уйларига жўнашар эди. Хайрлашаётиб, Виктор аста қўл силкиб қўярди: қиришгунча, севгилим! Бунга жавобан Виктория ҳам рўмолчасини оҳиста силкирди: яна дийдор кўришгунимизча интизор кутаман!

Виктор Пупис Спорт саройига етиб келганда хоккей тугаган, одамлар тўда-тўда бўлиб тарқалишар, бу ур-йиқит тўполонда бирор таниш чеҳрани топиш ҳам амримаҳол эди. Хоккей юлдузларининг арзанда исм-фамилиялари гала-гала оломон нафасида чақмоқдек чақнаб борарди: Райнис Упит — даҳшат! Тенги йўқ қиличбоз Моцарт Вилюман! зўр ўйинчи-да Анатолий Достоевский! даҳо луччак Аполлон Эйнштейн! бу муғомбир, устомон, илоҳий Ёхудо Парвардигор! Аёллар, гўё ғайритабиий ва юксак алланарсага шоҳид бўлгандек, кўзларида самовий бир ўт чақнаб юриб келишарди.

Улардан бири Викторнинг нақ рўпарасида тўхтаб, сумкасидан рўмолча олди-да, оҳиста фикрланди: оқшоминг хайрли бўлсин, Виктор! Виктор ҳам тўхтаб, телпагини бошидан олди: оқшоминг хайрли бўлсин, Виктория!

Мактабда ўқиб юришганида Викториянинг сочлари бугдойранг тусда эди, энди тимқорага бўяб олибди. У бир хатида буни Викторга айтган эди. Либослар уйига кишга кирмоқчи бўлгани, аммо оёғи бир оз калта ва қийишқ экани туфайли конкурсдан ўтолмаганини ҳам ўша мактубида ёзган. Шу бонс у ҳаминша янги кўйлак кийиб юриш орзуси билан абади видолашди. Энди у

ҳар тонгни эгнида яғни либос билан қарши ололмайти. Энди ҳар кун ишга оҳори тўкилмаган янги кийим кийиб чиқолмайти. Энди ҳар оқшом ғаройиб кечки кўйлагининг этакларини шитирлатганча соллона-соллона юролмайти. Виктория ҳозир магазинда ишлар, ҳар кун и аллақачон жонига теккан кўримсизгина кулранг халатни кийишга мажбур эди. Виктор маҳбубасига ҳар кун мактуб йўллар, қизнинг ҳар бир шикоятига жавобан унга, фақат Викторияга атаб ўзи ижод қилган янги андозалар — ақл бовар этмас бежирим тонгги кўйлақлар, қулай ва содда коржомалар, ҳашамдор ва башанг кечки либослар расмини чизиб жўнатар эди.

— Мен чол-кампир билан ачиқиқлашиб чиқдим, бошқа борар жойим йўқ,— деди Виктор.

— Кетдик бизниқига. Ота-онам уйга соат ўн иккида келади. Ихтиёримизда ҳали уч соат бор,— деди Виктория.

Виктор унга тирсагини тутди, Викториянинг уйига қараб жўнадилар. Шаҳар бирданига кескин суратда жонланмоқда эди. Тирбанд трамвайлар елиб ўтар, троллейбус бекатларига тумонат одам тўпланиб турар эди. Уйларнинг деразалари ланг очик, шиддатли ўйиндан сўнг хоналарни шамоллатишмоқда эди. Фақат денгиз шамоллигина ҳамон нотинч, ҳаво ҳам аста-секин очилиб борарди. Кўкдаги юлдузларга назар солмоқда Викторнинг асло фурсати йўқ, гўё ҳода ютган одамдек, гўё бошига сув тўла идиш қўйиб кетаётган кимсадек оҳиста қадам ташлар эди. Виктория ҳам шундоқ ёнгинасида товусдек солланиб бормоқда. Спорт саройидан то Виктория ота-онаси билан яшайдиган коммунал квартирага етгунча улар ўзларини шу тариқа бутун шаҳарга намойиш этиб бордилар.

— Пальтонгни ечиб, бемалол ўтиравер!— деди Виктория ва чироқни ёқиб, устидаги конвейерда тайёрланган арзонбаҳо пальтосини ечди. Эгнида ҳам конвейерда тайёрланган оддий ва арзонбаҳо кўйлақ бор эди. Кўримсизгина бу кўйлақни у лоақал санама гул билан бешага ҳам уриниб кўрмаган эди. У, бор бўйига Викторнинг мактублари, Виктор унга атаб ижод этган эр-талабки, кундузги ва кечки либосларнинг ғаройиб расмлари ёпиштириб ташланган девор ёнидаги каравотга бориб ўтирди.

Виктор Пупис бошидан телпагини олди, тўртбурчак сариқ «дипломат»ини стол устига қўйди-да, кейин нима қиларини билмай қолди. Викторияга совға олмаган эди, пальтосини ечишга ҳам журъат қилолмади, чунки у абгор шимию йиртиқ свитерини бегона кўздан яшириб турарди. Виктор девор олдига бориб, чироқ тугмачасини чиқиллатиб босди, хона кўнгилдагидек хилватлашгач, ана шу ғира-шира қоронғиликда Викторияни топди-да, эгнидаги кўйлагини юлқиб пастга туширди, жон-жаҳди билан, шоша-пиша қип-яланғоч қилиб ечинтирди. Сўнг ўзи ҳам пальтосини ечди. Ярим минутлардан кейин у ҳам ғира-шира қоронғилик оғушида яп-яланғоч бўлиб турарди. Уч қадам нарида — Виктория. Бор-йўғи уч қадам қўйса бас, икки йил мобайнида жуда кўп одам оғзидан сўлаги оқиб, кўзлари сузилиб, ҳансираб-энтикиб сўйлаган ўша сирли нарсадан ниҳоят воқиф бўлиши мумкин.

— Менга қара, сендан қўланса бир ҳид келяпти. Роса кирлаб кетгансан шекилли. Ҳойнаҳой, анчадан бери чўмилмаган бўлсанг керак,— деди Виктория кутилмаганда ва Виктор орадаги уч қадам масофани босиб ўтолмай қолди.

— Ваннахонанглар йўқми? Мен бир чўмилиб олай бўлмасам,— деди Виктор қўлларини қаерга яширишни билмай.

Виктория кулиб юборди, чунки уйларидея ваннахона йўқ, чўмилгани ҳаммомга боришар эди. У каравотда яп-яланғоч ётар ва бетўхта кулар эди.

Виктор қоракўл ёқали янги пальтосини елкасига ташлаб, пўрим телпагини бошига кўндирди, сариқ «дипломат»ини олиб бурчакка қўйди-да, устига ўтирди. Виктория эса ҳамон куларди. Шунда Виктор аҳмоқона бир тарзда, бугунги хоккей ўйинининг қандай ўтганини

суриштирди. У телевизорда томоша қилмоқчи эди-ю, бироқ иложи бўлмади.

Хоккейчилар — дунёда ягона асл эркаклар, Виктория таң оладиган ягона нарса ҳам — хоккей. Агар хоккей бўлмаганда, у қандай яшарини ҳам билмасди. Агар хоккей бўлмаганда у, эҳтимол, эришолмаган орзуларию имкони йўқ нарсалар ҳақида кун-узун кун ўйлайвериб ақлдан озармиди... Раинис Упит — чинакам даҳо. Моцарт Виллонам асло оддий банда эмас, қандайдир, тушуниш мушкул, аммо ниҳоятда жозибали шахс. Мудом сирли-синаотли Анатолий Достоевский даҳшатли даражада романтик, том маънодаги ўрта аср жувонмарди. Безори Васнецов баҳайбат махлуққа ўхшайди-ю, лекин ўзи ажойиб йигит, нимаики қилиқ қилмасин, кечириш мумкин, уни ҳамма яхши кўради. Аполлон Эйштейн сирдан аҳмоқ ва маҳдудроқ Кўрингани билан, аслида сира ҳам ундай эмас — у марка тўплайди, пиводан бўшаган шишалар ёрлиғи ва гугурт қутиларини йўғади, детектив романларни жон-дилидан берилиб ўқийди. Ёхудо Парвардигор ҳақида эса гапириб ўтиришнинг ҳам ҳожати йўқ, у исми жисмига монанд — худонинг ўзи сингари ҳали бирор марта ҳам ҳисобидан адашган эмас. У хотинини даҳшатли даражада севади. У хоккейдан бошқа ҳеч нарса ҳақида ўйлаёлмайди. Хотини ҳам. Агар Виктория турмушга чиққудек бўлса, албатта хоккейчига тегади. Афсуски, хоккейчиларнинг ҳаммаси уйланиб бўлган-да. Ҳадемай унинг ота-онаси кириб келади. Наҳотки, Виктор умр бўйи шу бурчакда қимир этмай ўтиришга қарор қилган бўлса? Уларнинг биттагина хонаси бор, холос. Наҳотки, Виктор у билан худди шу тўшакда, ота-онасининг кўз олдида, мушукка ўхшаб... Ҳаёт — хоккей ўйини эмаски, истаган пайтда бунини унутсанг.

Виктория кийиниб олган эди. Эгнида конвейерда тайёрланган бесўнақай англи, бачкана ёқали кўримсиз кўйлақ, демакким: энди бошқа кўришмаймиз.

Виктор ҳам локланган туфлисини, қоракўл ёқали узун пальтосини, чўзинчоқ юзига бениҳоя ярашиб, чеҳрасига теран, сирли бир маъно бахш этган қора телпагини кийиб олган, ҳатто сигара ҳам тутатиб турар эди: алвидо, омон бўл!

Ун иккига бир минут қолганда Виктор Пупис кўчага чиқди. Шамол тинган, шаҳар узра тунги салқин уфурар, тош, темир ҳамда занг иси, мушук ва асфальт ҳиди кезар эди. Энди осмонда юлдузларни тўсадиган бирорта ҳам булут қолмаган. Кўк юзига бетартиб сочилган юлдузлар сирли жилва билан ўзи сари имлаб чарақлар, аммо самога диққат билан тикилган киши ҳудудсиз осмон бағрида жуда кўп нарсани — Викторияга атаб чизилган етти юз ўттизта ва ҳали чизилмаган бир минг учта ғаройиб кўйлақ расмини, шиқилдоқлар, кўнғироқчалар, ранг-баранг шокилаларни силкитиб ўйнаётган филларни, кўзни қамаштиргудек оппоқ қўлқоп кийиб олган, бахт ва завқу шавқдан гулгул ёнган фил ўргатувчини кўриши мумкин эди. Фалак гумбазига Виктор Пупис ҳали хаёлига ҳам келтиролмайдиган нарса — унинг бутун келгуси ҳаёти битилган эдики, бунини фақат ўқий ва англай олишгина лозим эди.

Ва у, телевизордаги бахт ва завқу шавқдан гулгул ёнган фил ўргатувчи сингари, юлдузларга бориб етмоқ истагидея ўртангандек, бор кучи билан юксаклик сари парвоз қилди.

Виктор Пупис ерга қулаб тушди, сўнг яна юксакроқ парвоз этди, аммо энди уни завқ-шавққа тўлган қўллар илиб олди — ресторанлар аллақачон ёпилган, шу сабабли ишқибозлар тўғри уй-уйларига тарқалмоқда эди. Улар Виктор Пуписни ялаб-юлкаб ўпишар, чор атрофдан тортиқлаб қучоқлашар эди, чунки зўр ва машҳур «Локомотив» кескин беллашувдан сўнг тўрту уч ҳисобда Урбан шахрининг «Трактор» командаси устидан ғалаба қозониб, чемпионат тугашидан беш ўйин илгари олтинчи ўринни қўлга киритди, энди ҳаттоки бешинчи ўринни эгаллашига ҳам умид бор. Бунинг учун эса, қолган беш ўйинда ғалаба қозониш кифоя.

Хорижга кетиб қолган ўзбекларга саволим

Бир сабаб, бир ихтиёр
Қўлингиздан тутгандир.
Саркаш ўйда бахтиёр
Бир йўл бошлаб кетгандир.

Тасаввур қилиш мумкин:
Бор илоҳий боғингиз.
Ўйда порлагай балким
Сеҳрли чироғингиз.

Балким оқар дарёлар
Эшигингиз қошидан.
Сочилар мол-дунёлар
Фарзандингиз бошидан.

Иқбол оҳанрабои
Сароб бўлмаган балким,
Бухоронинг тиллоси
Адо бўлмаган балким.

Балким насиб, паридай
Хўр қизларнинг нечаси.
Чин тириклик сувидан
Балким ҳар кун ичарсиз.

Тасаввур қилиш мумкин:
Унутилган она юрт...
Йўғ-а, ёддадир балким, —
Имонингиз нондай бут!

О, шундай бўлса, бир зум,
Менга қулоқ солгайсиз:
— Ўзбекистонсиз, айтинг,
Қандай нафас олгайсиз!

Висол

Хазон —
яшил япроққа айланди,
Сомон —
тўлиқ бошоққа айланди.
Қоп-қора тун —
кундузга айланди,
Бир томчи сув —
денгизга айланди.
О, барчаси бекор! Муқаррар, —
Айланмаса ЮРАК ЮРАККА агар!

* * *

Қайдан сени учратдим, оху,
Ҳаёт гўё абадул абад.
Зулумот йўқ, бор фақат ёғду,
Кўзларингда ёнар муҳаббат.

Қайдан сени учратдим, оху,
Умр — ўлжа, бу дунё — сайёд.
Юрагингда жодугар уйқу,
Кўзларингда ёнар муҳаббат.

Қайдан сени учратдим, оху,
Ҳам шафиқсан, ҳамда бешафқат.
Яшамоқ — бол, яшамоқ — оғу,
Кўзларингда ёнар муҳаббат.

НАЗМ

АЗИМ
СУЮН

Бир коса сув

Ажаб маҳзун, шикаста, дилгир
Уфқ титраб — тонг оқармоқда.
Вазмин-вазмин одимлаб Бобир
Ўйларга ғарқ юриб боғда...

Умр ўтди саргашта, нолон,
Ҳасратлари — армондай қийноқ.
Кўпдан вужуд саройи — вайрон,
Ер қаттиғу осмон-чи, йироқ.

Мурод этди, бу шоҳлик тожи
Диёрига қайтарар бир кун.
Йўқ, қайтмоқнинг йўқдир иложи,
Салтанатга, бас, ясар якун!

Унга етар энди бир ҳужра,
Бир бурда нон ва бир коса сув
Ва шубҳасиз даवоту қалам,
Кутубхона... ўзиники у.

Ажаб маҳзун, шикаста, дилгир
Уфқ титраб — тонг оқармоқда.
Шитоб бирла одимлаб Бобир
Чиқиб кетди дилкушо боғдан.

Тамом! Тамом! Тўрғайдай энгил, —
Елкасидан ағдарилди тош.
О, офарин зиёлиғ кўнгил, —
Қўтлуғ бўлсин сенга тожсиз бош!

Баланд-баланд тоғлардан майин,
Сарин-сарин насимлар учди.
Кўп йилларки, дардли юрагин
Илк мартаба шодликлар қучди.

Энди бўлғай шеъри жаҳонгир,
Оқибат-эй, қилди тантана.
Шоҳ Бобир йўқ, бор шоир Бобир,
Кутубхона — ватандир, мана!..

Чанқади-ку! — Ҳей бир коса сув!
Бир коса сув не бўпти!.. Тайёр.
Ичди! Заҳар! Унутганди у
Йўқлигини энди хизматкор...

Тамом! Тамом! Тўрғайдай энгил, —
Елкасидан ағдарилди тош.
О, офарин зиёлиғ кўнгил, —
Қўтлуғ бўлсин сенга тожсиз бош!

ИЗЛАНИШ ЙЎЛИДА

Бўлажак ёш rassom ҳамма нарсани ўз танасида — тажрибасида синаб кўришга қизиқади. Уни ҳеч қандай янгилик ҳам, қачонлардир бировлар томонидан яратилганини такрорлаб қўйиш хавфи ҳам кўр-қитолмайди. Ахир, барибир унинг машқи муайян даражада ўзига хос, такрорланмас-да! Ижод хусусияти ўзи шундай...

Ҳозир кўпчилик ёш rassomларимиз символикка ва символизмга муккадан кетмоқдалар. Шахсий олам, ўта лирик, интим бўёқлардаги аллақандай тилсимийлик уларни ўзига жалб этади. Одатдагидек, этюд, пейзаж, портрет, натюрмортларда табиат ва инсон танасининг тузилишини чидам билан ўрганишни эндиги ёшларимиз тасвирий санъатнинг алифбеси, деб қарайдилар. Аммо улар тушунчасидаги тилсимий сирлилик баъзан ижодкорни санъатимизнинг бош йўлидан чалғитмоғи ҳам мумкин. Санъатнинг бош йўли эса олам турфалигини эркин ва баралла тараннум эта олувчи демократик-халқчил санъат — реалистик тасвирдир. Қайсики, гениал испан rassomи Франсиско Гойя реалистик тасвир тилини «оламшумул тил» деб атаган. Халққа мурожаат қилмоқчи бўлгани, уни гўзалликка, адолат ва юксакликка чақирмоқчи бўлган чин rassom айнан шу «тил»да ижод қилади.

Яқин йиллар ичида ёш ижодкорларнинг «Илҳом» клуби кўрғазмаларида фарғоналик rassomлар икки қайта ўз санъатларини намойиш этдилар. Rassom С. Алибеков ижод этган кўрғазмалардаёқ жамоат диққатини жалб этган

эди. У талантли rassom ва кулол ҳамдир. Унинг ҳар бир кулоллик асари алоҳида картина ёхуд натюрмортдек жаранглайди. «Афросиёблик уста» панноси оригинал ғоявий ечими билан кишини танг қолдиради: даврлар шамолдан дарз кетган қадимий кулоллик идишидан, биз — XX аср кишиларига пешкаш, олтин қўлларида рангин сопол тутган афросиёблик қари уста чиқиб келаётир... С. Алибеков кўрғазмада намойиш этган бир туркум туйғун, ғоявий яхлит живопись полотнолари орасида «Богбон» асари ҳам бор эдики, бу полотнода Фарғона ёзи, кекса богбон қиёфасида меҳмоннавоз водий деҳқонлари образи жамлангандир.

Кейинги йилларда Фарғонада Л. Семизорова ҳамда М. Чорлу асос солган маҳаллий гобелен мактаби ташкил топди. Л. Семизорова гобеленлари бўёқларида ҳаётсеварлик ғоялари барқ уриб турибди. Rassom тематик гобеленнинг ғайриоддий техник жиҳатларини ҳам жуда пухта эгаллаб олган. Жумладан, «Менинг ўлкам — менинг бойлигим» монументал гобелен композициясида, бошида бир кучоқ пахта кўтарган қиз — Ўзбекистон рамзи моҳирона ифодаланган. Бу жиҳатдан М. Чорлу гобеленлари фантастик хаёлотга бойдир. Унинг тематик диапозони миқёслари тўқиб ишланган мўъжаз совғалик мўъомдан монументал панногача [«Арз» «Ер», «Анор»], коинот кенглигидан ботиний туйғугачадир [масалан, «Ёз» гиламчаси].

Ёш ҳайкалтарош А. Алиев ҳажман кичик, поэтик асарларида рангдан унумли ва муваффақиятли фойдаланади. У ижодда кўпроқ лирик жанрга мойилдир. Биз ундан синчков кузатувчанлигини янада кучайтириш, натура ва табиятнинг янада пухтароқ ўрганиб, умумлаштиришни талаб қилар эдикки, бу ҳол ҳаммиша rassom онги, туйғу ва хотирасини бойитади. Натурани изчиллик билан ўрганишда М. Фаткуллин, шубҳасиз, бир қадар илгариланганлиги кўри-ниб турибди. «Фарғонада март оқшоми» пейзажи rassomнинг колоритни тўғри ва ҳаққоний илғаганлигидан далолатдир. Ёш rassom ҳали ҳамма ишларида ҳам ранглар туйғунлигига эришганича йўқ. Биз унинг совуққонлик билан эмас, балки серэхтирос бўёқларда чизилган натюрморт ва портретларини кўришни истардик.

Живописчи Г. Капцанин экспрессионист ва примитивистлар мероси кўпроқ қизиқтиради. Бу интилиш унинг кўрғазмага қўйилган ҳар учала ишидан кўриниб турибди. Кўпчилик ёш rassomлар каби у ҳам образ ифодасида қабарикликка интилади. Шунга қарамасдан, натурадан ишланган этюдларда rassom ижодини юқори босқичга кўтарувчи кузатувчанлик етишмайди. Э. Изетовнинг туш ва гуашда «Метаморфозалар», «Ҳақиқат», «Эпитафиялар» деб аталган график туркумларида зўр ҳафсала билан изланаётган истеъдод нишонлари бор. У оламни поэтик назардан ўтказмоқчи бўлади. Тематик ранг-баранглик ҳисобига бу усул янада теранлаштирилса, айни муддао бўлар эди.

Кўрғазмада иштирок этган яна бир rassom Н. Главюкнинг аксарият асарлари маҳорат жиҳатидан номукаммалдир. Тематик ўйлаб топилган натюрмортлари ғоявий жиҳатдангина эмас, балки ифодавийлиги билан ҳам мавҳум. Бундай санъат, агар у санъат бўлса, индивидуаллик эмас, аксинча, пухта ва тўла ихтисослашмаганлик белгиси.

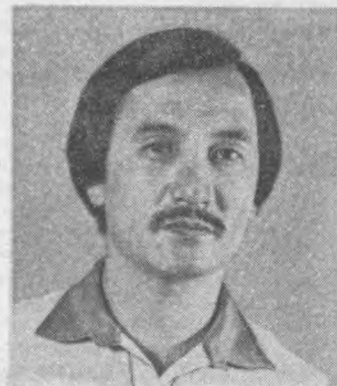
Фарғоналик ёш rassomлар келгусида мавзу уфқларини кенгайтирадилар, замонавий, долзарб мавзуларда жасорат кўрсатиб, қалам юргизадилар, деган умиддамиз. Фарғона — беҳад қадимий ва маданий тупроқ. Rassomларимиз ана шу қутлуг ўлкага муносиб асарлар яратсинлар. Халқнинг икки кўзи уларда экан, улар санъати ҳам халққа қаратилган бўлиши кераклигини унутмасинлар.

Рафаил ТОҚТОШ,

санъатшунослик доктори

Қирда ойни кўрсанг ҳайратланасан, —
У шундай яқинки, дардлашгинг келар.
Самовий оҳангдан роҳатланасан,
хаёлда жимирлар ой чалган куйлар.

Дилгир суҳбат қуриб ой-ла ёнма-ён,
Унга кўнгилдагин сўзласанг ёниб;
ижобат бўлгайдир умидинг, ишон,
фақат қарай олгин унга уйғониб!

СОБИР
ЖАББОР

Боғда

Қуёшдан ёришар кундузнинг кўнгли,
нурлар оқимида товланар борлиқ.
Нечун тунги боғлар куйлаши
мунгли!
Боғлар қуёшини кўргайдир ортиқ!

Маъюс ўйга ботиб куйлайди дарахт,
кўксин ёритмоққа ой нури етмас.
Шамол пайпасланиб кезади қарахт,
нафаси — хўрсиниқ, ҳасрати битмас.

Шамол хўрсинади, тун бўйи кезиб,
туртиниб, бемажол тентирар
боғда, —
ниҳоят, қуёшнинг овозин сезиб
қизғиш ёғдуларин олар қучоқлаб...

Шунда мовий ҳаво тебранар боғда,
шамол ёғдуларни тарайди қувноқ;
япроқлар жилмайиб куйлаган чоғда
интиқ юрагимга айланади боғ.

* * *

Биз ёш эдик, шўх-шодон эдик,
Ҳавас эди бизга катталар.
Улар сойда чўмилиб тетик,
Дадил шўнгишарди — катта гап...

Улар одил эди!
Келишди сузиб,
Чўкиб кетсак қилишди ёрдам.
Улар бизга қалбан қўл чўзиб
Ургатишди сузишга бардам.

Кунлар оқди сой билан тўлиб,
Биз улғайдик, кичрайди сой ҳам.
Катталардек, пайти ҳам келиб
Кичикларга қилолдик ёрдам.

Бу кун дадил сузиб борамиз,
Шиддатли Вақт оқизар бизни.
Айт, қийналсак қайси биримиз
Уша сойни эслаяпмизми!..

Ким бўлмасин, чўзайлик қўлни,
Ахир кимдир қилар нопалар. —
Қараб турсак биз бефарқ бўлиб,
Асло кечирмайди болалар!

Усмон ота кўчадан ўтса
ҳамма салом берар эъзозлаб.
Усмон ота меҳмонлар кутса
ҳамма келиб хизматин созлар.

Унинг фарқи йўқ кексалардан,
соч-соқоли айланган оққа.
Лекин Усмон ота касалларни
ва соғларни туради йўқлаб.

«Маҳалламиз — улкан оила,
оқибатнинг зурёдларимиз, —
дейди ота. — Бизнинг маҳалла
дард, завқ билан. У — ҳар
биримиз».

Усмон ота кўчадан ўтса
ёришар уйларнинг деворлари!
Усмон ота кўчадан ўтса —
тарқагай беморлик ғуборлари.

Йўлда

Товушларни текширар зеҳни,
шошилмайди, қўлида ҳасса;
гарчи бунда текис йўл саҳни,
кўр асфальтни аста пайпаслар...

Одамларни авайлайин дер,
туртиб ўтар бефарқ нусхалар.
Кун қизиган. Пешонада тер,
машаққатдир ўтган лаҳзалар.

Бирга кетдим. Сўзлашдик дилкаш.
[У бекатга етмоқчи экан.]
Йўлда деди: «Шу яқинда тош
ётган эди, илтимос, ука...»

Билсам, унинг тасавурида
чизмакашлар чизгани каби —
юрган йўлларининг баридан
андозалар кўчирмиш қалби.

У бармоқда ҳассасин нуқиб,
ҳайқирмоқда сокин қадамлар:
Тасвирга бой тасаввур ҳаққи,
ҳушёр бўлинг, азиз одамлар...

ЎТКИР
ҲОШИМОВ

ТОВУС ГҶШТИНИ ЕБ БҶЛАДИМИ?

БИРИНЧИ ВОҚЕА. Сочи шаҳрида жаннатсимон ўрмон-боғ — Дендрарий бор. Унда жаҳоннинг етти иқлимидан келтирилган ўсимликлару гуллар қишин-ёзин барқ уриб ётади. Ҳиндистон банани, жанубий Америка кактуслари, ҳар бири чинни косадек оқ, ним пушти гуллари ой нурида хаёлий ялтираб турадиган магнолиялар... Ўтлоқда товуслар таманно билан кезади. Одамдан қочмайди, бемалол ёнингизга келиб, камалакнинг ҳамма рангида товланувчи думини ёйиб ҳусинни намойиш қилади. Кунлардан бирида товусларни томоша қилиб ўтирсам, кимдир елкамга туртди. Замонавий кийинган, галстук таққан, туфлисига гард юкмаган киши товусларга имо қилиб сўради:

— Шуларниям гўштини еса бўладими, биродар!

Нима дейишимни билмай қолдим. Ростини айтсам, шу пайтгача товусларнинг гўштини еб бўлиш-бўлмаслигини хаёлимга ҳам келтирмаган эканман.

ИККИНЧИ ВОҚЕА. Узоқ қишлоқлардан бирига борганимизда таниш дўстим биз меҳмонларни қўшнисиникига олиб чиқди. Биласиз, қишлоқда шундай одат бор: бировни келса меҳмон келса галма-галдан таклиф этишади. Биз дўстимнинг қўшнисиникида нонушта қилдик. Уй харобгина, хомсувоқ қилинган, жиҳозларнинг ҳам мазаси йўқ. Бироқ, дарвозахонада топ-тоза қилиб ювилган «люкс» «Жигули» ярақлаб турарди.

Чойдан кейин мезбон бизни дарё бўйига олиб борадиган бўлди. Айтишларича, кеч кузда балиқ овлашнинг ўзига яраша гашти бўларкан. Йўлга чиққанимизда ёмғир шивалай бошлади. Мезбон ниҳоят, орзуси ушалиб машина олганини қувониб гапириб борарди. Қишлоқдан чиқаверишда бошига шляпа, эгнига плашч кийган бир одам қўл кўтарди. Мезбон машинасини бир зум секинлатди-ю, кейин яна тезлаб ўтиб кетди.

— Бечора, ёмғирда қопти,— дедим раҳмим келиб.— Танийсизми!

— Танийман,— мезбон машинани тезлатиб ҳайдаб бораркан энсаси қотиброқ қўл силкиди.— Ҳўқувчи. Улғудек эзма одам. Мияни қоқиб қўлга беради.

Шу пайт узоқда яна бир одамнинг қораси кўринди. Чарм куртка кийган киши тўхташни сўраб имо қилди. Бу сафар мезбон дарров машинасини тўхтатди.

— Мард бола!— деди у машина томон келаётган йўловчинини кўрсатиб.

«Мард бола» дегани мўйлов қўйган ёшгина йигитча экан. Машинага ўтириб ҳаммамиз билан сўрашди.

— Қалай, тойчоқ чопқиллаб юрибдимми!— деб сўради у.

— Юришга юрибди-ю, резина анча ейилиб қолди,— ҳайдовчи мулоим жилмайди.— Тўрттагина топиб бера-сиз энди...

Уларнинг суҳбатидан англадимки, «мард бола» машинага алоқадор жойда ишлар экан.

УЧИНЧИ ВОҚЕА. Самарқанддан Қашқадарёга кетаётганимизда машинамиз бузилиб қолди. Бунинг устига қоронғи тушиб қолган эди. Ночор йўл устидаги қишлоққа кирдик. Бу — Жом қишлоғи экан. Нотаниш мезбон очиқ чехра билан кутиб олди. Кечаси алла-паллагача гурунглашиб ўтирдик. Эртасига эрталаб мезбон машинани тузатадиган устани бошлаб келди.

— Уста шуни битиргунча адирларни айланиб келамиз,— дедию ҳаммамизни бошлаб далага олиб чиқди. Апрель ойи эди. Ҳаммаёқ қизғалдоқларга кўмилиб кетган, тиниқ осмонда момиқ булутлар эринчоқлик билан сузиб боради. Мезбон келтирган наमतга ёнбошлаганча айрон ичдик. Суҳбатлашиб ўтирдик. Кейин айланиб, пастроққа тушган эдик, катта дошқозонлар учун мўлжаллаб қазилган ўн иккита ўчоққа кўзим тушди. Қишки ёғингарчиликдан ўчоқларнинг чети ўпирилиб кетган, бироқ ичиде ҳамон эски кул сақланиб қолган эди. Ҳайрон бўлиб мезбонга қарадим.

— Кузакда тўй бўлган эди,— деб тушунтирди мезбон.

— Нима, шунча овқат пиширишганми!

— Тўйбоши бир тонна гуруч дамлайман деб ният қилган экан. Ҳақиқатан шундоқ қилди. Адирга одам сиймай кетди. Катта улоқ бўлди.

Кулдим.

— Нима, тўйбоши миллионермиди!

— Нега энди.— Мезбон кулимсиради.— Оддий колхозчи! Ният қилган экан-да!

Ҳайрон бўлдим.

— Бунақа катта тўйга озмунча пул кетадимми!

— Начора, йиғиб-йиғиб толган, етмаганига қарз кўтарган. Мана, энди секин-секин узиб ётибди...

ТУРТИНЧИ ВОҚЕА. Редакцияга зиёлинома йигит уялиброқ кириб келди. Аввалига, хаваскор қаламқашлардан, деб ўйладим. Йўқ, бошқа иш билан келган экан.

— Хотиним билан ажрашмоқчиман,— деди у хўрсиниб.— Бу аҳволда яна бир йил яшасам жинни бўлиб қолам!

Бунақа пайтда ҳамма нима деса, мен ҳам шуни такрорладим. Турмушда паст-баланд гап ўтишини, эркак киши сал оғирлик қилса ёмон бўлмаслигини тушунтирган бўлдим.

— Йўқ,— деди йигит қатъий бош чайқаб.— Қайнотамга хизматкор, хотинимга югурдак бўлиб юриш жонимга тегди. Ҳозир-ку, битта болам бор экан, ўнта болали бўлганда ҳам барибир яшамайман!

— Бир-бирингизни севиб турмуш қурган бўлсангизлар ҳаммаси унутилиб кетади. Кейин шу гапларни эслаб ўзингиз кулиб юрасиз,— дедим уни юпатиб.

— Севги эмиш!— йигит аламли киноя билан бош чайқайди.— Севги дегани борми ўзи дунёда! Дадам ўз ниятини, қайнотам ўз ишини, хотиним ўз тақинчоғини ўйласа! Мени ҳам ўйлайдиган одам бўлиши керак-ку! Мениям ўз оламини бор-ку! Хотинимни ЗАГСга боришдан икки

ҳафта олдин кўрдим, холос. Дадам кандидат, қайнотам фан доктори. Дадам шунга ўйлансанг, қайнотанг аспирантурага олиб киради, менинг ҳам докторлик ишим тезроқ бир ёқлик бўлади деб туриб олди. Энди билсам, хотиним ҳам мени яхши кўрган эмас. У ҳам отасининг раидан чиқолмаган. Қайнотамга кувёв эмас, менга ўхшаган битта югурдак керак экан. Тўғри, аспирантурага кирдим. Аммо хотиним менинг илмий ишми билан сариқ чақачалик қизиқмайди. Икки гапнинг бирида, «Сени дадам одам қилди», деб юзимга солади. Олим бўлмасам очимдан ўламанми! Ажрашаман!

БЕШИНЧИ ВОҚЕА. Бир дўстим билан меҳмонга бордик. Уй хўжаси — дўстимнинг поччаси, шу қадар дид билан, шу қадар ҳавас билан иморат солибдики, кўриб томоша қиласиз. Баланд, кунгираддор айвонлар, ҳовлида кўзни яшнатадиган оловдай гулзор, ўртада чети мармар билан безатилган фонтан... Чўғдек гиламлар тўшалган уйга кирганимизда аввало китоб жавонига кўзим тушди. Уйнинг бир томонига полдан шифтгача жимжимадор қилиб жавон ишланибди. Китоблар дид билан териб қўйилган. Бальзак билан Навоий ҳам, Шекспир билан Сименон ҳам... Жаҳонга донғи кетган ёзувчиларнинг жамики асарлари...

— Мана бун ҳазина деса бўлади! — дедим қувониб. Уй эгаси мийғида кулиб қўйди.

— Нимасини айтасиз! Анави 200 томликнинг ўзига битта «Жигули» беради. Улмас-йитмас мол деб шуни айтса бўлади. Яна беш йил турсин, «Жигули» эмас, «Волга» берадиган бўлади!

ОЛТИНЧИ ВОҚЕА. Поездда ўрта яшар киши билан ҳамроҳ бўлиб қолдик. «Ташсельмаш» заводида ишлар экан. Ўзи етмиликда ўсган, болалиги уруш даврига тўғри келган, ҳозир иши тузук, турмуши ҳам ёмон эмас. Гапдан-гап чиқиб, суҳбатимиз бугунги ёшларга келиб тақалди.

— Ҳозирги ёшлар айниб кетди, — деди ишонч билан, — ҳаммаси такасалтанг. Оғирнинг устида, енгилнинг остида юришни ўйлайди. Ҳайронман, шу кетишда охири нима бўлади!

Ҳамроҳимнинг гапига кулиб юбордим.

— Бундан икки минг йил илгари яшаган юнон файлазуфи Демокрит ҳам «Ҳозирги ёшлар айниб кетди, ўлгудек қўпол, ишқмас... Агар олам шуларнинг қўлига қоладиган бўлса замона охир бўлади», деган экан. Кўриб турибсизки, икки минг йилдан буён ҳеч қанақа «замона охир» бўлгани йўқ. Қайтага одамзод авлоддан-авлодга эспироқ бўлиб боряпти. Бугунги ёшлар эртага биз қилолмаган улуг ишларни қилишларига ишонаман.

Ҳамсуҳбатим елка қисди.

— Бўлса бордир. Лекин мен ўз кўзим билан кўриб турганимни гапиряпман. Биз турмушда кўп қийинчиликлар кўрдик, вақти келса қорнимиз нонга тўймади, вақти келса тузукроқ кийим киёлмадик. Ўзим етмаган орзуларга болаларимиз етсин деб, шулар қийинчилик кўрмай қўя қолсин деб, тиришиб-тирмашиб ётамиз. Болаларимиз бўлса, раҳмат дейиш ўрнига кишининг дилини оғритади. Қизим институтга кираётганида дублёнка олиб берасиз, деб шарт қўйган эди. Мен содда хўп, деб қўя қолибман. Дублёнкаси кам деганда минг сўмлик почча-пўстин экан. Ҳар кунни жанжал қилади. Бунинг устига тўртта ўқаси бор. Ҳаммасининг «ейман, ичаман», дейдиган пайти. Ҳали зиммада тўй ташвиши ҳам турибди. Шаҳар жойда қиз узатишининг ўзи бир даҳмаза. Гарнитур дейди, сарпо-суруғ дейди... Оладиган маошим икки юз сўмнинг нари-берисида бўлса. Нима қилай, ўзимни бозорга обчиқиб сотайми!..

...Бу воқеалар ҳар хил пайтда, ҳар хил одамлар билан тўқнаш келганимда рўй берган. Бир қарашда уларни боғлаб турадиган мантиқ йўқдек кўринади. Бироқ, чуқурроқ ўйлаб қарасам бу гапларнинг ҳаммаси, бу тақдирларнинг барчаси орасида мустаҳкам боғлиқлик бор экан. Бу одамлар ё мол-дунё билан ўзини бахтиёр ҳис этиб юрган ёки мешчанлик туйғули азият чекаётган кишилар.

Хўш, мешчанликнинг ўзи нима? Нима учун кейинги

пайтларда бу сўз тез-тез ишлатилляпти! «Мешчанлик» деган сўзнинг ўзи қаердан келиб чиққан! Поляк тилида «мешчанлик» — «шаҳарлик» деган маънони аниқлаган. Майда савдогарлар, хўнармандлар мешчан деб аталган. Дастлаб бу сўзнинг салбий маъноси йўқ эди. Табиийки, хўнарманд ўз хўнари билан, майда савдогар савдо билан шуғулланган. Хуллас, бу сўз бир гуруҳ шаҳарлик одамларга нисбатан ишлатилган. Бироқ кейинчалик «мешчанлик» сўзи салбий маъно касб этди. Бу ибора ўз манфаатидан бошқани ўйламайдиган кишиларга нисбатан ишлатиладиган бўлди. Қандай қилиб бўлмасин бошқалардан ажралиб туришга, қабдабаю, асъаса билан яшашга интилиш айрим одамлар орасида ҳаммиша бўлган. Бизда бундай интилиш айниқса урушдан кейинги йилларда кучайди. Дастлаб бу ниҳоятда табиий, ҳаётий талабдан келиб чиқди. Одамлар уруш машаққатларини чекишди. Жудоликлар, оч-яланғоч яшаш кишиларни толиқтирган эди. Шундай экан, ҳар ким дурустроқ яшашни, орзу-ҳавас кўришни истар, бунинг ҳеч қандай айби ҳам йўқ эди. Бироқ кейинчалик айрим одамлар учун ҳаётнинг ёлғиз лаззати фақат шундангина иборат бўлиб қолди.

Шубҳасиз ҳар ким ҳам яхши яшагиси келади. Давлатимиз ҳамма нарсани инсон учун, инсоннинг бахт-саодати учун қаратмоқда. Шундай экан, ҳаёт неъматларидан тўлатқис фойдаланишнинг ёмон жойи йўқ. Бироқ барибир фаровонликка интилиш билан мешчанлик ўртасидаги фарқни ажрата билиш керак. Бу фарқни ажратиб олиш эса хийла мушкул иш. Масалан, одамнинг уйда неча гилами бўлса яхшию неча бўлса ёмон! Нечта кийими бўлса яхшию неча бўлса ёмон! Айтилик, рангли телевизор бор одам мешчан-у, бунақа телевизор йўқ одам мешчан эмасми! Машинаси бор одам мешчан-у, машинаси йўқ одам мешчан эмасми! Умуман, ҳаётий шароитини тўқис қилиб қўйган ёмон-у, ҳеч вақоси йўқ одамни яхши деб бўладими! Бундай десак халқимизнинг фаровонликка интилишини рад этган бўламиз-ку! Кўриниб турибдики, фаровонлик билан ҳаётга мешчанларча қарашнинг чегарасини топши осон эмас. Бироқ, бу чегара бор. Гап шундаки, маънавий хазинани хоҳлаган пайтда моддий нарсага алмашиш ва бу билан ўзини бахтиёр ҳисоблашга тайёр турган одамлар мешчаннинг бориб турган ўзидир.

Ўқоридаги воқеаларни қайтадан эслаб кўрайлик. Социдаги ўша замонавий кийинган киши товусда гўзалликни кўраётгани йўқ. Унинг мақсади — дунёдаги энг чиройли мавжудот — товуснинг гўштини тотиб кўриш. Шу билан армондан чиқиб. Ҳар қандай эсли одам товуснинг ёки булбулнинг гўштини еб кўришни хаёлига ҳам келтирмайди. Унинг учун булбулнинг овози, товуснинг гўзаллигидан лаззатланишнинг ўзи катта бахт. Мешчан учун эса бунақа бахтнинг унчалик қизиги йўқ. Бир файласуфнинг ғалати гапи бор. Одам боласининг ҳаёти қизиқ. У дунёга бу эшикдан келиб, нариги эшикдан чиқиб кетаётганга ўхшайди. Бир хил одамлар дунёга келганидан кейин ҳаёт деб аталмиш мана шу муҳташам бинога жилла қурса битта ғишт қўйиб кетади. Баъзи одамлар эса ҳаёт деб аталмиш мана шу муҳташам бинодан ҳеч бўлмас битта ғиштни кўпориб, ўғирлаб кетгиси келади. Ўғирлаб-ку, ҳеч қаёққа боролмайди. Нариги эшикдан чиқиб кетаётганида хоҳласа-хоҳламаса ҳамма нарсани ташлаб кетади. Лекин ҳаёт деб аталмиш ўша муҳташам бинонинг ҳуснини бузгани қолади. Мешчанлик туйғуси худди мана шундай — иккинчи тоифадаги одамларга хос хусусиятидир. У ҳаётга нимадир беришни эмас, ҳаётдан нимадир юлиб қолишни ўйлайди.

Энди иккинчи воқеани эслайлик. Қишлоқдаги ўша кишининг машина олишида мешчанлик туйғуси борми-йўқми! Бир қарашда машина олиш ҳам, сотиш ҳам ҳар кимнинг шахсий иши. Имоним комилки, у машинасини ўғирлаб олган эмас. Халққа хиёнат ҳам қилган эмас. Лекин у бошқача ўғрилиқ қилган. У ўз болаларининг насибасини ўғирлаган. Болаларининг еб-ичиши, кийиниши, уйда бир оилага етарли шароити бўлиши учун ишлатилиши лозим бўлган пулни туфлаб налат тағида сақлаган. Бу энди унинг шахсий иши эмас. Негаки, фарзандлари фақат ўзининг эмас, жамиятнинг ҳам болалари. Қолаверса, унда

мансабпарастлик, фойдапарастлик туйғуси ҳамма нарсадан кучли. Эслаб кўринг, нима учун у ёмғирда турган собиқ ўқитувчисини машинага олмади! Нима учун домласини «сергап» деб ҳақорат қилди! Ахир ўқитувчиси унга илм берган эди-ку! Гап шундаки, собиқ ўқитувчиси энди унга керак эмас. Тўғрироғи, унга собиқ домласидан манфаат йўқ. Машинага ўтирган мўйловли «мард боладан эса фойда тегади. Унинг машинасига ғилдирак топиб беради. Афсуски, ҳозирги пайтда қишлоқларимизда мешчанликнинг мана шу кўриниши — қандай қилиб бўлмасин машинали бўлиб олишга интилиш авж олган. Албатта, машинали бўлишнинг ҳеч қандай ёмон жойи йўқ. Бироқ, бу нарса маънавий жиҳатдан қашшоқланиш ҳисобига бўлмаслиги керак.

Энди Жом қишлоғидаги воқеани эслайлик. Халқимиз тўйни яхши кўради. Топган-тутганини эл олдига қўйишни истайди. Бу жуда чиройли, қадимий удумимиз. Кексалар бировни алқаса, «топган-тутганини тўйларингга буюрсин», деб дуо қилади. Жуда яхши! Бунга ҳеч ким қарши эмас. Бироқ афсуски, тўйларимизда ҳам мешчанликнинг, нима десам экан, анча жўн, хийла бачкана кўриниши ўз ифодасини топяпти. Бир хил одамлар бор. Ҳалол меҳнат қилади, кеча-кундуз тиним билмайди. Вақти келса, болаларининг насибасидан қияди. Кейин бир кунда ҳаммасини кўкка совуради. Қишлоқдаги ўша колхозчи шунча йил пул йиғиб, бола-чақаларидан қисиб-қимтиб, минг кило гурунч дамлаб нимага эришди! Шу билан шохи чиқди-ми! Ахир шунча маблағга ўзи ҳам, оила аъзолари ҳам кўп йиллар фаровон яшаш мумкин эди. Шунча пулга дунё кезиб, олам кўриб келиш мумкин эди.

Редакцияга шикоят қилиб келган йигитнинг тақдирини эслганда бир нарсани кўп ўйладим. Бир замоналар йигит билан қиз бир-бирини севса-у шунга интилса, кўпинча орзусига етолмас эди. Ҳозир эркин замонда яшяпмиз. Чинакам муҳаббатга четдан монелик қиладиган кучлар кўп эмас. Бироқ, нима учун замонавий бир оила шу қадар хароб бўлди! Нима учун бир бола етим бўляпти!

Баъзи оилаларда куёв — келини, келин — куёвни танлайди. Яъни оила муҳаббат асосига қурилади. Баъзи оилалар бор: ота-она куёвни, келини танлайди. Кейин куёв билан келин қовушади. Бу удумнинг тагида ҳам маъно йўқ эмас. Ҳарқалай ота-оналар тажрибаси ҳаётда кўп қўл келади. Яна бир хил оилалар бор: келин билан куёв бир ёқда қолади-да, ота-оналар ўзича қуда танлайди. Фалончи билан қуда бўлсам, ишим юришиб кетади, деган ҳисоб-китоб билан ёшларнинг тақдирини ҳал қилинади. Энг даҳшатли жойи шундаки, бундай ишни кўпинча туппа-тузук, зёбли оилалар қилишади. Улар ўз манфаати учун болаларининг бахтига зомин бўлаётганини ўйлаб ўтиришмайди. Хўш, буни мешчанликдан бошқа нима деб аташ мумкин! Наҳотки, ўша йигитнинг отаси бир амаллаб диссертация ёқлаб олиш учун ўз ўғлининг бахтини қурбон қилганини билмаган бўлса! Билган! Бироқ унинг учун ўғлининг бахтидан кўра ўз ишини битириб олиш муҳимроқ. Келиннинг отаси ҳам бу соҳада қудасидан қолишмаган. У бўлажак куёвда бўлажак фарзандини эмас, югурданки кўрган. Куёв эса ўз навбатида қайнотасининг пинжига кириб ишини битириб олишни мўлжаллаган. Бу бобда келин ҳам бошқалардан қолишмаган. Эрининг тилини қисиб қилиб елкасига миниб олишни мўлжаллаган. Ана сизга «ҳисоб-китоб» заминига қўрилган «бахт» қасри! Бундай «қасрда» айбисиз етим гўдак йиғлаб ўтирганини тасаввур қилсангиз, мешчанликнинг яна битта аччиқ меваси кўз олдингизга лоп этиб келади.

Дўстимнинг поччасига алоқадор воқеага келсак, ҳозир бунақа мешчанлар оз эмас. Улар китобни жавонининг рангига қараб танлайди. Иложи борича чиройлироқ муқовали китобларни сотиб олишга уринади. Гап бунда ҳам эмас. Гап шундаки, у тоғдаги горга олтин яшириб қўйиб, туйнук олдига ётиб олган аждардек бошқаларга фойдаси тегиши керак бўлган хазинани ўзиники қилиб олади. Унинг жавонидаги ноёб китобларга биронта одамнинг қўли тегиб кўрсин-чи! Биронта қўшнингинг боласи ўша китоблардан биронтасини ўқишга сўраб кўрсин-чи! Йўқ, «аждар»га китобнинг ўзи керак

эмас. Китобдаги маънавий хазинаси керак эмас. Шунча китоб унга аввало олифтагарчилик учун, мақтаниш учун, қолаверса, пайти келганда ўн баҳосига пуллаш учун керак! Имомин комилки, у ўз жавонидаги китоблардан бештасини ҳам ўқиган эмас. Бунақа одам бир варақ китоб ўқиса уйқуси келади. Унинг учун китоб ўқишдан кўра пул топиш йўлларини ўйлаш муҳимроқ.

Ниҳоят, поездда ҳамроҳ бўлган ишчининг тақдирини эслайлик. У ҳозирги ёшлар айниб кетаётганидан шикоят қилди. Бироқ, бунинг учун биринчи навбатда ўзига ўхшаш кишилар айбдор эканлигини билмайди. Одамларда ғалати хусусият бор. Ҳаммасини ҳам болаларимиз биз кўраганларни кўрсин, машаққат чекмасин, деймиз. Тўғри, ҳар қандай авлод ўзидан кейинги авлоднинг янаам бахтиёрроқ яшашини хоҳлайди. Ҳар қандай ота-она ҳам боласи ўзидан кўра саодатлироқ бўлишини истайди. Аслида орзуга айб йўқ. Бироқ, биздан кейинги авлод ўзимиздан кўра яхшироқ яшасин деганда биз аввало кейинги авлод тараққиётда биздан ўзиброқ кетиши шартлигини ўйлаемизми! Қолаверса, болам ҳеч қандай азият чекмасин, деган фикрнинг ўзида, биз хоҳлаймизми-йўқми мешчанлик туйғуси бор. Хўш, нима учун болаамиз ҳеч қандай машаққат кўрмаслиги керак! Нима учун унинг ҳамма нарсасини муҳайё қилиб беришимиз керак! Агар у ҳаётда машаққатга дуч келиб қолса нима бўлади! Соқоли чиққанда ҳам бизнинг пинжимизга тиқилиб юрaveraдилми! Қолаверса ота-онани болага бир умр боғлаб қўйган эмас-ку! Поезддаги ўша киши шу пайтгача қизчаси нима деса ҳаммасини муҳайё қилган. Қизи эса институтга кириб олгани учун ҳаммани ўзидан қарздор деб ҳисоблайди. Хўш, нима учун у минг сўмлик почапўстин кийиши керак! Борингки, шу қиз институтни битирди ҳам, дейлик. Кейин ҳам у иложи борича қўлини совуқ сувга ургиси келмайди. Турмушга чиқаётганида отасидан йўқ деганда «импортний» гарнитур талаб қилади. Гўё унинг турмушга чиқши учун отаси жазоланиши шартдек. Борингки, турмуш ҳам қурди. Энди у ҳаммадан ажралиб туришни, ҳаммадан ялтироқроқ бўлишни истайди. Бошқалар тақмаган тақинчоқларни, бошқалар киймаган кийимларни биринчи бўлиб кийишни орзу қилади. Турмуш йўлдаши орзусига монелик қилса, дунё остин-устун бўлиб кетгандек ўзини бахтсиз санайди. Бора-бора ҳатто ўз муҳаббати учун ҳам эридан ҳақ талаб қиладиган бўлиб қолади. Мабодо эри академик бўлсаю, ҳар ойда фалон сўм маош олса хотинининг оғзидан чиққанини муҳайё қилиши мумкин бўлар. [Имомин комилки, эси бор академик ҳеч қачон бундай қилмайди.] Бироқ куёв ёш мутахассис сифатида 150 сўмдан ортиқ маош ололмас, бунинг устига келинпошшанин кўнглини овлаш учун катта тўй қилиб қарзга ботган бўлса-чи! У қайси йўлдан бориши керак! Келиннинг кўнглини топай, деб эгри йўлга кирадими! Халқнинг, давлатнинг ҳамёнига чанг соладими! Мешчанликнинг жамият учун зарарли моҳиятига мана, энди етдик. Мешчанлик жамиятимизга фақат маънавий эмас, моддий жиҳатдан ҳам зарар келтиради. Юқоридаги воқеаларга яна бир мартадан муурожаат қилайлик. Сочидаги товус гўштини ейишни орзу қилган ўша одам мушкул вазиятга тушиб қолса бир қошиқ овқат учун энг муқаддас нарсани сотиб юборишдан тоймайди. Қишлоқдаги ўша «машинали тўкис» бошқалардан устунлигини кўрсатиб қўйиш учун бемалол виджонини сотади. Бир тонна гуруч дамлаб тўй қилган «бойвачча» қарзини узиш учун болаларини қишда ялангбош қўйишдан қайтмайди. Сохта обрў қозонмоқчи бўлган икки «олим» қуда орқаси юмшоқроқ жойда ўтириш учун набирасини етим қилишдан қўрқмайди. Жаҳоннинг маданият хазинасини уйига қамаб қўйган «бойвачча» бир сўм пул учун хоҳлаганча маънавий тубанликка боради. Ушандай нарсепарастлар бу гапларга эътироз билдириши, мен бировга ёмонлик қилганманми, ҳар ким кўнгли тусанганча яшайди-да, дейиши мумкин. Тўғри, ҳар ким ўзича бахтли яшашга ҳақли, бахтли яшаш керак. Бироқ, бировнинг бахтиёрлиги бошқа бировнинг бахтсизлиги ҳисобига бўлмаслиги керак. Мешчанлик эса хоҳласа-хоҳламаса ё унинг ўзини, ё бошқаларни бахтсизлик ботқоғига ботиради. Мешчанликнинг даҳшати мана шунда.

«Муҳаббат- ахлоқий ғўзалликдир»

*Журнализмнинг
4-сонда
«Қиз боланинг
тахти ва бахти»
сарлавҳали суҳбат
эълон
қилинган эди.
Муҳаббат қадри,
ота-оналарнинг
фарзандлари олдидаги
визифаси,
фарзандлар бурчи,
келин-куёвнинг
жамият ва оиладаги
ўрни каби
масалалар
кўтарилган мазкур
суҳбат журналхонларнинг
диққатини тортди.
Қуйида биз баҳсга
келган
хатлардан
бир нечтасини
эътиборингизга
ҳавола қилдик.*

Оиланинг вужудга келиши, яъни йигит билан қизнинг турмуш қўриши масъулиятли воқеадир. Ёшлар ҳаётининг ширин ва жамият учун фойдали бўлиши уларнинг ўзаро самимий, дўстона муносабатларига боғлиқдир.

Хўш, оилавий саодатга қандай қилиб эришилади? Бахтли бўлиш учун қандай яшамоқ керак!

Одатда бундай саволлар оила қуришга аҳд қилган ёш йигит-қизларни, оилавий ҳаёт бўсағасига эндигина қадам қўйган келин-куёвларни ўйлантириб қўйиши табиий. Дарҳақиқат, ёшлар турмушни янада ғўзал қиладиган ҳаётий масалаларни ўз вақтида тўғри англаб ета олсалар, улар кўпгина хатолардан, аччиқ пушаймонлардан ва кўнгилхирликлардан сақланиб қоладилар. Одатда, кишилар оила саодатини ҳар хил тасаввур этадилар. Баъзилар учун у пул ва бойликда, мансабда, бекаму кўст яшашда. Кўпчилик назарида эса, бахт — бу севган кишининг билан ҳаёт қуриш, у билан бирга шодликни ҳам, ғам-андуҳни баҳам кўриш, эл-юрт олдида обрў қозонишдадир.

Бир қанча аҳил ва бахтиёр оилалар турмушини кузатиш, ўрганиш шуни кўрсатмоқдаки, оилавий бахт эр-хотиннинг бир-бирига садоқатли, меҳр-муҳаббатли бўлишида, уй ишларида, болалар тарбиясида бир-бирларига ҳамдам ва ҳамроҳ бўлишлари туфайли юзага келади. Муҳими оилавий бахт қадрига ета билиш, уни қўлдан бой бермаслик учун курашдир.

Яқинда Фазилат исмли бир келинчак онасининг беъмаъни хатти-ҳаракатлари билан ширин турмуши бузилганини куйиниб сўзлади.

«...Онам уйга чақириб, гап ўргатавериб, бинойидек ҳаётимга раҳна солдилар. Айтганларини қилай десам, туғилажак болам ҳам, ўзим ҳам бахтсиз бўламан, қилмай десам оқ сут берган онам. Ёшлигимга бориб, қайнота-қайнонам ва турмуш ўртоғимни менсимай қўйдим. Онамни кига серқатнов бўлиб қолдим. У киши ҳар сафар: «Болам, сен кўрқмай келавер, эринг ялиниб келиб олиб кетади», деб уқтирарди. Охири уйим бузилди. Тўйимиздан сўнг бир оз вақт ўтгач, овсиним вафот этди. Тўй харажатлари устига бу кулфат аралашиб, оиламизда моддий қийинчилик юз берди. Шундай пайтда ёш бўла туриб, уйда бекор ўтиришни эп кўрмадим. Ишга кирдим, лекин онам, уларга бир сўм берма, деб маошимни қўлимдан сидириб олиб қўярди. Охири мени янги рўзғоримдан мажбуран ажратдилар».

Бу ерда онасининг чизигидан чиқмайдиган кўнгилчан Фазилатнинг хатоси ҳам, унинг бахтига зомин бўлган онанинг айби ҳам яққол кўриниб турибди. Сўнгги пушаймон — ўзинга душман, деб шунга айтсалар керак. Фазилатнинг тарихи бошқаларга ибрат бўлса кошқийди.

Энди бу ҳолатнинг тескарсини бир мўлоҳаза қилиб кўрайлик.

Баъзан келин тушган хонадон катталаридан ҳам хатолик ўтади. Келин бажарган ишларни ёқтирмай, райини қайтаришди. Утирса ўпоқ турса сўпоқ дейдилар. Ёш келиннинг ҳали кўп нарсаларни билмаслигини айниқса қайноналар унутмаслиги лозим. Бир замонлар улар ҳам келин бўлган ахир! Келин бамисоли бир ердан иккинчи жойга кўчирилган ниҳол. Ниҳол парвариш қилинса, ҳосилидан баҳраманд бўладилар. Келинни ҳам ўз фарзандидек кўриб, билмаганларини билдириб, кесатмай, ётиги билан ўргатсалар — олам гулистон. Шунда, келин ҳам уйга кўнгил қўяди. Ўзаро ҳурмат, тотувлик юзага келади.

Шу ўринда менинг энди турмуш қурган ёшларга икки оғиз маслаҳатим бор. Қайсарлик ва жаҳолат бахт душмани эканини унутманг. Бир-бирингизни қадрланг, ўзаро кўмакдош бўлишга ҳаракат қилинг. Эпчил бўлиб, уй-рўзгор ишларини эпласангиз, ширин сўз билан одамлар кўнглини топишга интилангиз, бахт сизга кулиб боқади.

Бурҳон ХУДОЙҚУЛОВ,

Ўқитувчи

Киз боланинг тахти ва бахти» мақоласини ўқиб, анча ўзимни босиб олдим. Лекин қандай йўлни танлашни билмаяпман. Асли воқеа мана бундай бўлди. Мен 9-синфни тамомлаш арафасида А. исмли йигит армия сафига кетишга тайёрланиб қолди. Мен у билан яхши таниш эдим. У ҳар кунни бизниқига келиб турарди. Армияга жўнайдиган кунни ҳам кечқурун бизниқига келди, мен билан икки соатча гаплашиб ўтириб, хайрлашиб кетди.

Орадан 5-6 ой ўтди. Иккаламиз хат ёзишиб турдик. Бу орада у менга сеvgи изҳор қилди. Мен уни аллақачон севиб қолган эдим. У буни биларди. А. кетаётганда ота-онасига ва болаларга айтиб, менга «қароқчи» қўйиб кетибди. Сирдан ота-онам хабар топдилар. Улар эскиликка анча берилган эдилар. Уйдагилардан яшириқча у билан кам-кам хат ёзишиб турдим.

Мен 10-синфни тугатиб, сотувчи бўлиб ишлаш бошладим. Магазинда ишлагандан кейин ҳар хил харидор келар экан. Улар билан иложи борича яхши муомалада бўлишга интилардим. Бу орада изимдан кўп йигитлар ошиқу беқарор бўлиб соядек эргашиб юришди. Лекин менга ҳеч ким ёқмас эди. Чунки мен фақат А. ни севар эдим.

А. армия сафидан қайтди, лекин ёнимга келмади. Саккиз кун деганда магазинга кирди, бироқ менга салом ҳам демай ўтиб кетди. Мен уни икки йил қандай кутганимни эслаб, роса йиғладим, барибир фойдаси йўқ экан. У армия сафида юрганида бир номард бола «У сени кутмасдан бошқа йигит билан юриб кетди» деб хат ёзибди. Ёлғончи, хоин болани қаргадим, йиғладим, умид қилдим. Ўзи мен билан гаплашар, дедим. Афсус...

Энди нима қилай! Уни, яъни А. ни яна кутайми ёки... Ахир мен бошқа ҳеч кимни сева олмайман, менинг юрагим битта!

Қадрли тенгдошим! Сенинг маслаҳатингни интизор бўлиб кутаман.

«Ҳ»

Бекобод

* * *

Мен уйланганман. Келин бўлмиш қиз унча ёмон эмас эди. Келин олий маълумот олгач, мен ҳам ўқидим. Бирга яшай бошлаганимизга етти йилдан ошди. Ҳозирча фарзандимиз йўқ. Ҳамма келинлар қатори бизнинг малика ҳам янги келинликларида ҳамманинг ҳурматини ўрнига қўйиб юрдилар. Лекин, бу узоққа чўзилгани йўқ. Ҳозир Тошкентга кўчиб келганимизга олти йил бўлди. Шу йиллар мобайнида қанчадан-қанча келишмовчиликлар бўлиб ўтди. Келган меҳмон бизниқига еган овқатига қараб баҳоланадиган бўлиб қолган. Ҳозир келин ҳар ойда бир янги кийим киймасалар бўлмайди. Ўзларининг ойликлари ўзларига кетади. Уйда буюмининг кўплигиндан юргани жой йўқ.

Келин соат бешгача ишлайдилар. Эрта билан туриб мен овқат тайёрлаб беришим керак. Ошхонанинг овқатини емайдилар. Тушликларини ҳам тайёрлаб сумкаларига солиб қўяман. Ишдан сўнг келиб овқат қиламан. Овқатдан сўнг ҳамма ёқни йиғиштириб дарс тайёрлашим керак. Чунки мен ўқишни бу йил тугатаман. Соат бешда ишдан чиққан киши уйга соат саккизларда кириб келадилар. Магазинма-магазин айланам.

Ажрашиб кетай десам, яхши кўришиб турмуш қуришган деган номимиз бор.

Буларни ёзиш билан демоқчиманки, ҳозирги ота-оналар олий маълумотли қизлардан қўриқиб қолишган. Чунки бир-иккита шунақа қизларга қараб ҳаммага баҳо беришади.

Менинг хат ёзган синглимизга тилагим: ўз бахтингизни топинг, синглим, лекин турмуш қуриш шундай нозикки, уни яхши асраш керак. Турмушда асосан икки нозик кўнгил бир-бирига боғланган. Шунга дарз туширманг. Дарз тушган кўнгил узоққа етмайди. Ҳар бир йигитқиз умрбод бирга бўлиш учун турмуш қурадилар. Синглим, сизга маслаҳатим: турмуш ўртоғингизни ҳурмат қилинг, оғир келган вақтда маънавий ёрдам беринг. Чунки ҳаёт доим ҳам бир хилда яхши бўлавермаслиги мумкин. Ҳаёт ўзи яшаш учун курашдан иборат, аммо яшаганда ҳам кейин афсусланмайдиган бўлиб яшаш керак.

И. Р.

* * *

Биз ҳам моддий, ҳам иқтисодий жиҳатдан бут замонда — Советлар мамлакатида яшаймиз. Лекин баъзи ёшларнинг назарида «муҳаббат» деб номланган муқаддас туйғу қадри жуда пасайиб кетди. Хўш, бунга сабаб нима! Муҳаббатнинг бу қадар қадрсизланиб кетишига авваламбор, айрим ота-оналарнинг бепарволиги, қолаверса баъзи мактаб ва муассасаларда тарбиявий-ахлоқий ишларнинг оқсаётганлиги, сўнгра ташқи муҳит таъсири сабабчидир. Н. исмли қиз ўзи билан учраштирилган баъзи йигитларнинг моддий бойликка, мансабпарастликка ўчлигини қоралаб салбий баҳо берган, бу билан у ҳам шу айрим ота-оналарнинг фарзандларига нисбатан бепарволигини, ўз бурчларини ўтамаётганликларини таъкидлапти-ку!

Лекин, шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, Н. исмли қиз вақтинчалик омадсизликдан жуда тушкунликка тушган, бу яхши эмас. Ахир тун тонгсиз бўлмайди. Қиз бир қанча йигитлар билан учрашган, бу учрашувлар ўта қисқа давом этган. Бу билан демоқчиманки, бир лаҳзалик учрашувда кишининг бутун бир ички дунёсини англаб олиб, ундан ижобий ёхуд салбий хислатлар топиш томга бенарвон чиқишдай мушкул иш эмасми! Ҳаёт жуда ҳам мураккаб, лекин ҳаётни мураккаблаштираётган биз ўзимиз, яъни одамлар. Мен буюк адиб Ойбекнинг хикматли гапини эслатиб ўтмоқчиман: Муҳаббат ахлоқий гўзалликдир. Шунини унутмайлик, дўслар!

Ғ. ҲАКИМОВ

Душанбе

Халқ ёғи — хазина

Кейинги пайтларда жуда машҳур раққосалар ҳам фақат қўшиқ жўрлигида рақс ижро этадиган бўлиб қолдилар. Ялла — рақс санъатининг ягона тури, жанрига айланди. Рақс мустақиллигини йўқотиб, кўнгли очар бир томоша, кўзни «яйратадиган» эрмак вазифасини ўтаётир. Бугунги балетмейстерларимиз учун раққоса ҳурилиқ бўлса бас, унинг қобилияту истеъдоди иккинчи даражали нарса, асосий фазилати — ҳушбичимлиги сарвақоматлилик... Ваҳоланки, ҳусн санъат бўлмай, истеъдод ва санъатнинг ўзи раққоса учун тенгсиз ҳусн эканлигини улар унутиб қўймоқдалар. Ўзбек рақс санъатининг моҳир устаси Мукаррама Турғунбоевнинг бу бўстонга қадам қўйиши тарихи фикримизни далиллай қолсин. 1929 йили ўзбек совет санъатининг атоқли намоёндалари Мўҳиддин қори Ёқубов, Уста Олим Комилов ва Тамарахоним Ўзбек Давлат музика театрига раққосалар излаб, қишлоқма-қишлоқ кезиб, жуда кўп уринишлардан сўнг назарлари тўртта қизга тушади. Булар — Фаҳрия Жамилова, Розия Каримова, Ҳалима Раҳимова ва Мукаррама Турғунбоева эди. Мукаррамадан бошқа уч қиз ҳусн-жамол бобида бекам-кўст эди. Мукаррама эса тўладан келган, ўта уятчанлиги ва азбаройи бировнинг юзига тик қарай олмаслигидан елкаси букчайиброқ қолган, қадди-қомати тик эмас эди. Орадан кўп вақт ўтмай, у озиб-тўзиб, яна ҳам хунуклашиб кетди. Лекин ўзбек хореографияси доялари бу қиздан келгусида буюк раққоса чиқишига ишондилар. Дарҳақиқат, тинимсиз изланиш, кечани кундузга улаб қилинган меҳнат туфайли, қолаверса, рақснинг ўзи унга берган ёрдам шарофатидан у бекиёс санъаткор бўлиб етишди. Мукаррама қалбан, маънавий гўзал эди. Ана шу ички гўзаллик унинг ҳаракатларига латофат, ҳуснига нафосат бахш этди, қадди-қоматини хушрафтор қилиб, чеҳрасини нурлантириб юборди. Мукаррама Турғунбоевнинг бутун борлиги вужуд ва ҳаракат тажассумидаги мусиқадан иборат эди...

Рақс — гўзаллик демек. У одамларни гўзалликка чорлайди, ичдан нурлантиради. Санъатнинг бошқа барча турлари каби у ҳам муайян бир гоё, мақсадни ифодалайди. У ҳам аниқ мазмун ва сюжетга эгадир. Косондан унча узоқ бўлмаган бир қишлоқда «Ялангоёқлар рақси» деган ўйин бор. Айтишларинча, бу ўйин яратилганига минг йиллардан ошиб кетган. Уни «оқ кийим кийган» эркаклар ўйнайдилар. Аъёнага кўра, бу эркакча рақсини Бухоро ёки Самарқанд каби шаҳри азимга, мардикорлик сафарига отланганлар кетар жафосига ижро этар эканлар. Маҳаллий аҳолининг фикрига қараганда, бу ўйинни халқ қаҳрамони Муқанна бошлиқ деҳқон ва ҳунармандлардан ташкил топган жангчилар яратганлар. Рақсда босқинчиларга қақшатқич зарба бериш, яқдил, баҳамжиҳат бўлиб курашиш гоёларни илгари сурилган. «Ялангоёқлар рақси» биродарлик, қасам рақси сифатида шўҳрат қозонган. Шунингдек, Фарғона водийси «Қарғалар» рақси билан машҳурдир. Бу халқ рақси илдизлари ҳам қадим-қадимларга бориб тақалади. Ун, ўн беш чоғли ёш-яланг тўнининг этагини белбоғига қистириб — бар уриб, чўнқайиб ўтиради, бир қўлини олдидаги ўйинчи кифтига қўйиб «илонизи» ясаб, ўткир ҳажвий термаларда солиқчиларнинг очкўзликлари, найрангбозликлари, ҳарислик, ўғрилик ҳам товламачиликлари устидан кулаётган томошабинлар жўрлигида, қишлоқ ёки шаҳар кўчалари бўйлаб, қарғалардек ҳақкалаб — сакраб-сакраб «йўрғалайдилар». Бу рақс XVI асрда пайдо бўлган. У босқинчиларга, халқни талон-торож этувчиларга қарши курашдан вужудга келган. Халқ таловчиларни қарғага нисбат бериб, улар устидан мазах қилиб кулган. Бинобарин, бу каби ҳажвий рақс ижрочилари қаттиқ жазога мустаҳиқ этилганлар...

Санъат ўз ижрочисидан жасоратни, фидойиликни талаб қилади. Рақс ҳеч қачон кўнгли очар ўйин, шунчаки эрмак бўлган эмас. У — даъваткор куч: жасоратга, курашга, эрка, гўзалликка, эзгуликка чорловчи қудрат, гоёвий қуролдир. У инсон қалбида туйғу кўзгатиб, фикрни уйғотади.

Бу борада халқ ёди — тарихнинг ўлмас хотираси, — туганмас хазинадир. У юқоридаги каби ҳаётий воқеаларни тилдан тилга, дилдан дилга етказди. Уларсиз халқ тарихи ҳам, ҳаётий тажриба ҳам йўқ. Утмишни, халқ тарихини билмаслик — келажакни кўра олмасликдир. Давримизнинг атоқли адиби Чингиз Айтматов «Асрга татигулик кун» асарини сўзбошида бунини шундай таъкидлайди: «Дунёда ўз ўрнини бошқатдан белгилаш зарурати олдида турган, ўтмиш хотирасига эга бўлмаган, ўз халқ тарихий тажрибасидан маҳрум одам тарихий истиқболдан четга чиқиб қолади ва фақат бугунги кун билангина яшайди».

Машҳур ўзбек қизикчиси Зокир говни ким билмайди!! Сарой қизикчиси Зокир гов ўз санъати билан халқ томонида эди. Унинг Қўқон хони саройига яқинлашишдан мақсади — ҳоким ва руҳонийлар орасида бўлиб, уларнинг кирдиқорларини ичдан ёритиш, халқ олдида шармандасини чиқариш эди. У худди шундай қилди. Шаҳар кўчаларида, майдонларда кўрсатган томошалари — ҳажвий ҳам рақс сахналарида хон ва унинг барча мулозимлари устидан аччиқ кулди. У ҳокимият билан муроса қилмади, охир-оқибатда қатл этилди.

Тарихда бундай воқеалар кўп. Улар жасорати билан бирга, санъати ҳам халқ хотирасида сақланиб қолган. Фақат ана шу беқисс хазина — халқ хотирасига мурожаат этиш, унинг калитини топиб, бойликларни юзага олиб чиқиш лозим. Курашчан, муросасиз санъат ҳамisha боқийдир.

Ўзбек халқ рақс санъати ана шундай қонли курашларда туғилган, камол топган. 1919 йилнинг 31 май кунини хотин-қизлардан биринчи бўлиб Тамарахоним сахнага чиқди. У Фарғона водийсида Мадаминбек тўдасининг совет ҳокимияти томонига ўтиши воқеасига бағишланган катта йиғинда очик юз билан рақс ижро этган. Уни ана шу улғу жасоратга йўллаган ҳам, рақс санъати воситасида халқ орасига олиб кирган ҳам Юсуф қизик Шакаржонов эди. Тамарахоним янгича рақсларида инқилобий гояларни ифодалар, халқни озод ҳаёт учун курашга чорлар эди.

Мукаррама Турғунбоева неча ўн йиллар давомида, рақсқа сифатидаги бетакрор санъати билан хотин-қизларининг ўзларининг гўзал, кучли ва ақлли эканликларини кўришга ҳам тушунтишга ўргатди, ўз-ўзларини таниб олишларига ёрдам берди. «Баҳор» қизлар рақс ансамблини тузишда алоҳида жонбозлик кўрсатди. Унинг ташкилотчилик ва мураббийлик фаолияти фақат бадний, ахлоқий-этик жиҳатдангина эмас, сиёсий жиҳатдан ҳам улкан аҳамиятга моликдир. Ансамблининг озодлик учун курашаётган Шарқ мамлакатларига қилган ҳар бир сафари мазлум хотин-қизлар, балки бутун халқ қалбида ҳаяжон, онгида фикр ўйотиши жиҳатидан муҳим аҳамият касб этмоқда.

Эндикда «Баҳор» ансамбли, унинг рақс услуби, ўйинларининг қурилиши, ўйин ҳаракатлари барча ўзбек рақс усталари, профессионал ансамбллар, ҳатто балет учун ҳам бадний мезон вазифасини ўтамоқда. Бироқ бадний ва ахлоқий-этик йўналиши аниқ белгилаб берилган биргина ансамбль билан ўзбек халқ ўйинларининг барча ранг-барангликларини қамраб олиш ва ифода этиш мумкинми, ахир!! Йўқ, албатта!

Мен Мукаррама Турғунбоевани жуда яхши билар эдим. У билан чорак асрдан кўпроқ вақт мобайнида кадрдон дўст бўлдик. У сахналаштирган аксарият рақслар қандай яратилганлигининг жонли гувоҳиман.

Мукаррама Турғунбоева мавзунини, ҳаракатини, либосни халқ ичидан ахтарар эди. Шу мақсадда у умрининг охиригача кекса халқ ўйинчиларига мурожаат этди, улардан ҳаракат нафисликларини ўрганди, халқ либосларининг сахна вариантларини яратди. «Наманган олмаси» рақсига разм қилинг! Бу чин маънода наманганча либосдаги наманган халқ ўйини. У сал бўлса ҳам фарғонача классик «Катта ўйин»ни ёхуд машҳур «Занг» рақсини эслатмайди. М. Турғунбоева сахналаштирган, қизлар қирмизи-оловранг сарандозда афсонавий чодирни эслатувчи сеҳрли ҳалқа шаклида ўйинга тушадиган «Бешқарсақ»ни яна қайси рақс билан қиёслаш мумкин!!

Ҳозир барча профессионал ҳамда ҳаваскорлик ансамблларида ҳам, худди «Баҳор»даги сингарни, аёл гўзаллиги, муҳаббат, ҳаёт шодибенаси куйланади. Ҳатто балет сахна-

Мукаррама Турғунбоева «Пахта» рақсини ижро этмоқда (30-йиллар фотографияси).

ларимизда ҳам ана шу мавзуга катта эътибор берилади. Шундай бўлиши ҳам табиий, албатта. Негаки, муҳаббат — ҳаётни яшнатувчи куч, инсонда ахлоқий поклик, одамларга ғамхўрлик (эзгулик), табиатнинг ҳаётбахш қудратидан завқлана билиш каби энг қимматли маънавий сифатларини уйғотувчи олий туйғудир. Бироқ киши ҳақиқий инсон даражасига кўтарилиши учун аёлга ёки эркакка муҳаббат қўйиш билангина чекланиб қолмасдан, Ватани, Озодликни, Ҳаётни ўзгартира олувчи буюк кучлар — Меҳнатни, Халқни; унинг фидойий фарзандлари — Қаҳрамонларни ҳам чинакам муҳаббат билан севиши лозим.

М. Турғунбоеванинг 1953-54 йилларда қизлар ансамблини эндигина ташкил этаётган пайтлари эди. Бир учрашувимизда, у «Баҳор»нинг кўр-кўрона тақлидчилари кўпайиб кетаётганлигидан қуноиб гапирди: «Халқ ўйинчилари ўз ҳунарларини кўрсатиш ўрнига, бизнинг рақсларимизни сал-пал ўзгартишлар билан ўзлаштириб олаётган бўлсалар, биз, профессионал балетмейстерлар янги материални қаердан олайлик! Тақлидчилик шу даражага етдики, бизнинг раққосаларимиз сахнага ўнг томондан чиқишса, ҳаваскорлар чап томондан чиқадилар, яна худди бизникига ўхшаш куй ҳам топадилар, бор-йўқ «новаторлик»ларни ана шу».

Ҳаваскор ва профессионал раққосалар ҳам Мукаррама Турғунбоева сахналаштирган барча ялаларни жуда яхши эслайдилар. Бироқ нима учундир унинг ўзига хос, бир пардали миллий балетлари — «Озодлик», «Пахта» ёки «Тинчлик учун» рақсларини, шунингдек, дунёни қойил-қолдирган «Қўғирчоқ», «Ҳаваскор», «Чўпон» сингарни қувноқ, шўх рақс-миниатюраларини унутиб юборганлар. Айтмоқчиманки, раққоса ва балетмейстерлар эндикда ўзлари учун ақида даражасига кўтарилган «Баҳор» ансамбли программасидан ҳам ижро этилиши осон, сахналаштирилиши энгил бўлган ўйинларни, жон қойитилмайдиган рақсларни танлаб олаётдилар. Натижада, репертуарларни энгил-елпи рақслар билан тўлдириб юбормоқдалар. Мукам-

мал сюжетдан, аниқ мавзудан маҳрум, мазмунсиз, саёз рақслар томошабини зериктиради. Оқибатда томошабинларнинг «талабларига мувофиқ» рақс қўшиқча жўр бўлади. Ҳолбуки, аънавий ўзбек рақс санъатида қўшиқ рақсга жўр бўлар, асосий мазмунни рақс ифодалар эди. Жумладан, «Озодлик» — Шарқ аёлининг уйғониши тўғрисидаги рақс-монологдир. Саҳнада қисиниб-қимтиниб раққоса пайдо бўлади. Чилдирманинг саросимали овозини мустасно қилганда, уни сукунат қўраган, шунга қарамасдан у юғуради. Томошабинлар гўё қутурган оломон қичқирганини, урсурини эшитгандек бўладилар. Қувиш! Аёл чачвонини улоқтириб ташла, ярим очиқ даричага қия нигоҳ ташлайди, кимнингдир бағридан паноҳ топишга, қандайдир меҳрибон кўзларни учратишга ошиқади. Бироқ унга барча эшиклар берк. Кўча сув қуйгандай жимжит. Аёл бошидан паранжисини юлқиб итқитаркан, қоматини мағрур тутиб, оломон кўзига тик боқади. Унинг қаҳр-ғазоби шу қадар кучли, гурури шу қадар баландки, оломон беихтиёр чекинади...

Бугунги долзарб мавзуда яратилган ана шундай курашчан, пурмазмун рақсларимиз қани!!

Яна шу нарсани алаҳ ва ачиниш билан қайд этиш лозимки, ўзбек эрлар рақси, хусусан, жуфт-жуфт бўлиб (йигит ва қиз) рақсга тушиш санъати йўқолиб бормоқда. Нима учун!! Еҳуд ўзбекларда азалдан эрлар рақси бўлмаганми! Айрим ғарб санъатшунос ва маданиятшунослари қайд этаётганларидек, Шарқда фақат «ҳарам» рақслари, яъни хотин-қизлар ўйинигина бўлганми!! Йўқ! Тарих бу давволарни инкор этади. Қадим-қадим замонларда ҳам ўзбек эрлар рақси бўлган ва тараққий этган. Археологик қазилар, айрим қоятошлардаги тасвирлар бу ерда рақс санъати узоқ тарихга эга эканлигидан далолат беради. Ўзбек халқ рақс санъати ўз аънавлари, ижро услуби, пластик тасвирий воситаларига эга. Булар тарихий, ижтимоий ва географик шaroитлар таъсирида таркиб топиб ривожланган. Рақс халқ маросимлари, байрамларнинг таркибий қисмигина бўлиб қолмасдан, у халқ турмушининг ижтимоий жиҳатларини ҳам акс эттирган. Халқ рақсларида овчилик, чорвачилик, деҳқончилик, ҳунармандчилик билан боғлиқ мавзулар, босқинчиларга қарши кураш ва интим-лирик кайфиятлар ҳам ўз ифодасини топган. Юқорида айтиб ўтганимиз, «Оқ кийимлилар рақси», «Қарғалар» ўйини ва бошқалар ҳам ўзбекларда ўзига хос эркаклар рақси қадимдан мавжуд эканлигининг ажойиб исботидир.

Эрлар рақси хусусан Хоразмда тараққий топгандир. Уткир сюжетли, бўй ўйинлари ҳали ҳам хоразмликлар тўймаърака, хонадон шодийналарида ижро этиб турадилар. Булар ҳайвон ва паррандаларга тақлидан яратилган «Пишак» («Мушук»), «Хўроз уриштириш», «Қўй», «Серкалар», «Бургут», «Чорлоқ» ўйинларидир. Бу рақсларда ўйинчилар ҳайвонларнинг қилиқларига шунчаки тақлид қилмайдилар, балки бу ўйинлар ўзига хос рақс-масаллардир. Ҳайвонларнинг ҳатти-ҳаракатлари орқали уларда кўпинча ҳоким синф вакиллари, шунингдек, таниш-билиш дангасалар, хасислар, жанжалкашлар, лапашанглр мазаҳ қилинадилар. «Телпақдўзлар», «Ошпазлар», «Сартарошлар» каби меҳнат жараёни тасвирланадиган рақсларда ҳам улар кучли, эпчил, уддабурон ёки ялқов, очкўз одамлар феъл-атворларини гоят реалистик кўрсатадилар. «Бургутлар» қанотларини кенг ёзиб «парвоз» қилади, «Хўрозлар» ким-кимдан зўрлигини кўрсатиш учун «уришади»...

Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида барча инқилобий йиғинлар халқ шодийнасига айланиб кетар, ўйинкулги, хусусан, эркакларнинг шўх ўйини авжга минар эди. Ниҳоят, 1936 йили биринчи Ўзбек халқ рақс ва қўшиқлари ансамбли ташкил топди. Уста Олим Комилов, Исохор Оқилов, Лиза Петросова, Тамарахоним, Мукаррама Турғунбоева, Евгений Барановский каби санъаткорлар ажойиб эрлар рақсларини саҳналаштирдилар. Нима учун, бугунги кунда «Шодлик» деб аталган ўша ансамбль ўз салафи аънаваларини давом эттирмаётми! Сўнги йиллик мобайнида ансамблда бор-йўғи беш-олти ўйинчи рақс ижро этаётир. Эркак ўйинчилардан иборат ҳаваскорлик коллективлари эса бармоқ билан санарли даражада. Ана шундай ансамбллар Қашқадарё областининг Қамаш, Яякқабог, Фарғона областининг Қува, Сурхондарё областининг Бойсун районларида ишлаб турибди. Абдуғаффор Қодиров

раҳбарлигидаги андижонлик ажойиб раққослар ансамблини мустасно қилганда, қолган ансамбллар ўзларининг доимий балетмейстерларига эга эмас. Мазкур ансамбллар, аввало ўз иштирокчилари, қолаверса, маҳаллий аҳолининг халқ рақс санъатига бўлган меҳр-муҳаббати шарофати билангина яшаб турибди. Бойсундаги «Шалола» рақс ансамбли бунинг ёркин далилидир. Шунга қарамасдан, ансамбль 1975 йили Польшада ўтказилган тоғли халқлар ўйинларининг Жаҳон фестивалида, Ўзбекистон ССР ҳаваскорлик коллективлари орасида биринчи бўлиб, «Қумуш болтача» халқаро фахрий мукофотини кўлга киритди.

Ўш, нима учун кураш заминдаги барча халқлар асрлар давомида рақс тушадилар! Шунинг учунки, жисмоний меҳнатни севадиган, уни ардоқлайдиган одамда доимо ортиқча куч-қудрат жўш уриб туради ва бу куч ўз-ўзидан рақс ҳаракатларига айланади. Ҳа, меҳнатни турмуш маъноси деб биладиган инсон учун рақс — заруратдир. Бундан, ўзбек йигитлари кам меҳнат қиладилар, шунинг учун ҳам ўйинга тушишни истамайдилар, деган маъно келиб чиқмайди, албатта. Уларнинг рақс тушмай қўйганликларига бирдан-бир сабаб ҳам назаримда, кейинги йилларда рақс санъатимизнинг теран гоъийи мазмундан маҳрум этилиб, кўнгилочар мақсадларгагина хизмат қилаётганлигидадир.

Нима қилиш керак! Профессонал ва айниқса, ҳаваскорлик коллективларини чинакам сермазмун, қизиқарли репертуар билан қандай қилиб бойитиш лозим! Шундай қилиш шартми ўзи! Шарт! Чунки, рақс ҳам барча санъат турлари каби ҳаёт инъикосидир.

Рақс кўнгилочар ўйиндан яна мазмунли санъатга айланиши учун фақат бир нарса — ҳаётнинг барча кўринишларини ўзида сақлаб келаётган халқ хотирасига суяниш, унга чуқур эҳтиром билан муносабатда бўлиш лозим. Меҳнатни, табиат неъматларини, мағрур, кучли, мард одамларни мадҳ этувчи бетакрор рақслари билан дилларни хушнуд қилувчи халқ ўйинларини тикламоқ зарур.

Бой халқ рақс санъатига эга бўлган республикамиз лоақал Тарихий ва маданий ёдгорликларни муҳофаза этиш Бутуниттифоқ жамятининг хореография секциясига аъзо эмаслигини зўр таассуф билан таъкидлаб ўтиш лозим. Фараз қилайлик, эртагаёқ ўнлаб этнографик ансамбллар иш бошласинлар, профессионал ва ҳаваскорлик ансамбллари маҳаллий оригинал рақсларни, сюжетли ўйин саҳналарини ўз ичига олган янги, мазмундор программалар тузиш хусусида бош қотирсинлар, эрлар рақс ансамбллари пайдо бўлсин ва ҳоказо. Ҳўш, буларни бизда ким ташкил этади! Муҳими, оригинал халқ ўйинларига ким саҳнавий тўс беради! Бизда саҳна санъатини бойитиш ва камол топтиришга ёрдам берадиган, фольклор санъатини биладиган, уни қадрлайдиган, шу ишга жон куйдирадиган балетмейстерлар, методистлар борми! Бор, албатта. Булар — пенсияга чиққан тошкентлик Назир Турсунов ҳамда Валентина Ульянова, андижонлик Абдуғаффор Қодиров ва Малоҳат Исҳоқова, фарғоналик Яша Мисоҳаев, хоразмлик Равия Отажонова ва бошқалар. Аммо уларни бу ишга жалб этиш борасида ҳали ҳеч ким ўйлаб ҳам кўргани йўқ. Партия ва ҳукуматимиз ғамхўрлиги билан бу борада махсус очилган Тошкент Давлат маданият институти нима иш қилаётми! Уни битириб чиқаётган кўпдан-кўп ёшларимиз-чи! Ана шуларни ўйлаганда, рақс санъатимизнинг бугуни ва эртаси бизни ташвишга солиб қўяди. Мен қобилиятли балетмейстерларни биламан: Қодир Мўминов, Шоқир Аҳмедов, Акбар Мўминов, Жамил Галиев, Азиз Азизов. Бироқ ана шу балетмейстерларимиз чинакам халқ руҳида саҳналаштирган бирорта бетакрор, оригинал рақсни эслай олмаيمان. Уларнинг ҳаммасида ҳам Мукаррама Турғунбоева ҳамда Исохор Оқилов саҳналаштирган рақсларга тақлид руҳи кучлидир.

Ана энди қаршимизда мушкул бир савол кўндаланг туриб қолади: Уста Олим Комилов, Тамарахоним, Исохор Оқилов, Мукаррама Турғунбоева, Лиза Петросова, Гавҳар Раҳимова, Розия Каримова, Галия Измайлова, Назир Турсунов, Евгений Барановский, Валентина Ульянова каби атақли балетмейстерлар бошлаб берган қўтлуг ишни, рақс санъатининг энг яхши аънаваларини бундан сўнг кимлар давом эттиради! Бугунги ўзбек хореографлари ичида бу мураккаб, оғир, аммо шарафли ишни уддалай оладиган-

ЖАҲОНГИР
ИСМОИЛОВ

лар борми! Эҳтимол улар сал юқорида номлари зикр этиб ўтилган ўрта авлод вакиллари дирлар! Афсуски, улар ишнинг энгиллини кўзламоқдалар. Улар, очиқ айтиш кераки, тақлидчилик билан шуғулланмоқдалар, ўз йўлларини топишга уринмаётирлар. Халқ рақс санъати дурдоналарини топиш мақсадида кунлаб, ҳафталаб, ойлаб йўл юрсалар, саҳна либоси хусусида бош қотириб, тунларни бедор ўтказсалар, эндиликда фақат шаҳарлардагина эмас, ҳар бир қишлоқда ташкил этилган сон-саноқсиз музейларнинг бой экспонатларини синчковлик билан ўргансалар, уларнинг ҳам устозлар анаъналарини давом эттира олишларига ишончимиз комил бўларди. Йўқ, улар ҳатто Ҳамза номидаги Санъатшунослик институти ходимлари томонидан тўпланган бой ва қизиқарли материалларни ўрганиш хусусида ҳам бош қотирмайдилар. Шундай экан, келгусида ўзбек рақс санъатининг аҳволи нима кечади!!

Ҳамза номидаги Санъатшунослик институти ҳамда Республика халқ ижодий уйи ходимлари ёрдами билан кейинги етти йил ичида учта этнографик қўшиқ ва рақс ансамбли ташкил этилди. Булар «Шалола» деб номланган Бойсун район халқ ансамбли, Ургут райониди ташкил топган «Бешқарсақ» ансамбли, шунингдек, Косон райониди «Партия XXII съезди» колхозиди ташкил этилган «Гулистон», Акмал Икромов номидаги совхозда тузилган «Ҳилола» ансамбллари дир. Бу ансамблларда кексалар ва ёшлар баравар иштирок этадилар. Жонон момо Жумаева «Дукка-дукка» рақсини бошлайди. Қизлар худди кўзгудагидек унинг ҳаракатларини қайтарадилар. Шу тариқа, аста-секин мураккаб ҳаракатларга ўтадилар. Рақс умумий ўйин билан тугайди: Ҳайдар бобо Тошпўлатов, Салим бобо Очилов, Рамазон бобо Турдиев каби ажойиб халқ ўйинчилари рақсини давом эттирадилар. Ёшлар улардан ўрнак олиб, «Қизгалдоқ», «Ҳилол» рақсларини ижро этадилар. Аммо бу муқаддас анъана республика бўйлаб, ҳатто пойтахт шаҳар Тошкентда ҳам давом эттириляётгани йўқ.

Ер юзидаги барча қитъалар саҳналарида минг-минглаб томошабинлар томонидан зўр ҳаяжон билан қарши олинган ўзбек хореографиясининг оламшумул ютуқлари, «Баҳор» қизларининг ҳузурбахш рақслари шаънига айтилган олқишлар ҳаммага маълум. Шахсан ўзим ўзбек хореографларининг ажойиб санъатлари, анъанавий-замонавий ўзбек рақсларига бағишланган кўпдан-кўп очерклар, назарий ва оммабоп мақолалар, қатор монографиялар ёзганман. Ёнроқ бугунги кунга келиб, мени ўзбек хореографияси тараққиёти тўхтаб қолмадимикин, балетмейстерлар ҳам, ижрочилар ҳам юзаки йўл тутмаяптилармикин, деган саволлар жиддий ўйлантириб қўйди. Назаримда, ўзбек рақс санъатининг бугуни ва эртаси ҳақида жиддий қайғурадиган, уни курашчан ҳам мустақил санъатга айлантириш йўллари хусусида бафуржа фикр юритадиган вақт этиб келди. Мен кўпроқ рақс санъатида эришган ютуқларимиз қолиб, уни қандай қилиб янада ривожлантириш муаммолари тўғрисида гапирган бўлсам, азбаройи рақс санъатимизнинг эртаси учун қаттиқ ташвишланаётганимдан, мулоҳазаларимни «Ёшлик» журнали ўқувчилари билан ўртоқлашаётганим эса ташаббусни ёшлардан кутаётганим, уларга ишонганимдандир.

Любовь АВДЕЕВА,

санъатшунослик кандидати

Ёшлик сурури

Қадди мағрур, Алпомишдай кучли, навқирон авлод,
Октябрнинг қуёшидан нур эмиб, топдик камол.
Толиқишу ором билмас минглармиз,

миллионлармиз,
Эътиқоди, орзуси бор, биз — ленинчи комсомол.
Йўлимиз — коммунизм тонларига туташ
йўл,

Лаҳзалардир бу шарафли йўлдан ошилган доvon.
Янги, юксак марраларга дадил узатамиз қўл,
Дилда чексиз қувонч билан ўкинчсиз ва беармон.
Ҳар қандайн имконнинг-ку, чегараси, чеки бор,
Бордир ахир, ҳар қандайн жасоратнинг поёни.
Бироқ бизнинг талпинишлар сарҳад билмагай зинҳор,
Дилда асло сўнмагайдир орзуларнинг тугёни.
Дом бизнинг сафимизга партиямиз раҳнамо,
Куйманамиз эл-юрт билан пахта ишқи, дардида.
Юксалмоқда хирмонлар ҳам салобатли тоғнамо,
Чаманлар бўй таратмоқда қақроқ чўллар бағрида.
Ҳар даврнинг ўз ташеши, ўз залвари, юки бор,
Бугун бизни жасоратга чорлайди Атомлаш, БАМ.
Қайноқ диллар ҳовуридан бугун тортмоқда бедор,
Қадимий рус днёрида нафсиз ётган замин ҳам...
Ёшлик ўти қалбимизда тинмай тугён уради,
Ёшлик бизнинг умримизга сурур ва завқ беражак.
Истиқболда қуёш каби ёғду сочиб туради,
Яратишга, завққа тўла, завол билмас келажак.

Ниҳол

Боғда ўсди, олма, ўрик, гилос кўчати,
Қишда девор кўксин тутди шамол қаҳрига.
Қай бирини кўклам илк бор сеп ёзган вақти.
Яшнатсин деб, кўчирдилар саҳро бағрига.
Баҳор уни ёмғир билан ювди, таради,
Майин эсан чўл шамоли силади тўйиб.
Қуёш тез-тез булутларни йиртиб қаради,
Чумчуқчалар ўз тилида роз айтди суйиб.
Ёз палласи яшаш қийин бўлса-да унга,
Қизиса-да қуёшнинг чўғ тафтидан ҳаво;
Япроқлари тўсиқ бўлди ўт сочган кунга,
Ўсди, тақир чўл дардига бахш этиб даво.
Кунлар кечди...
Кўкни булут қоплади тамом,
Саҳрода қиш қишлигини қилади бешак.
Бўрон, довул гирдобга қолгани замон,
Ниҳолчага мустаҳкам бир тиргович керак!
Суямоқлик керак уни бўронлар вақти,
Йўқса, аччиқ изғиринлар кетар синдириб.
Кетар мурғак умидини буткул сўндириб,
Суямоқлик керак уни келажак ҳақи!
Ахир, кўчат бўронлардан қиқолса омон,
Куртак бўлиб унса яна ҳарорат, ёғду.
Ерга чуқур илдиз отиб, шохлар тўрт томон,
Бир кун мева бергай ахир одамларга у.
Соясиди ўткинчилар роҳатланажак,
Боши узра пуркар экан саратон ҳовур.
У саҳрода ҳаёт рамзи бўлиб қолажак,
У пайт юзин бўронларга тутажак мағрур...
Навниҳол у, фақат ҳозир асрасалар, бас!

ЖўРА
САЪДУЛЛАЕВ

ҚИШЛОҚ ЖОЗИБАСИ ЙЎҚОЛМОҚДАМИ?

Хурматли редакция, совхозимизда ёшлар кўп. Лекин улар бўш вақтларида маданий дам олишлари, спорт билан шуғулланиб, жисмоний етук бўлиб вояга етишлари учун асло шарт-шароит йўқ. Совхозимиз директори Бердиев атрофига нопок, лаганбардор одамларни тўплаб олиб, ёшлар эҳтиёжига мутлақо эътибор бермапти. Кўзбўямачилик, ошириб ёзиш авжида. Буларнинг ҳаммасидан район партия комитетининг биринчи секретари Эркин Эргашев хабардор-у, лекин у киши ҳам ўзини билиб билмасликка солиб юрибди. Қишлоқ ёшларини тарбиялаш, чорвадорлар ва боғбонларнинг муносиб ўрин-босарларини камолга етказиш билан асло шуғулланилмаётир...

Сўнги йилларда Қўшрабатдан турли область, республика ташкилотларига, редакцияларга шу маънодаги шикоятлар тез-тез кела бошлади. Улардан бирига совхознинг 4-бўлим чўпони Эшқул Элмуродов ҳам имзо чеккан эди. Эшқулни шикоят ёзгани учун қувғин қилишди, бош чўпонликдан четлатиб, оворан сарсон этишди. Бошқа «шикоят-бозлар» бошига ҳам шундай савдолар тушди.

Хўш, Элмуродов ким! У мактабни тугатиб, қўлига чўпон таёғини олган, сурув-сурув қўй-қўзилар боқиб элга танилганлардан бири. Қишлоқ хўжалик ходимлари қурултоида қатнашган, жамоат чорвачилигини юксалтириш учун жон куйдириб меҳнат қилган. Вақтида катта-кичик йиғинларда ёш чўпонни ибрат қилиб кўрсатишган. Бироқ, у қишлоқда ёшларнинг маънавий ва жисмоний тарбияси билан шуғулланилмаётгани учун шикоят ёзди-ю, саргардонликда қолди.

Гап нимада! Қўшрабатда чиндан ҳам аҳвол шундайми! Бу саволлар билан кимга мурожаат қилманг, сўнги йилларда ободончиликка эътибор сусайиб кетгани, қишлоқ хўжалигини комплекс ривожлантириш, бу ишга ёшларни кенг жалб этиш ўрнига район раҳбарлари турли қинғир ишларни касб қилиб олганликлари, одамларнинг маданий-маиший эҳтиёжларига эътибор бермай қўйганликларини кўрсатувчи фактларни эшитасиз. Натижада одамлар, аynиқса, ёшларнинг бир қисмида ташаббускорлик, жонкуярлик сўна бошлаган, бефарқлик кучайган. Баъзилар туғилиб ўсган қишлоқларини тарк этиб, шаҳарларга кетиб қола бошлашди. Принципиал, ҳалол, хўжаликнинг эртанги кунни, қишлоқ хўжалигининг истиқболи тўғрисида қайғуриб, ўз мулоҳазаларини турли ташкилотларга билдириб хат ёзган ёшлар бўлса қувғин остига олинди, уларни обрў-сизлантириш, ишга, ўз касбига садоқатини бўшаштириш учун не-не ҳийла-найранглари ишлатишмади. Бу ҳақда ана шу воқеаларнинг шохидлари бундай ҳикоя қиладилар.

Меҳнат ветерани Я. Абдиев: «Бир пайтлар бизнинг Эргаш Жуманбулбул номи совхозимиз қишлоқларини обо-

донлаштириш бошланганида фарзандларимиз руҳиятида, оталар касбига муносабатида қанчалар ўзгариш бўлган эди. Афсуски, ҳамма ишлар ўлда-жўлда қолиб кетди...»

Улуғ Ватан уруши қатнашчиси Сори Абдурахимов: «Қишлоқларимизда кўплаб ёшлар вояга етмоқда. Уларни жисмоний чиниқтириш, меҳнатга лаёқатли қилиб тарбиялаш — ижтимоий масала. Бироқ, совхозимизни кундузи чирок билан айлансангиз, на бирон спорт иншооти кўрасиз, на бирон майдонча. Маданий-оқартув ишларини-ку, қўяберинг...».

Совхоз комсомол комитети секретари Худойкул Эсергапов: «Комсомол аъзоларининг ўзи уч мингдан ошади. Яна қанчадан-қанча ёшлар бор. Уларнинг маданий дам олишларини ташкил этиш, спорт билан шуғулланишлари учун ғамхўрлик қилинмаяпти...»

Қўшрабатдан чиқиб, Эргаш Жуманбулбул ўғли номи совхозга қараб юрилса, анча олисдан тепалик устидаги муҳташам бинога кўзингиз тушади. Бир пайтлар уни клубга мўлжаллаб қуришганди. Турли тўғарақлар машғулот ўтказиши учун мосланган хоналарни... Бино битгач, совхоз маъмурияти эгаллаб олди. Зал ҳувиллаб ётгани-ётган. Эшикдаги қулфга бирор катта йиғин ёки пойтахтдан артистлар келганида калит тушади. Кутубхона, ҳаммом ишламайди. «Маданият уки» жойлашган эски бино деворлари нураб, эшик-деразалар синиб ётибди. Торгина, ифлос бир хонада маданият уйининг директори Эшмухаммад Чаққонов гоҳи-гоҳи уч-тўрт ҳаваскор санъаткорлар билан «петиция» ўтказди.

«Қишлоқ ёшлари «тўзиб» кетишяпти...»

Қўшрабат қишлоқларидаги аҳвол Қашқадарёда, Яққабоб районининг колхозларидан бирида бўлган суҳбатни эслатди. Ушанда колхоз раисининг бу фикрига эътироз билдириб ўтирмадик, область комсомол комитетининг секретари Очил Урунов билан колхоз қишлоқларини айланиб чиқдим. Кечқурун раисдан: «Жилла бўлмаса бригадаларда тузуқина шийпон йўқ-ку! — дедик. — Стадион, клубни гапирмай қўя қолайлик. Идорангиз орқасидаги «кутубхона»га ўзингиз қиранмисиз!» Раис индамай қолди. Орадан кўп ўтмай шу колхозга янги раис сайланганини эшитдик. Кейинги боришда ундан: «Хўш, ёшлар қалай!» — деб сўрасак, қулиб: «Ҳамма гап одамлар билан ишлашади,— деди.— Ҳолбуки, орамизда фақат қорамол, боғу пахтани гапириб, фақат шулар устида бош қотирадиган раҳбарлар озминачас эмас. Бундай раислар баъзида биргадирларнинг ҳам исмини айта олмай юришади. Колхозчиларнинг номи-ни-ку, айтмай қўя қолайлик».

Фарғонада, Қўва районида бўлганимда истиқболни кўзлаш, эртанги кунни ўйлаш асосий иши бўлган раҳбарларни кўп учратганман. Улардан бири ҳақида «Коммунизм» колхозининг ҳозирги экономисти Иномжон Шерматов гапириб берганди.

— Хўжалигимиз катта,— деди ўнинчи синфни битириб, колхозда ишлаб юрган Иномжонга бир кунни раис Мусажон Шербўтаев.— Ҳозироқ олий маълумотли мутахассислар етишмаяпти. КПСС Марказий Комитетининг май Пленуми илгари сурган аграр сиёсат эса бу эҳтиёжни яна ҳам ошириб юборди. Беш-ўн йилдан кейинги аҳволни бир тасаввур қилиб кўрайлик-чи...

Иномжон колхоз йўлланмаси билан институтда ўқиб, олий маълумот олди. Колхоз унинг хотиржам, кунт билан ўқishi учун зарур моддий шароит яратиб берди, ой сайин стипендия тўлаб турди. Энди у колхоз «кирим-чиқими»нинг бош мутасаддиси.

— Илгари минг-минглари ҳисоблардик,— дейди Иномжон.— Энди ҳисоб-китобимиз, миллионлар устида. Чўт билан иш битмай қолди. Колхоз бухгалтериясида ЭХМлар пайдо бўлди. Ёлғиз мана шу бухгалтерияда 7 олий, 5 махсус ўрта маълумотли мутахассис ишляпти. Ҳаммаларини колхоз ўқитган. Шуларни Мусажон Шербўтаев ўн-ўн беш йил бурун кўра билган экан...

Қўва қишлоқларини айлансангиз, ёшлар камолоти учун ҳамма шарт-шароитлар яратилаётганини кўрасиз. Ҳар бир

қишлоқда шахар туси ва шаронти-ю қишлоқ фэйзи уйғун. Спорт комплекслари, маданият саройлари, никоҳ уйлари маиший корхоналар. Димитров номли колхоз партия ташкилотининг секретари Хўжамберди Юсулов: «Маникурхона қуриб, жиҳозлаб қўйдик. Устаси топилмади қийнапти. Қизлардан ўқишга юбормоқчимиз»,— дегани эсимда. Яна у қишлоқ магазинларида пишиқ, кўримли, сержило мебеллар йўқ, қачон қараманг, алмисоқдан қолган чаңг ютар диван-у беўшлов креслолар, эшигини икки бор оца-нигиз, зулфи узилиб тушадиган шифоньерлар тикилиб ётади, деб ноглиганини унута олмайман. Ушанда Юсулов «Мебель» магазинига бошлаб кириб, шикоят дафтаридаги ёзувларни бирма-бир ўқиб ҳам берганди.

Қува қишлоқларининг фэйзи-таровати ўзгача. Клублар, маданият саройлари, кутубхоналар ёзини-қишин гавжум. Концертлар, китобхонлик ва мунозара кечаларига ёшлар кўп тўпланишади. Кеч кириши билан йигит-қизлар оҳорли қийим кийиб кўча ва хиёбонларга чиқишганида, уларнинг қайси бири механизатор-у қайси бири сут соғувчи ёки сувчи эканини ажрата олмайсиз. Уларни ўз бағрига олгучи маданият ўчоқлари оз эмас: қишлоқларда 95 клуб, маданият уйлари ва саройлари, 96 оммавий кутубхона, 13 маданият халқ университети, йигирмадан ортиқ спорт иншооти бор. Кўчма кутубхоналар 150 дан кўпроқ. Ёш оилалар учун турмуш маданияти, санитария-гигиена халқ университетлари ташкил этилган. «Анор» халқ ансамбли, ўнлаб ҳаваскорлик коллективлари ёшларнинг маънавий-эстетик камолотиغا хизмат қилапти.

Шундай, Қува қишлоқларининг оқшомлари алоҳида фэйзли. Изланиш, иштиёқ туфайли шундай. «Бугун қандай кино қўйилади?» «Клубдаги мунозарам! Севги ва оила ҳусусида.» «Бугун Фарғона артистлари келишган.» «Тикув тўгарагигами! Мен ҳам бораман...» Кечки пайт қишлоқ кўчаларини айлансангиз, шу сингари савол-жавобларни эшитасиз. Шунда вужудингизни ифтихор ҳисси эгаллайди, одамларнинг хизматига камарбаста кишиларга — шу ишларнинг ташкилотчиларига бардамлик тилайсиз.

Иш шундай ташкил этилганида, ёшларнинг эҳтиёжини қондириш ишига ана шундай манфаатдорлик туйғуси билан ёндашилганида, дала-у фермада, боғу тоқорда ҳаммаша ёшлар қаҳ-қаҳаси жаранглаб туради, чўпон таёғи асло ерда қолмайди, ҳазрати деҳқон меҳнати ҳеч вақт завол кўрмайди. Зеро, Коммунистик партия шу йўлни кўрсатяпти. Қишлоқни социал жиҳатдан қайта қуриш тадбирлари Озиқ-овқат программасининг таркибий қисмидир,— деди ўртоқ Л. И. Брежнев КПСС Марказий Комитетининг 1982 йил май Пленумида қилган докладыда.— Бу — шахар билан қишлоқ ўртасидаги социал тафовутларни тугатишга қаратилган катта сибасатдир.

Шу ўринда «Эсдаликлар»дан бир кўчирма келтириш жоиз. «Ҳар бир авлод ўзидан олдинги авлоддан олган меросга бир нимани қўшишни, унғача... эришилган... нарсаларни давом эттириб, олга боришни — ўз йўлини янги юксакликларда давом эттиришни, тарихий тараққиётнинг янги босқичига кўтарилишни истайди. «Коммунистик районидидаги 10-мактабнинг битирувчиси Фарида Тошева ўз ишосида бу истакни ана шундай ифода этади: «Ёшлиқнинг жўшқин ҳис-туйғулари бизларни Озиқ-овқат программасини амалга оширишга салмоқли ҳисса қўшишга ундайди, халқ фаровонлигини ошириш гоёсини рўёбга чиқаришда фаол қатнашишга чорлайди. Мен «Полиотдел» колхозидида қолиб, фермада ишлайман, сут булогини тошириб, халқимга, Ватанимга хизмат қиламан».

КПСС Марказий Комитетининг 1982 йил май Пленуми тасдиқлаган СССРнинг Озиқ-овқат программасида чорвачилиқни саноат негизидида марказлаштириш вазифаси қўйилди. «Чорвачилиқ — комсомолнинг зарбдор иши» ҳаракати республикада кенг тус олди. «Чорвадор — 82» курсларида таълим олган минг-минглаб йигит-қизлар фермаларда, комплексларда иш бошлашди. Шу ўринда икки рақамни келтирмоқчиман. Ҳозир чорвачилиқда 100 мингга яқин йигит-қиз меҳнат қилмоқда. 2 мингга яқин комсомол-ёшлар коллективи ёш чорвадорлар учун меҳнат, маънавий-сиёсий ва ижтимоий чиниқш университетида айланди. Томди ва Қонимех районларида мактабларнинг битирувчиларидан чўпонлар тайёрлаб, комсомол-ёшлар бригадалари тузилмоқда. Энди яйловлардаги иш — чўпонлик яқин-ёлғиз

одамнинг эмас, балки бутун бир коллективнинг юмушига айланади. Табиийки, бу янги проблемаларни ҳам келтириб чиқармоқда. Уй-жой, яшаш шаронтини яхшилаш бу масалаларнинг энг муҳимидир. Эндиликда Нукус ўтов фабрикаси маҳсулотлари эҳтиёжни қондира олмаётир. Навоий область партия конференциясида ҳам шу хусусда гап борди.

— Биз қўйчиликни юксалтиришнинг катта имкониятларига эгамиз,— деди шу конференцияда сўзга чиққан Нурота район партия комитетининг биринчи секретари М. Қурбонова.— Шу йилнинг ўзидида 95 мингга яқин кўзи ўстиришга қолдирилди. Бу — камда юзта йирик отар деган сўз. Биз фақат комсомол-ёшлар ишлайдиган отарлар ташкил этилди. Ёш чўпонларга Социалистик Меҳнат Қаҳрамонлари Норбой Эргашев, Абдуназар Умаров, КПСС XXVI съезди делегати Чўли Ҳожиқулов сингари дондор чорвадорлар устозлик қилишмоқда. Афсуски, мана шу ёшлар коллективлари учун бир неча вагон-уйчалар ололмаямиз. Бу муаммонинг ҳал этилиши ёшлар коллективларининг кўм барханлари орасидидаги турмушини, меҳнатини анча енгилаштирир, уларга зарур шароит яратишимизга ёрдам берган бўлур эди.

Дончилик — Озиқ-овқат программасини ҳал этишнинг пойдевори. Бу йил Ўзбекистон ёш маккажўхорикорлари 2 миллион тонна дон учун юриш бошладилар. Бу кураш шу кунларда яқунловчи босқичга кирди — комсомол гектарларида «қаҳрабон»ни ўриб-йигиб олиш яқунланмоқда. Тўрақўрғон районидидаги «Намуна» колхозидан Ленин комсомоли мукофотининг лауреати Валижон Абдуллаев, «Ўзбекистон» колхозидан Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофотининг лауреати Иброҳим Зокировлар бошлиқ коллективлар ҳосилдорлиқни 110—125 центнерга етказдилар.

Озиқ-овқат программаси қишлоқ ёшларининг жонон иши, комсомоллик бурчи бўлиб қолди. Қораўзак райони хўжалиқларини шולי гулга кирган кезлари айланиб чиқди. Ҳаммаёқда пушти капалақлар қанот қоқиб юрганга ўхшарди. «Қораўзак» совхозидида Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофотининг лауреати Омонгул Хўженепесова билан учрашиб, ишлари билан танишдим. Унинг бригадаси 20 центнердан шולי олиш учун курашмоқда.

— Ёшлар шолиторликка меҳр қўйишяпти,— деди Омонгул.— Мен «Ҳар бир комсомол шолитор беш шогирд тайёрласин!» деган ташаббус билан чиқдим. Область комсомол комитети бу ташаббусимни маъқуллади. Яқинда Қўнғиротдан, Чапаев номли совхоздан хат олдим. Совхоз комсомол комитетининг секретари менинг ташаббусимга қўшилган юзга яқин ёш йигит-қиз шолиторлик қилаётгани, Озиқ-овқат программасини бажаришга ҳисса қўшаётганини маълум қилди.

Ўрта мактабнинг битирувчиси Маржонгул Шарипова ҳам муҳим бир ташаббус билан чиқди. Унинг Қорақалпоғистон қизларига қарата: «Дугоналар, келинг, шולי комбайнларини эгаллайлик!» деб қилган мурожаатига юзлаб ёшлар қўшилишди. Шולי техникасини эгаллаш учун қизларнинг оммавий ҳаракати авж олиб кетди. Ташаббускор кизни «Қораўзак» совхози коммунистлари КПСС аъзолигига кандидатликка қабул қилишди.

...Қўшработда нима бўлди, дерсиз. Яқинда Қўшработ район партия комитетининг биринчи секретари Э. Эргашев вазифасидан олинди. Ёшларнинг энг муҳим эҳтиёжлари — маданий дам олиши, спорт билан шуғулланиши сингари масалаларнинг ҳал этилишига, ёшларни меҳнатда тарбиялашга, уларда актив ҳаётий позицияни камол топтиришга бефарқлик шундай қарорга келинишининг асосий сабаби бўлди. Область партия, комсомол комитетлари Қўшработда ёшлар билан ишлашни яхшилаш, қишлоқ ёшларининг меҳнат ва ижтимоий активлигини кучайтиришга қаратилган тадбирлар белгиланмоқда. Шубҳа йўқки, Қўшработ йигит-қизлари — ёш чўпонлар, сабзавоткорлар, боғбонларнинг унумли меҳнат қилишлари учун зарур шарт-шароитлар яратилади. Қўшработ ёшлари ҳам маданий турмуш кечириб, камол топиб, партия режаларини амалга оширишдаги ўз иштирокларини янада кучайтирадлар.

Қишлоқда ишлаш, маъмурчилик жабдаларида жавлон уриш иштиёқи баланг бўлган бундай ёшларимиз жуда кўп. Қишлоқ оҳанрабои, жозибаси уларни янги манзилларга чорлайверади.

НУСРАТ
РАҲМАТОВ

БЕҲУДА

ҲОМИЙЛИК

ЁКИ ПАЙРАҲА

ҲИДИ

Бир ўсмир мактуби

Д адам бир вақтлар катта лавозимларда ишлаган. Ҳозир гўшт комбинатида директор. У ҳунар-техника билим юртига ҳужжат топширгангани эшитдию уришиб берди:

— Ҳой, калланг ишлайдими ўзи! Келиб-келиб дурадгор бўласанми, лапашанг! Кимсан, Фалончиевнинг ўғли одамларнинг эшиги билан ромини тузатиб юрадимми!

Хуллас, ҳужжатимни қайтариб олдим.

— Менинг мақсадим бошқа,— деди дадам эртасига,— сени ўқитиб судья ёки прокурор қилмоқчиман. Ўзинг ўйлаб кўр: дурадгор қаердаю судья қаерда!

Шундай қилиб, мен тагин ўрта мактабга қатнай бошладим. Аммо ўқишимнинг мазаси бўлмади: ҳар қанча ҳаракат қилсам ҳамки, «уч» кўпайиб кетаверди. Дадам ҳеч қачон дарсларим билан қизиқмасди, бир кунни кундалигимни кўрдию жигибийрони чиқди.

— Йўқ, бу ўқишда одам бўлолмайсан! Аҳволинг шу бўлса, биринчи имтиҳондаёқ ўмбалоқ ошиб тушасан!

Дадам эртасига анча юмшоқ оҳангда гап бошлади.

— Мен ўқитувчиларинг билан гаплашдим, ёрдам берадиган бўлишди. Лекин ҳамма гап ўзингда. Ҳайрат қилиш керак!

Шундан кейин физкультура, меҳнат сингари дарслардан «аъло» оладиган бўлдим, аммо химия, тарих, адабиёт фанлари «уч»лигича қолаверди.

Дадамнинг башорати тўғри бўлиб чиқди: мен юрфакнинг биринчи имтиҳониданоқ қулаб тушдим. Тарихдан имтиҳон олган домла билетдан ташқари ҳам бир талай саволлар бериб кўрди. Оғиз очолмадим. «Икки»ни қўлтиқлаб ташқарига чиқдим. Дадам пойлаб турган экан.

— Ҳа, бўлмадимми!— деди кесатиб,— билгандим шундай бўлишини, билгандим! Обрўйимни тўкдинг, ярамас!

Анчагача иккаламиз ҳам жиммиб қолдик. Ниҳоят, дадам сукунатни бузди.

— Юр, қабул комиссиясининг раисига кириб кўрайлик-чи, зора қайта имтиҳон топширишга рухсат берса...

— Мен барибир имтиҳон топширолмайман,— дедим ерга қараб.

Дадам бақириб берди:

— Нега топширолмайсан! Кармисан, кўрмисан!

Иккаламиз етаклашиб комиссия раиси олдига кириб бордик. Дадам бир вақтлар катта ишларда ишлаганини, ҳозир ҳам одамлардан яхшилигини аямаслигини («Гўшт керак бўлса, марҳамат!») шаъма қилгач, мақсадга ўтди.

Раис анча вақтгача жим ўтирди, сўнг кимгадир телефон қилиб, аттестатимни келтиришни сўради. Трубкани қўйиб иш стажимни суриштирди.

— Ҳали стаж ҳам йўқ, шу йил битирди,— мен учун жавоб берди дадам.

— Биз шу соҳада камида икки йил ишлаган кишиларни қабул қилишимиз керак,— деди раис,— бир йилча ишга қўйиб турсангиз яхши бўлармиди! Масалан, судда секретарми, иш юритувчимми...

Ташқарига чиққач, дадам аввал мендан, сўнг домлардан хафа бўлди:

— Ўзи бу ерда ҳам ҳалигидақа одамлар кўпайиб кетганга ўхшайди. Майли, сен тайёрланиб тур. Келаси йилгача бирорта канал топамиз. Шу ерда ўқийсан. Нима бўлса ҳам ўқийсан!

Икки кундан кейин дадам участка судьясидан иш топганини, эртага ўша ерга боришимизни айтди. Мен рози бўлдим: ахир қаердадир ишлашим керак-ку!

II

Х алқ суди биноси мен тасаввур қилгандек ҳашаматли, кўркам бўлмай, пастаккина, кўрimsиз бинода жойлашган экан.

Дастлабки кунларданоқ ишининг бунчалик кўплиги мени ҳайратга солди. Мен ҳар куни бир талай ҳужжатларни машинада кўчиришим, судьянинг олдига одамларни навбат билан киритишим, прокурордан делоларни олиб келишим, тушда эса, судья олага овқат ташишим керак. Чунки у киши ошхонага чиқишни ёқтирмасдилар.

Бу ерга келадиган кишилар билан муомала қилиш дастлабки кунларданоқ кўнглимга ура бошлади. Судья фақат душанба ва chorshanba кунлари қабул қиларди. Лекин одамлар эрталабданоқ эшик олдини тўсиб олишар, иши ўнғидан келмаганлар бизни рўйи-рост муттаҳамликда, порахўрликда айблашарди. Ваҳоланки бу даъволар ўринсиз эди. Гарчанд дастлаб бу ердаги кишилар менинг кўзимга ҳам бефарқ ва димоғдор кўринган бўлсаларда, кўп ўтмай уларнинг қаттиқ ва ҳалол ишлашларига ишонч ҳосил қилдим.

Эрталаб судья опа мени кабинетига чақирди. Кирсам, у прокурор ўринбосари билан бир жиний иш ҳақида баҳслашадиган экан.

— Кампирнинг ўлимига шубҳасиз ўша группа айбдор!— Узиникини маъқулларди прокурор ўринбосари,— уларни фалон модданинг фалон қисмига биноан етти йилдан ўн йилгача кесиш керак!

— Озгина шафқатли бўлайлик. Кампир бир ойдан кейин ўлган-ку! Болаларни қотилликда эмас, безориликда айблашмиз: бошлиғига уч-тўрт йил, қолганларига бир йилдан берамиз.

Улар бир тўхтамга келмасдан опа менга айбномани узатди.

— Судгача мана шу ҳукми машинадан чиқаринг, Азамат.

Мен хонамга чиқиб, ҳукми кўчира бошладим. Маълум бўлишича, уч йигит бир қизни олиб қочишга ҳаракат қилбди. Аммо қоронғуда адашиб, қизнинг ёнида ётган бувисини кўтариб кетишибди. Кампир қаттиқ кўрқиб қолган экан, бир ойдан кейин вафот этибди.

Ҳужжатларни тайёрлаб бўлгач, ўзим ҳам судда иштирок этгим келди ва олдинги қаторга бориб ўтирдим. Ҳадемай ўттиз ёшларни қоралаб қолган бир барзанги билан мен тенги икки ўспиринни олиб киришди. Даъвогарлар, гувоҳлар таклиф этилди.

Судда бўладиган бир қатор расмиятчиликлардан кейин жиноятчиға сўз берилди.

— Ҳақиқатан ҳам хатога йўл қўйдик,— дудуқланди барзанги.

— Бошидан гапириб беринг,— деди судья.

Бир лаҳза жимликдан кейин у ийманиброқ сўз бошлади.

— Ҳа, энди йигитчилик экан. Шу қизга ишқимиз тушди, энаси бермади. Мановиларни ҳам [у ёнидаги икки болани кўрсатди] совчиси қайтган экан. Ке, қўлидан бермаса, йўлидан, дедим. Лекин-да, қоронғуда адашиб...

Танаффусдан кейин судья ҳалиги барзангини уч йилга, болаларни бир йилга озодликдан маҳрум қилиш тўғрисидаги ҳукми ўқиди. Залда ғала-ғовур бошланди.

— Нимага уч йил бўларкан! Одам ўлдирдимми! Ҳақиқат борми!— деб бақирди барзанги.

— Биз норозимиз; шундай катта жиноятга уч йилми!! Ахир, одам ўлган,— судьяга ўдағайлади даъвогарлар.

Икки томоннинг ҳам норози бўлиши менга ғайритаъбий туюлди, нимадандир қониқмадим, кўнглимда ғашлик пайдо бўлди.

Эртасига диққат бўлиб ўтирган эдим, шовқин солиб бола кўтарган аёл кирди ва бизни зотимликда, шафқатсизликда айблаб бошлади. У менинг ҳай-ҳайлашимга ҳам қулоқ солмай, тўғри оланинг олдига кириб кетди, мен ҳам унинг орқасидан кирдим. Судья ўқиб турган делосини қўйиб, аёлга ўғирилди.

— Хўш, нима гап!

— Эримни чиқариб берасиз!

Опа совуққонлик билан сейфни очиб, бир делони олди, уни варақлаб сўз бошлади.

— Эрингизни мен эмас, ўзингиз қаматгансиз! У маст бўлиб сизни дўппослаган, сиз прокурорга, экспертизага боргансиз, шундайми!

— Шундай,— иқроор бўлди аёл.

— Прокурор эрингизни беш йилга қамаш тўғрисида статья қўйиб берган эди. Мен узоқ андишаларга бориб, бу муддатни уч йилга қисқартирган эдим, сиз мен билан жанжал қилгандингиз. Шундайми!

— Шундай!

— Нега энди бир ой ўтмай тўнингизни тескари кийиб олдингиз!

— Унинг бола-чақасини ким боқади!— ўдағайлади аёл.

— Буни аввал ўйлаш керак эди. Агар боқолмаётган бўлсангиз, болалар уйига топширинг!

— Детдомга топширадиган болам йўқ! Одамлар унинг тирноғига зор! Билиб қўйинг, эрим қамоқдан чиқмас экан, ўзимга керосин селиб ўт қўяман!

— Бир шундай қилинг, сингил, зора мен бир жанжалкашдан халос бўлсам,— жавоб қайтарди судья ўша совуққонлик билан.

— Йўқ, мен ёзаман, шахсан ...га ёзаман!

— Бир шундай қилинг, зора мени шу ғалва ишдан озод қилишса.

Аёл чиқиб кетди. Мен ўз хонамга чиқиб, бу ғалва ишдан «озод» бўлиш йўлларини ўйлаб бошладим.

Узимни мажбур қилиб яна икки кун ишга келдим у сўнг бутунлай йиғиштириб қўя қолдим.

III

Бир қатор дилсиёҳликлар, даданинг бақиршлари, ўғай онамининг кўз ёшларидан кейин бу гал посёлкамиздаги пахтачилик тажриба станциясига кириб ишлайдиган бўлдим. Аммо бу ерга жойлашиш осон кўчмади. Барча ўринлар бандлиги учун область молия бўлимида ишлайдиган почтам иккита штат тўғрилаб берди. Унинг биттасига мени, иккинчисига аспирантурани битирган бир йигитни қабул қилишди.

— Майли,— деди ниҳоят, мендан судья ёки прокурор чиқмаслигига ишонч ҳосил қилган дадам,— шу ерда ишлаб тур-чи, балки келгусида кандидат бўлиб кетарсан. Ҳозир институтга домла бўлган ҳам яхши бир томондан.

Биринчи кунларданоқ бу ердагилар менга хушламай муомала қила бошладилар. Уларнинг айримлари мени «бойвачча» деб камситар, ўрта маълумот билан шундай катта даргоҳда ишлаётганимни писанда қилишарди. Уларга биргина мен эмас, посёлкамиз ҳам ёқмас, уни провинция деб аташарди.

Мен бир аспирант билан далага чиқиб, ҳар туп ғўзадаги ҳашаротларни ҳисобга оладиган бўлдим. Унинг кўрсатмаси билан хонқизи, олтинкўз сингари фойдали ҳашаротларни бир бетга; ғўза бити, ўргимчаккана сингари зарарли ҳашаротларни иккинчи бетга қайд қилиб боришим керак эди. Мен анча берилиб ишлаб бошладим.

Бир ойдан кейин иш якунларини тайёрлаб, бўлим мудирига олиб кирдик. У маълумотларга обдон кўз югуртиргач, бошини сарак-сарак қилди:

— Бу ҳисобларингизда фойдали ҳашарот ҳам, зарарлиси ҳам бирдай кўпайиб борган. Фойдалиси кўпайиши эвазига зарарлиси камаймасе, илмий ишимизнинг қиймати қолмайди, ВАК тасдиқламайди.

— Қандай қилайлик, бўлгани шу,— ҳайратланди аспирант.

— Балки бўлганига қарамаслик керакдир. Зарур бўлганда...

— Майли, биз қайтадан ёзиб чиқамиз, сиз айтгандай қиламиз,— унинг сўзини кесди аспирант.

Шундай ўқимишли одамлар бир-бирининг кўзига бақрайиб туриб ёлгон гапирганларига чидай олмадим.

— Демак, йўқ нарсани бор, деб ёзар эканмиз-да!— сўрадим уларнинг юзларига тик боқиб.

Улар менга ёвқараш қилиб қўйишди, аммо ҳеч нима дейишмади. Эртасигаёқ бўлим мудир мени тупроқшунослик ва агрохимия бўлимига ўтказиб юборди. Аммо кўнглим бу ердан аллақачон совиган, дастлабки иштиёқдан ном-нишон қолмаганди. Янги бўлимда ишлашдан кўра, лабораторияга эшик, дераза ясаётган устага ёрдам бергим келаварарди.

Бу орада газетада тажриба станциямиз ҳақида катта фельетон босилиб қолди. Мухбир станцияда ишлайдиган кишилар ва харажатлар кўпаяётганига қарамай, ҳосилдор-

лик қўшни хўжаликларга нисбатан пасайиб кетаётганлиги ҳақида ёзган эди. Фельетон катта шов-шувга сабаб бўлди; илмий ходимларимизнинг айримлари муҳбирни ноҳақ сўкишар, уларнинг илмий кашфиётларини сўмлар билан ўлчаганидан ғазабланишарди.

Материални муҳокама қилиш учун эртасигаёқ йиғилиш ўтказиладиган бўлди. Мен ҳам орқароққа бориб ўтирдим. Енимдаги аспирант менга бир ўқрайиб қарадио, шериги билан суҳбатни давом эттирди.

— ...бир кишининг қорнига уришса, вой орқам, деб додлабди. Ундан: «нега қорнингга уришса, орқам деб додлайсан», деб сўрашса, «ахир, орқам бақувват бўлганда, қорнимга уролмасди-да» деб жавоб қайтарган экан.

Бу гап гўё менга қарата айтилгандай эди. Ниҳоят, мажлис бошланди: директор ва унинг илмий ишлар бўйича ўринбосаридан кейин экономика бўлимининг мудир сўз олди.

— Уртоқлар, танқидда жон бор: станциямизда қошиқ кўпайиб кетган, қошиқ!

У шундай дедию, менга кўз қирини ташлаб қўйди; чидаб туrolмадим: сирғалиб ташқарига чиқдим ва йиғилиш тугаши билан ариза ёзиб директорга кирдим. У ҳам индамай қўл қўйиб берди. Мен энгил тортиб уйга жўнадим.

IV

Бир ҳафтадан кейин дадам мени ўзи директор бўлган гўшт комбинатига ҳисобчи қилиб қўйди. Мен бу ерда ҳамма билан апоқ-чапоқ бўлиб, сидқидилдан ишлашга аҳд қилдим. Бирор ойгача шундай бўлди ҳам. Ундан кейин бир ҳодиса рўй берди-ю вазият мураккаблашди. Халқ назоратчилари цехимиздан колбаса ўғирлаган айрим ишчиларни фош қилгандан кейин, мени ўша одамлар ёмон кўриб қолишди. Гарчанд бу ишга алоқам бўлмасам ҳамки, буни мендан кўришди ва номимни орқаворотдан «айғоқчи» қўйиб олишди.

Улар билан анчагача жиқиллашиб юрдиму кейин комбинатга қайтиб бормасликка қарор қилдим.

V

Мен қулочимни кенг ёзиб ранда сураман. Ранда орасидан чиққан оппоқ пайраҳа қоғоздек эшилиб-эшилиб пастга тушар, пастда эса кимлардир гўё уни кула-кула йиғиштириб оларди. Мен бундан завқланиб ишлагим ва яна ишлагим келарди.

— Юр, кетамиз,— деб қолди бир маҳал дадам.

— Қаерга!— сўрадим.

— Қолбаса цехига.

— Бормайман!

Шундай дедиму ошимни қўйиб, тўғри келган томонга қочдим. Ҳадемай оёғим остидаги пайраҳалар кўпайиб қо-чишимга халақит бера бошлади, сўнг улар колбаса пўчо-ғига айланиб қолди. Мен тойиб йиқилдим ва уйғониб кетдим. Тушим экан.

— Юр, кетамиз,— деди ўнгимда дадам,— иш вақти бўлди.

— Қаёққа!— сўрадим кўзларимни уқалаб.

— Қаёққа бўларди, ишга-да!

— Бормайман, мен энди у ерда ишламайман!

Дадамнинг авзойи бузилди.

— Қаерда ишлайдилар!— Сўради заҳархандалик билан,— гадойлик қиладиларми!! Гапир, ярамас! Сен ношуд-га яна қаердан иш топаман! А!

— Узим топаман, овора бўлманг,— дедим аста.

— Йўқол кўзимдан!

Мен сирғалиб ташқарига чиқдим ва анча энгил тор-дим. Кўчада яна бироз каловланиб юргач, тўғри мебель фабрикасига қараб жўнадим. Унинг таниш дарвозасидан ичкари киришим билан пайраҳанинг ёқимли ҳиди димо-ғимга урилиб, дилимда ажиб бир туйғу пайдо бўлди.

Мен энтикиб дадилроқ қадам ташлай бошладим.

РЕДАКЦИЯДАН: Азаматнинг мактуби бизни ўйлантириб қўйди. Тўғри, касбининг яхши-ёмони йўқ. Уз касбингни ардоқласанг, ҳалол меҳнатинг билан жамиятга фойда келтирсанг—ҳамиша иззат-икром кўрасан. Аммо баъзи ота-оналар Азаматнинг дадасидек йўл тутадилар: улар фарзандларининг хоҳишларини инobatга олмай, «ёғлироқ» ишга жойлаштириш, текин даромадга ўргатиш пайида бўладилар. Кўпинча бунақа беҳуда ҳомийлик кўнгилсизлик билан тугайди. Ота-она ҳам, фарзандлар ҳам доғда қоладилар, ўзларича пушаймонлик сабабини ахтарадилар.

Ҳурматли журналхон, мазкур мактуб юзасидан сизнинг мўътабар фикрингизни билмоқчи эдик. Азаматнинг дил ўртанишларига нима дейсиз? Эҳтимол, бунга ўхшаш воқеаларга сиз ҳам гувоҳдирсиз? Шу ҳақда ёзиб юборинг. Мактубларингизни кута-миз.

УСТОЗЛИККА МУНОСИБМИСИЗ?

Дунёда мураббийликдан ҳам зиёдроқ мартаба, олижаноб касб бўлмаса керак. Негаки, у халқнинг ўғил-қизини тарбиялаб, вояга етказди, онги, шуурини бойтади, унга том маънода инсонийлик сайқалини беради. Шу боис ўқитувчининг жамият ва халқ олдига масъулияти катта. Турли-туман жамоат ишлари ҳам унинг зиммасида.

Мен асосан қишлоқ муаллими ҳақидаги фикрларимни баҳам кўрмоқчиман. Мактаб — қишлоқда маърифат нурухонаси. Қишлоқнинг интеллектуал савияси юқори, болапарвар, зукко одамлари одатда бир маслаҳат учун мактабга йиғилишади, аввало ёш авлоднинг устодидан кенгаш сўрашади.

Айтайлик, бировнинг бошига ташвиш тушди ёки бахтли кун туғилди, у ғамини ҳам, қувончини ҳам ўқитувчи билан баҳам кўришга шошилади. Биров тўй ёки маърака ўтказмоқчи бўлса, унинг тартиби, олди-бердиси ҳақида ўқитувчининг фикрини эшитади. Биров қизини узатмоқчи бўлса, бўлажак куёвининг қандайлиги тўғрисида дастлаб муаллимнинг мулоҳазасига интиқ бўлади.

Агар ўқитувчининг хатти-ҳаракати, хулқ-атвори, муомаласи, жамоат жойларида ўзини тутishi, юриш-туриши қатъий одат доирасида бўларкан, у умр бўйи улўғлигича, чароғбонлигича қолаверади.

Республикада ўқитувчининг обрўсини ошириш, унга кўнглидагидек ишлаш учун тўқис шароит яратиб бериш борасида жуда кенг кўламда ишлар қилиняпти. Шунга яраша жон кўйдириб ишлаб, ўқитувчининг мавқеини ошириб келаётган фидойи зиёкорларимиз жуда кўп. Аммо шу билан бирга, кўпчиликни ташвишлантириб турган, ўқитувчининг обрўсини кўтариш ўрнига тушириб, паства уриб келаётган айрим қусурлар ҳам борки, улар ҳақида гапирмаслик мумкин эмас.

Ўқитувчи бир соатлик дарсди ўтди. Аммо шунини ўтиш учун у нималардан фойдаланди! Ўз устида қанчалик ишлади! Кимдир эҳтимол ярим соат, кимдир эҳтимол ярим кун банд бўлгандир. Бу теманинг характериға, ўқитувчининг виждонига, интеллектуал иқтидорига, педагогик маҳоратига, қолаверса, болаларни қанчалик севишиға боғлиқ. Афсуски, масаланинг шу жиҳатига ҳар доим ҳам жиддий эътибор берилмавермайдди. Мисол учун адабиёт ўқитувчисини олайлик. У мактаб программасига киритилган адабиётларнинг ҳаммасини чуқур билиш билан бирга, адабий жараённи синчковлик билан кузатиб бориши, Бутуниттифоқ ва чет эл адабиётининг энг нодир намуналаридан хабардор бўлиши шарт. Баддий асардаги бирор образ ҳақида фикр юритилганда ёзувчининг ўша

образ орқали илгари сурган ғоясини ўқувчилар онгига етказиш учун ўқитувчи ўз маҳоратини ишга солиши керак. Ўқитувчида шундай хусусият бўлсагина, асарнинг оҳанги, оҳори ўқувчилар қалбига қўйилиб киради, эстетик ҳис, туйғу уйғотади. Энди ҳақли савол туғилади: ҳамма она тили ва адабиёт ўқитувчиларида ҳам шу хусусиятлар уйғунлашиб кетгаими!

Энди бир антиқа мисол. Қашқадарёдаги мактабларнинг бирида фан ўқитувчиларини бир синфга, юқори синф ўқувчиларини бир синфга тўплаб, иккала группадан ҳам бир мавзуда ишга олишган. Ижодий ишга XX асрнинг энг сўнги фан-техника тараққиётига, маданият янгиликларига дахлдор экан. Ажабланарлиси шундаки, ўқувчилар 3—4 бетдан ишга ёзишса, ўқитувчилар атиги бир бетдан, икки бетдан ишга «тўқишибди». Унда ҳам мавзу очилмай қолган. Ўқувчиларнинг ишоларида Гагариннинг илк фазовий парвозидан тортиб, космик кемалар конструктори академик Королёвгача, дастлабки сунъий йўл дошдан тортиб, ойга қўнган Луноходгача, эстрада юлдузи Алла Пугачёвнинг концертларидан тортиб, Олимпия ўйинларининг узил-кесил натижаларигача, жуда кўп турли-туман ва ажабтовур рақамлар, далиллар бор эмиш.

Методистлар суриштириб кўришса, ўқувчилар ўқитувчиларидан кўра кўпроқ машқ қилишаркан. Киноға боришар, телевизор кўришар, газета-журнал ўқишар, радио тинглашаркан. Хўш, энди ўзингиз ҳукм чиқаринг, ким ўз устида кунт билан ишлар экан! Ўқитувчимиз ёки ўқувчи!..

Урни келганда шунини ҳам айтиб ўтиш керакки, зиёкорлар орасида 20—30 йиллик эски «багажи» билан имиллаб юрганлари, ҳаётдан, тараққиётдан орқада судралиб қолиб кетаётганлари ҳам йўқ эмас. Ўз бурчини дарсга шундоқ кириб чиқиш-у кетишдан иборат деб билган бундай кимсаларни 2—3 ойлик малака ошириш курслари билан етуқ, доно қилиб бўлармикан!

Икки оғиз сўз кечки мактаб масаласида. Маълумки, кечки мактаб ишловчи ёшларни маънавий камолотга етказишдек мураккаб вазифани бажаради. Унинг ўзига хос проблемалари борки, бу проблемаларнинг жойларда ҳал этилиши ҳам турлича.

Ёзда Сирдарё область Ильич районида, тезоқар канал бўйида дам олиб ўтиргандик. Дафъатан икки ёш йигит келиб қолди. Юзлари офтобда хийла қорайган бу йигитларнинг мактаб ўқувчиси эканлигини англаб олиш қийин эмасди. Қўлларида ялтираб турган қирмизи олмалар бор эди. Улар мазали олмалардан бизга ҳам улашишди. Суриштирсак, бирининг отаси шу ердаги катта боққа қараркан. Гап айланиб олмз навларига тақалди: қизиқ, улар ҳатто Мичуриннинг кимлигини билишмас экан. Нахотки, ботаникани ўқишмаган бўлса!! Хижолатдан қизаринқираб: «Биздан тракторни сўранг, пахтачи сўранг», дейишди. 2—3 йилдан бери трактор ҳайдаймиз. Ўқиш йўқ ҳисоби. Кечки мактабда ўқиймиз, ҳали бирор марта ҳам борганимиз йўқ. Ўқитувчимиз уч йил бурун саккизинчини битирганимиздан сўнг уйма-уй кириб, биров суриштириб қолса, «кечкида ўқиямиз денглар» деб кетишганди. Яқинда уйимизга келиб: «Аттестатларинг тайёр, қўлларингизнинг баракасига қараб баҳоларни кўямиз», дейишди. Осмондан чалпак ёққандай, бир кун ҳам ўқишга қатнамай, аттестат олдик».

Тагин бир мисол.

Яқинда Низомий номли Тошкент Давлат педагогика институтининг математика факультетини имтиёзли диплом билан тугатган бир танишмини учратиб қолдим. У Жиззах область Оқтабрь районидagi мактабларнинг бирида ишларкан. Мана унинг кечки мактаб тўғрисидаги фикрлари: «Бизда ҳам кечки синфлар бор. Мактаб раҳбарлари менга ҳам кечкидан дарс беришган. Сира дарс ўтилмайди-ю, қўрақ маошга журнал тўлғазамиз. Ҳатто бир йил, икки йил илгари бошқа совхозларга кўчиб кетган ёшлар ҳам рўйхатда «ўлик жонлар» бўлиб тураверади. Ўқувчиларимизни танимаймиз, башараларини кўрмаганмиз. Ёзма ишларни, ишонини кундузги синф ўқувчиларига ёлвориб ёздирамиз. Ё бу қалбаки ишга чек қўяйлик, ёки мени кечкидан овоз қилинлар, деб талаб қилдим. «Қуруққа ойлик олиб ётибсан, текин пул қорнининг оғригадим! Агар бирорта жойда бу ҳақда оғзингдан гуллаб қўйсанг, ўзингдан кўр, дейишди».

Чиндан ҳам ўқитувчининг обрўси ҳақида қайғуриш ёш авлоднинг истиқболи хусусида қайғуриш демакдир. «Сизларнинг касбингиз,— деган эди КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари, СССР Олий Совети Президиумининг Раиси ўртоқ Л. И. Брежнев,— ...шундай ажойиб касбларнинг бирики, бу ишда устоз ўз ўқувчиларида ўзини йилдан-йилга давом эттираверади. Агар ўқитувчи кучсиз бўлса, унинг ўзидаги билимлар фан тараққиётидан

орқада қолаётган бўлса, унинг заифлиги ўқувчилар орқали келажакка ўтаверади... Айни вақтда яхши ўқитувчи ўзини, ўз билимларини, яхши фазилатларини шоғирдларнинг қалби ва онгида давом эттиради».

Хусан ИБРОҲИМОВ,
журналист

Хатлардан сатрлар

* * *

Бугунги болалар бундан ўн-йигирма йил олдинги болалардан ўз савияси билан кескин фарқ қилади. Телевизор, радио, китоблар, ўқимишли ота-оналар болалар тарбиясида муҳим роль ўйнамоқда. Ўз-ўзидан равшанки, бу нарса ўқитувчидан ўз устида кўпроқ ишлашни талаб этмоқда.

Бунинг учун эса тегишли шароитлар яратиб бериш лозим. Ўзбекистон ССР Маориф министрлиги ҳар бир дарсликни тасдиқлаганда унинг методик қўлланмасини, ҳар бир соатга тайёрланган кўргазмаларни қўролларни, карточкаларни, грампластинкалар ва магнит ленталарини ҳисобга олишни истардик. Ўқитувчилар учун ҳар бир дарсликнинг кўргазмаси тўлиғича стандарт ҳолда тайёрлаб берилиши керак. Ниҳоят ставка соатларини камайтириш, синф раҳбарлик маошини ярим ставкага етказиш зарур. Шундагина ўқитувчи ўз устида ишлаш, билими ва савиясини ошириш имкониятига эга бўлади.

А. ИСКАНДАРОВ,

Фарғона область, Риштон
районидаги 4-ўрта мактаб ўқитувчиси

* * *

Ҳоҳида магазинга кирсангиз, ҳеч қандай маънавий озик бермайдиган пластинкалар қалашиб ётади. Аммо республиканинг бир неча миллионли ўқитувчи ва ўқувчилари учун методик пластинкалар анқонинг уруғи. Биология, физика, математикага оид жадваллар ошиб-тошиб ётади. Она тили ва адабиёт фанлари учун эса ниҳоятда кам.

РЕДАКЦИЯДАН: Журналимизнинг 1-сонида «Ўқитувчи, ўқувчи, маънавий олам» баҳсини бошлаган эдик. Орадан саккиз ой ўтди. Шу вақт ичида ўқувчилардан кўплаб хатлар олдик. Баҳсда таниқли фан арбоблари, донгдор ўқитувчилар, ота-оналар, студентлар, жамоат ташкилотларининг вакиллари иштирок этдилар. Улар баҳсда кўтарилган масалаларнинг актуаллигини таъкидлаш билан бирга ўзларининг конкрет таклиф ва истакларини ҳам баён қилдилар. Мазкур хатларнинг бир қисмини журналимиз саҳифаларида ўқидингиз.

Баҳсда халқ маорифини янада ривожлантириш билан боғлиқ бўлган айрим муаммолар ўртага ташланди. «Иккисиз» ва «икки йилликсиз» ўқиб, ўқувчиларга олтин медаль бериш тартиб-қоидалари, унинг масъулияти, мактаб ўқувчиларини қишлоқ хўжалик ишларига жалб этишдаги меъёр, муаллимнинг вақтини аяш, уни бўлар-бўлмас топшириқлар билан, кўмиб ташламаслик, ўқитувчининг ички ва ташқи маданияти хусусидаги мулоҳазалар шулар жумласидандир. Тўғри, бу проблемалар бир-дангина ва осонликча ҳал этилмайди. Бунинг учун мактаб коллективи, ўқитувчиларнинг ўзлари, район ва областлардаги мутасадди ташкилотлар жон куйдиришлари халқ ва давлат манфаатларини кўзлаб, ҳамжиҳатлик билан иш туттишлари керак. Ана шундагина Муаллим — Устоз деган фахрли унвон қадрли янада кўтарилади, ёшларни ҳар тарафлама етук, замонавий мутахассислар қилиб тарбиялаш имкони туғилади.

Биз муаллим ва ўқувчининг маънавий олами ҳақидаги баҳсини якунлаш олдиндан, ўзларининг қимматли фикр-мулоҳазалари билан қатнашган барча ўртоқларга самимий миннатдорчилик изҳор этамиз. Шу билан бирга, редакция «Ёшлик» журналин саҳифаларида кўтарилган «Ўқитувчи, ўқувчи, маънавий олам» мунозараси муносабати билан журналхонлар ўртага қўйган проблемаларни амалий ҳал этиш юзасидан Ўзбекистон ССР Маориф министрлигидан конкрет жавоб кутади.

Бухоро области

М. АСЛОНОВ

* * *

Республикамизнинг ифтихори бўлган «оқ олтин»ни йиғиб-териш олиш ва ўз вақтида она Ватанга топшириш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир. Аммо айрим ҳолларда ўқувчиларнинг қишлоқ хўжалик ишларига жалб этилиши муқаддас ниҳоятда даражада чўзилиб кетмоқда. Баъзи йиллари об-ҳаво шароитлари ноқулай келиб, планлар ўз вақтида бажарилмайди. Бундай пайтларда ўқитувчи ва ўқувчилар қийин аҳволда қоладилар. Бригадирдан тортиб, совхоз директоригача «план бажарилмагунча ўқишни бошламайсизлар», деб туриб олишади. Шу тўғрими?! Ахир бу даврда қолиб кетган программа материалларини ўқувчилар барибир ўзлаштиришлари, ўрганишлари керак-ку. Қандай қилиб уч соатлик материални бир соатда ўтиш мумкин!

С. ЭРГАШЕВА,

Фарғона область, Ўзбекистон
районидаги 46-саккиз йиллик мактаб
илмий бўлим мудираси

АБДУКАРИМ
УРКИНБОЕВ,
Ўзбекистон ССР Қишлоқ
хўжалиги министри

ИСТИҚБОЛНИ КЎЗЛАБ

Ўзбекистон ССР Қишлоқ хўжалиги министрлиги, Ўзбекистон қоракўлчилик саноати бош бошқармаси «Ешлик» журналининг 4, 5, ва 7-сонларида эълон қилинган мақолаларни ўрганиб чиқиб, уларда ҳақиқатан ҳам чорвачиликнинг муҳим тармоғи ҳақида жуда тўғри ва ўринли масалалар ўртага қўйилган, деб ҳисоблайди. «Тоғлардаги гулхан шўъласи», «Чўпон ташвишлари», «Қутлуғ мерос» мақолаларида кўтарилган проблема ва мулоҳазалар юзасидан қуйидагиларни билдирамиз.

Маълумки, Ўзбекистон мамлакатимиз қоракўлчилигининг асосий наслчилик базаси бўлиб хизмат қилади. Республикада энг яхши қоракўлчилик совхозлари асосида 16 та давлат наслчилик заводи ташкил этилган. Уларда ҳозирги пайтда 700 минг бошга яқин наслдор қўй боқилмоқда. Деярли ҳар бир наслчилик заводи турли хил рангга эга бўлган қоракўл қўйлари навини етиштиришга муваффақ бўлди. Бундай наслдор қўйлар совет қоракўлчилигининг олтин фондини ташкил этади.

Партия ва совет органларининг яқиндан бераётган кўмаги туфайли сўнгги йилларда қоракўлчиликни ривожлантириш борасида маълум ютуқлар қўлга киритилди. Қоракўлчиликни марказлаштириш ва ихтисослаштириш ишлари асосан яқунланмоқда. Бугунги кунда қоракўл қўйларининг 90 проценти йирик ихтисослашган совхозларда жамланди. Қоракўлчиликни ихтисослаштириш ва марказлаштириш хўжаликларининг ишлаб чиқариш-молиявий фаолиятини яхшилаш, наслчилик ишини бир қадар тартибга солиш имконини бермоқда.

Унинг беш йилликда қоракўлчилик совхозларида икки мингдан ортиқ замонавий типдаги қўра ва молхоналар қурилди. Олис яйловларни область, район ва совхоз марказлари билан боғлайдиган минг километрлик автомобиль йўли фойдаланишга топширилди.

Яйловларнинг унумдорлигини ошириш, улардан рационал фойдаланиш, янги ўлоқларни сув билан таъминлаш, мавжуд сўғориш тармоқларини қайта қуриш, атрофи ўрал-

ган сунъий яйловлар ташкил этиш ҳамда озуқа бўладиган ёввойи ўт-ўланлар экиш соҳасида олиб борилаётган тадбирлар ҳам маълум натижаларни бермоқда.

Лекин шунга қарамай, «Ешлик» журналида берилган мақолаларда таъкидланганидек, мавжуд яйловлардан тартибсиз фойдаланиш, қоракўлчилик технологиясида айрим нуқсонларга йўл қўйиш, тери сифатига яхши эътибор бермай қўйилгани оқибатида сўнгги йилларда қоракўлчилик бирмунча оқсай бошлади. Бу муҳим соҳани Озиқ-овқат программасида ўртага қўйилган талаблар даражасида ривожлантиришга ва унинг маҳсулдорлигини оширишга ҳалақит бераётган бир қатор сабаблар бор. Ем-хашак базасининг етарли эмаслиги, умумий подадаги совлиқларнинг камлиги шулар жумласидандир. Иложи борица кўпроқ қўзи олиш ниятида СЖК препаратидан ҳаддан зиёд фойдаланиш ҳам қоракўлчиликни ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатмоқда. Ана шу ва бошқа сабабларга кўра, нисбатан кўп қўзи олинишига қарамай, қоракўл қўйлар сони унчалик ўсмаётир.

Қоракўлчиликни янада ривожлантириш бўйича вазифаларни муваффақиятли ҳал қилиш учун бир қатор ташкилий-хўжалик ва зоотехник тадбирларни амалга ошириш зарур, деб ҳисоблаймиз. Ҳозиргача етарли фойдаланилмай келаётган яйловларни сўғориш ва ўзлаштириш ишларини жадаллаштириш керак. Жумладан, Устюрт даштида сўғориладиган яйловлар барпо этиш кўзда тутилган. Улар асосида янги ихтисослашган совхозлар ташкил этишни тезлаштиришимиз лозим.

Сахро ва ярим сахро зоналарида жойлашган қоракўлчилик хўжаликларини тўйимли озуқа билан таъминлаш мақсадида ҳукумат томонидан тасдиқланган программа бўйича ем-хашак етказиб берадиган совхозлар барпо этиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Зооветеринария ишларини тубдан яхшилаш, ҳар томонлама қўлай қўралар қуришга ҳам алоҳида эътибор берилади.

Дарҳақиқат, қоракўлчиликни ривожлантиришнинг энг муҳим проблемаларидан бири — чўпонларга муносиб ўринбосарлар тайёрлашдир. Республикаимизнинг айрим қоракўлчилик совхозларида йирик отарларга хизмат қилиш учун комсомол-ёшлар чўпонлик биргадалари ташкил этиш ўзини яхши оқлади. Бу тажрибани эндиликда янада кенг ёйиш керак. Томди районидagi «Жана Шаруа» совхозини ва республикаимизнинг бошқа бир қанча қоракўлчилик совхозларининг тачаббуси ёшларни оғир, лекин шарафли чўпонлик касбига жалб этишнинг аjoyиб намунасида деб ҳисоблаймиз. Бу хўжаликларда ташкил этилган комсомол-ёшлар бригадалари тажрибали мураббий чўпонлар раҳбарлигида қоракўл қўйларнинг йирик отарларида ва ихтисослашган фермаларда муваффақиятли иш олиб бораётди. Ёш чўпонлар катта авлод тажрибасини ўрганмоқдалар, улар учун қўлай меҳнат ва турмуш шароитлари яратилган.

«Ешлик» журналы мақолаларида тўғри таъкидланганидек, ихтисослашган қоракўлчилик районларида ёшларни механизатор-чўпонлик касбига ўргатадиган хунар-техника мактаблари ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Бундай мактабларда ўқувчилар учун имтиёзли шароитлар яратиб бериш керак.

Қоракўлчиликда СЖК препаратини қўллашни тартибга солиш масаласи ҳам долзарб муаммолардан биридир. Ёш совлиқларга ана шу препаратни юқори дозаларда қўллаш наслчилик ишининг бутун системасига зарар етказиб, соғлом совлиқлар олишга ҳалал бермоқда, қўйларнинг маҳсулдорлигини пасайтирмоқда.

Ўзбекистон ССР Қишлоқ хўжалиги министрлиги чорвачилик ва унинг муҳим тармоғи бўлган қоракўлчиликни янада ривожлантириш Озиқ-овқат программасини амалга оширишнинг муҳим шартларидан бири деб ҳисоблайди ва юқорида қайд этилган нуқсонларни тезда бартараф этишга қаратилган амалий чора-тадбирларни кўради.

1. Зўраки ҳамроҳ

ТУЯ ЛЎК-ЛЎК ЭТАДИ...

*Қувноқ Қитмир
ҳангомалари*

*Буюк қозоқ
шоири Абай
бир вақтлар
«Йигитлар,
ййин арзон,
кулги қиммат»,
деган эди.
Бу
ҳангома
Абайнинг ана
шу нақлини
ёдингизга
солса
ажабмас.*

Жаннатхон эшикни авайлаб очди-ю мушукдай овоз чиқармай ичкари кирди. Бир лаҳза кесакига суйниб турди. Кейин қўшиқнинг авжига яқинлашган хонанда сингари оҳиста томоқ кирди. Урол Мардиевич нозик йўтал соҳибасини дарров таниди. Аммо ўзини газета ўқиганга солиб ўтираверди. Жаннатхон чилласи чиқмаган келинчақдай истиғно билан эркаланди:

— Бизни ташлаб, номард, сизга йўл бўлсин!

Мелиқулов аста бош кўтарди. Жаннатхонни энди кўраётгандек унга суқланиб қаради. Секретарь қиз магазин витринасидаги манекенга ўхшарди. Бел бир тутам. Қиз-ғиш лаблар ибo билан қилтинган. Тимқора жоду кўзлар «Ака, менга раҳмингиз келмайдими!» дегандек хумор-хумор боқади. Мелиқуловнинг баданига чумоли ўрмалагандек бўлди.

— Келинг, Жаннатхон,— деди у тупугини ютиб,— яхши қиз бўлиб юрибсизми?

Жаннат-манекенга жон кирди. У қийшаглаб тўрга ўтди. Ярим варақ қоғозни Урол Мардиевичнинг хом кўсақдек кўкиш бурнига тақаб сўради:

— Марҳамат қилиб айтсинлар-чи, муҳтарам Мелиқулип, манави васиқангизни қандоқ тушунсак бўлади!

Мелиқулов қоғозга кўз югуртириб олиб, Жаннатхоннинг заҳархандали кўзларига қаради:

— Узингиз ёзиб, ўзингиз билмайсизми!— деди тумтайиб,— буйруқ бу. Тўрт-беш кун чўлга бориб келишим керак экан.

Жаннатхон «Хайрият!..» дедию гурс этиб полга чўккалади ва икки қўллаб Мелиқуловнинг тиззасини қучоқлади.

— Жон ака, ўргилай сиздан! Мениям ола кетинг! Даврингизда бир ўйнаб олай. Дунёга келиб нима кўрдим? Битта пиёниста эрининг калтагидан энди қутулдим. Ишга келсам — тўрт девор, уйга борсам — тўрт девор, чўлли тушимда ҳам кўрмаганман. Олакетинг, йўқ деманг, акажон!..

Мелиқулов ўтирган ерида креслони ғичирлатиб кетига сурилди:

— Жинни бўлманг, Жаннатхон... Биров кириб қолиши мумкин. Туринг ўрнингиздан...

Жаннатхон Урол акасининг оёғига баттар ёпишди.

— Телсангиз ҳам турмайман. Обкетасизми! Хўп дей қолинг... Меҳмонхонада оёқларингизни уқалаб ўтираман. Чой дамлаб бераман. Нима десангиз қиламан. Тур десангиз — тураман, юр десангиз — юраман. Жон Урол ака, бир марта хўп денг. Наҳотки Жаннатхонингизга раҳмингиз келмаса!

Мелиқулов ҳадиксираб эшикка қаради, ўрнидан турмоқчи бўлди. Бироқ Жаннатхон чаққонлик қилди. У қрғиб туриб Мелиқуловни бошидан қучоқлади-ю куч билан ўзига тортди. Урол Мардиевичнинг хумдай калласи шилқ этиб қизнинг кўксига бориб ёпишди. Жаннатхон бошлигининг юз-кўзини зўр бериб иссиқкина қорнига ишқар экан, жонҳолатда шивирлади:

— Урол Мардиевич... бир мартагина хўп денг. Мени ташлаб кетманг. Ахир борган ерингизда ҳам эрмак керак-ку! Қулингиз бўлай, Урол ака! Обкетасиз-а! Ҳа денг...

Мелиқулов сузонгич новвосдек бошини сарак-сарак қилиб ғўлдиради:

— Калламни қўйворинг, Жаннатхон... Хўв, бўлди энди, ҳазиллашманг...

— Қўйворадиган... аҳмоқ йўқ!— деди ҳансираб Жаннатхон,— аввал хўп денг, кейин... бўшатаман. Сочингизни ҳам тараб қўяман.

Мелиқулов бир-икки юлқинди. Бироқ бошини бўшатолмади. Бу қиз нозиккина бўлгани билан қўллари омбурдек экан. Урол Мардиевичнинг бутун бир идорага йўл-йўриқ кўрсатиб турадиган тилла боши ҳозир ана шу нозик қизнинг қорнида асир тушиб ётарди.

Жаннатхон бор кучини тўплаб Мелиқуловни ўзига тортди:

— Охирги марта сўрапман сиздан! Мениям олакета-сизми командировкага ё йўқми!

Урол Мардиевич бошнини кутқаролмаслигига кўзи ет-гач, кўлини ишга солди. Жаннатхон «А-а-а!» деб чинқи-риб юборди-ю сапчиб тушди. Меликулов дарров кресло-сига миниб олди. У терлаб кетган эди, дастрўмол олиб юз-кўзини артди.

— Уф! — деди пишиллаб, — э, ҳазилингиз ҳам бор бўлсин, Жаннатой. Нафасимни қайтариб юбордингиз. Қорнингиз худди... қайноқ грелканинг ўзи экан. Биров кириб қолса нима дердингиз, тентак!

— Хўжайиннинг бошнини массажа қиялман, дердим-да. Гипертониянгиз бор, ҳамма билади. Ҳа, айтмоқчи, Урол Мардиевич, командировкада ҳар куни бир соат-ярим соат ўзим массажа қилиб қўяман. Қалай, қўлим ёқдимми! — Ҳе кўлингизни жин урсин! Бошимни гангитиб юбор-дингиз-ку... Қани тароқ!

Жаннатхон улоқдай ирғишлаб қабулхонага чиқди-ю катта елим тароқ олиб кирди. Жилпанглаб ҳушомад қил-ди:

— Ўзим текислаб қўяйми, Урол Мардиевич!

— Бу ёққа беринг! — деди аразлаб Меликулов, — ўти-ринг! — Жаннатхон лип этиб пастак стол ортига ўтди. Қа-лам-қоғоз олди. Номига «Задание—I» деб ёзди. Сўнг одобли ўқувчидай бошлигининг кўпчиб турган япалоқ бе-тига тикилди. Урол Мардиевич сочини шошмай тароқла-ди, чирт эткизиб четга тупурди, кейин чимирилиб Жан-натхоннинг илтижо аралаш жовдираб турган кўзларига қаради.

— Ўзимга ҳам буйруқ ёзайми, Урол Мардиевич! — би-дирлади қиз. Меликулов жеркиб берди.

— Эсингиз жойидами ўзи? Мен сизни нима деб олиб кетаман? Ходим бўлмасангиз. Жилла қуриса бухгалтер бўлсангиз экан.

— Қизим десангиз-чи, Урол ака!

Меликулов бош чайқайди.

— Бўлмайди. Сиз отасига эргашиб юрадиган ёшдан ўтдингиз. Сиз тенгилар бола-чақасининг иссиқ-совуғига қараб уйда ўтирибди.

— Унда хотиним денг. Хозайкамиз чўлу биёбонларни кўрмаган эди, бир айланиб келаман, деб изимдан эргаш-ди, дей қолинг. Майлими!

«Хотин»ни эшитиб Урол Мардиевич чўчиб тушди.

— Уйлаб гапирясизми! Мен бир кам элликка бор-дим, сиз энди йигирмага чиқдингиз. Одамлар нима дей-ди, қариганингизга кўфирчоқ ўйнамай ўл, демайдимми!

— Ажаб бўпти! — керилди Жаннатхон, — ҳозир ёш қиз-ларга уйланиш мода. Кўрганлар ҳавас қилади сизга. Фа-лончиевнинг ёшгина, хўрозқанддай хотини бор экан дей-ди.

Жаннатхон қоғоз-қаламини кўтариб ўрнидан турди. Бир кам эллик эмас, олтмиш ёшдаги одамнинг ҳам юрагини ўйнатиб юборадиган нозик адо билан сўради:

— Урол ака, аэропортга иккита билет заказ қилаве-райми! Қайси рейсга бўлсин! Эртарағи тузук, а!

Меликулов енгил хўрсинди. Жаннатхоннинг паст-баланд бўлиб турган кўш кабутарига қараб ғамгин деди:

— Хафа бўлмайсиз, синглим. Сира иложи йўқ.

Жаннатхоннинг ранги ўзгарди.

— Қитигимни келтирманг, Урол Мардиевич! — деди совуқ товушда, — биласизку, мен ҳақ деган еримдан қайтмайман. Йахшиликча обхетмасангиз, самолётнинг ду-мига осилиб бўлсам бораман!

У чўрт бурилди. Эшикка етганда масхараомуз кулим-сирари:

— Ҳа, айтмоқчи, азонлаб Салмонов телефон қилувди. Хўжайин қурортдан келибди, йўқлай олмадик, деди. Яқинда бир машина бўлиб келишармиш.

Жаннатхон эшикни секин ёпди. Урол Мардиевич боши-ни чангаллаганча ўйланиб қолди. Қизнинг сўнгги гапи ун-га «ғиди-биди қилмай мениям олакет, бўлмаса сирингни очаман», дегандай туюлди. Салмонов йирк бир совхоз-нинг директор эди. Меликулов анча йилдан бери у би-лан қатиқ ялашади. Директор йилига бир неча марта

Урол акасини зиёрат қилиб туради. Ҳар гал бир баҳона топади. Набиралик бўлибсиз, деб келади, туғилган кунда ё байрам олдида йўқлаб қўяди. Салмонов ҳар сафар келганида Меликуловнинг уйига қут-барака кириб қола-ди. Бунга кўпчилик билмаса ҳам, Жаннатхон билади. Чун-ки Меликуловнинг «ички-ташқи» алоқалари мана шу қал-дирғочнинг боласидай бижилдоқ қиз орқали битади. Шу-нинг учун у Жаннатхоннинг эркаликларини кўтаради, ил-тимосларига йўқ демайди, икки-уч кунлаб ишдан жавоб бериб юборади. Бултур ҳатто сиртдан институтга ҳам киритиб қўйди. Ишқилиб бу қиз ҳар ерда лақилламай, тилини тийиб юрса бўлди, деб умид қилди. Лекин Жан-натхон тобора ҳаддидан ошапти. Бугун командировкага обхетасиз, деб турибди. Эртага сиз билан курортга бо-раман, деса нима бўлади! «Ҳе, ука бўлмай ўл, Салмо-нов, — деб сўкинди ичида Меликулов, — берган қўйингни илиги томоғимдан заҳар бўлиб ўтди-ку! Жаннат деган ма-нави дўзахидан қандоқ қутуламан энди, укағар!»

Соат ўн иккига занг урди. Жаннатхоннинг чангалидан чиқиб кетолмаслигига Меликуловнинг ақли етди. Уйлаб-ўйлаб ахийри у таванкал қилди. «Ке, шу сафар ҳам хўп дей. Қизилқумдан оман-эсон қайтсам бир иложини қи-ларман. Илгариги сурбет шофердай, буням алаб-судлаб бир ёққа жилдириб юборарман. Вақт кетяпти, ҳали билет ҳам олинмади».

Урол Мардиевич кўнғироқ тугмасини босди. Хўмрайиб Жаннатхон кирди.

— Бу ёққа келинг. Утиринг, — деди Меликулов. Жан-натхон истамайгина столга яқинлашди-ю стулни миннат билан суриб ўтирди. «Яна ваъзхонликми!» дегандек бош-лигининг юзига қаради.

— Бўпти, мен сизни олиб кетаман, — деди Мелику-лов, — лекин битта шартим бор...

Жаннатхон севинчдан ирғиб турди. Қуралай кўзлари горлаб кетди.

— Вуй, ростданми! — деди боладай энтикиб, — қандай ажойиб одамсиз-а, Урол ака! Бу яхшилигингизни ўла-ўл-гунча унутмайман! Кимингиз бўлиб бораман!

— Ҳар қалай жазмамим бўлиб бормайсиз, — деди Ме-ликулов энаси қотиб, — мен сизни қариндошим дейман. Институтда ўқийди, чўл географияси билан танишгани келди, дейман.

— Вой, майли, нима десангиз...

— Бидилламай гапга қулоқ солинг. Ҳозир дўхтирга бориб уч кунга балничи очтиринг. Бирор баҳона топар-сиз.

— Топаман. Шу кунларда ўзим нервим кўзиб, ёмон бўлиб юрибман.

— Мен билан кетаётганингизни биров билмасин. Ҳо-зирдан айтиб қўяй, районда ҳам инжиқлик қилаверсан-гиз биринчи самолётда ортингизга қайтариб юбораман. Келишдикми!

Жаннатхон кула-кула ўрнидан турди. Унг кўлини кўк-сига қўйиб таъзим қилди.

— Бир оғиз гапингиз, акажон! Чизган чизингиздан чиқмайман. Боя айтдим, юр десангиз — юраман, тур де-сангиз — тураман. Энди рухсатми бизга! Аэропортга те-лефон қилайми!

Меликулов киприк қоқди. Жаннатхон хонанинг ярми-гача ёнбошлаб борди-ю у ёғига югургилаб чиқиб кетди. Салдан кейин чой кўтариб кирди.

— Тўқсон беш! — деди чойнакка чой қайтариб, — сиз-га атаб тишимнинг қавагида асраб юрувдим. Иссиқ-иссиқ ичинг, давлениенгиз тушади.

Жаннатхон эшикка борганда нозланиб сўради:

— Қайси кўйлагимни кияй эртага, Урол ака! Модний кийинсам, чўлдагилар кулмайдимми!

«Кафалингингни киймайсанми!» — Ғижинди ичида Мели-кулов. Сўнг товушини чиқариб деди:

— Одмироқ бўлаверсин. Биз циркка бораётганимиз йўқ.

Меликулов шундоқ деди-ю кўнгли бироз тинчиди. Ле-кин томошанинг каттаси ҳали Қизилқумнинг қоқ ўртасида бўлишини хаёлига ҳам келтирмасди.

Қизилқумдаги томошани журналнинг кейинги сониди ўқийсиз.

Шунчаки гаплар

Бир таннознинг ошиғига айтганлари

Ҳеч ҳолимга қўймадингиз
Лўқ қилиб кўзингизни.
Айтиб қўяй, бундан кейин
Қийнаманг ўзингизни...

Биласизки, ҳаёт бисёр
Фарқ қилади китобдан.
Менинг ҳам ўз шартларим бор,
Кирисасиз шу тобдан.

Энг аввало бутун шаҳар
Лол қолгудай тўй қилинг.
Дадангизнинг обрўларин
Иккимизга «бўй» қилинг.

Участкангиз кенгинами
Тор жойда қисар нафас.
Янги уйга ордер олинг,
Менга қўш уйдир ҳавас.

Рўзгор ишини хушламайман, —
Қарашасиз озгина.
Қозон-товоқ, чўмич-қошиқ
Тоza бўлса, созгина.

Тирноқларим маникюрли,
Бармоқларим хўп нозик.
Шунинг учун хамирни ҳам
Сиз қорганингиз тузук.

Дадамлардек чаққонгина
Тугасизми мантини!
Шу пайтгача учратмадим
Лағмон эшган тантини.

Ақлсиз, кир ювишни
Айтмасам ҳам бўлади.
Дазмоллашга уқувим йўқ —
Уй тутунга тўлади.

Автобусда юролмайман,
Тезроқ олинг «Жигули».
Сира хижил бўлманг, менинг
Қўлимда бўлар рули.

Бу шунчаки гаплар, холос,
Учрагай ҳар қадамда.
Лекин шартнинг асосийси
Аям билан дадамда.

Бизлар

Хушсухан ҳам мулойим
Беозор одамлармиз,
Тилда ассалом доим —
Беозор одамлармиз.

Манфаатлар кўнглида
Очилмаган бир кўриқ,
Оқсин деган ўз сойим
Беозор одамлармиз.

Фойдаланиб қолмасам
Уят бўлар, дегувчи,
Бор экан амал жойим, —
Беозор одамлармиз.

Биздан ўзга ололмас
Улоқни чопар бўлсак,
Мансаб — бу асов тойим,
Беозор одамлармиз.

Худоёр эмасмиз-у,
Қўйёғлиқ палов тайёр,
Совумас ичар чойим,
Беозор одамлармиз.

Қалбимизда не ният
Аён ё ноаёндинр,
Жилмаювчи мулойим,
Беозор одамлармиз.

Изоҳнинг ҳожати йўқ.

Жўжаҳўроз: Диссертацияни учиш ҳақида ёзганман,
лекин учшимга ҳеч имкон беришмаяпти.

Расмларни Б. ТОЖИЕВ чизган.

АВТОРЛАРИМИЗ

Матназар АБДУЛҲАКИМОВ. 1948 йили Хоразм областининг Урганч райониде туғилган. Таганрог Давлат педагогика институтини тамомлаган. Шеърлари «Ешлик» ва «Ешлик баёзи» альманахларида чоп этилган. Илк китоби Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида нашрга тайёрланмоқда. Ўзбекистон Ёзувчилар союзининг Хоразм область бўлимида адабий консультант бўлиб ишлайди.

Усмон АЗИМОВ. 1950 йили Сурхондарё область Бойсун райониде туғилган. Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган. «Инсонни тушуниш», «Ҳолат», «Оқибат» номли китоблари чоп этилган. Ўзбекистон радиосида хизмат қилади.

Асад ДИЛМУРОДОВ. 1947 йили Самарқанд область Урганч райониде туғилган. Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган. «Осмоннинг бир парчаси», «Сирли зина» китоблари нашр этилган. СССР Ёзувчилар союзининг аъзоси. «Совет Ўзбекистони» газетасининг Самарқанд область бўйича муҳбири бўлиб ишлайди.

Собир ЖАББОР. 1955 йили Қўқон шаҳрида туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини тамомлаган. Шеърлари республика матбуоти саҳифа-

ларида эълон қилинган. Ўзбекистон Телевидение ва радиозашиттириш Давлат комитетида хизмат қилади.

Омон МАТЖОН. Хоразм область Гурлан райониде туғилган. Алишер Навоий номидаги Самарқанд Давлат университетини тугатган. «Очиқ деразалар», «Карвон қўнғироғи», «Қуёш соати», «Ёнаётган дарахт», «Ҳаққуш қичқирғи», «Ярадор чақмоқ», «Сени яхши кўраман» китобларининг автори. Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти лауреати. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида бўлим мудирини бўлиб хизмат қилади.

Эркин САМАНДАР. Хоразм областида туғилган. «Осмон тўла нур», «Вафо деган гавҳар», «Менинг йигит вақтим» каби бир неча шеърини китоблар автори. Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти лауреати. «Хоразм ҳақиқати» газетасида редактор бўлиб ишлайди.

Азим СУЮН 1950 йили Нурота райониде туғилган. Совет Армияси сафидан қайтиб, ТошДУнинг журналистика факультетида ўқиган. «Менинг осмоним» (1978), «Зарб» (1979), «Замин тақдирини» (1981) деб номланган китоблари чиққан. Ҳозир Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида муҳаррир бўлиб ишлайди.

АВТОРЛАРИМИЗ

«Ешлик» («Молодость») — ежемесячный литературно-художественный и общественно-политический журнал

На узбекском языке

Орган Союза писателей
Узбекской ССР

Техник редактор: В. УРУСОВА

Корректор: М. НАБИЕВА

Адресимиз: 700000. Тошкент — П.

Ленин кўчаси, 41.

ТЕЛЕФОНЛАР:

Бош редактор ўринбосари —
32-54-73

Масъул секретарь — 32-56-27

Проза бўлими — 32-57-34

Шеърини, адабий танқид ва санъат бўлими — 32-56-41

Ижтимоий-сиёсий бўлим — 32-54-73

Редакция ҳажми 12 босма листдан ортиқ роман ва 8 босма листдан зиёд қиссалар қўлёзмасини қабул қилмайди. Бир босма листгача бўлган асарлар авторларига қайтарилмайди.

Журналдан кўчириб босилганда «Ешлик»дан олинди» деб изоҳланиши шарт.

Босмаҳонага туширилди 1.07.82.
Босишга рухсат берилди 11.08.82.
Офсет босма усулида чоп этилди.
Р — 07357. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆.
Қоғоз ҳажми — 5,25 лист.
Шартли босма листи — 8,82.
Нашриёт ҳисоб листи — 12,6.
Тиражи 45140 нусха.
Буюртма № 3701. Ваҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Еш гвардия» нашриёти.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмаҳонаси, Тошкент, 700029. «Правда Востока» кўчаси, 26.

© «Ешлик», № 7, 1982.

«Еш гвардия» нашриёти.